

Rajna **Šošić Klindžić**

Uvod u teorijsku arheologiju

– stvaraoci i pravci u 20. stoljeću

Rajna ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ

**UVOD U TEORIJSKU ARHEOLOGIJU - STVARAOCI
I PRAVCI U 20. STOLJEĆU**

Izdavač
Filozofski fakultet u Zagrebu
FF-press

Godina tiskanog izdanja: 2015.
Godina elektroničkog izdanja: 2019.

Za izdavača
Prof. dr. sc. Vlatko Previšić

Recenzenti
dr. sc. Sanja Potkonjak
dr. sc. Boris Olujić

Lektura
Davor Nikolić

Naslovnica i grafički prilozi
Jasmin Klindžić

Grafičko uredništvo i računalni slog
Boris Bui

ISBN 978-953-175-532-0
978-953-175-759-1 (PDF)
DOI 10.17234/9789531757591

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000921395

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Ilustracije ispred poglavlja © Shutterstock

Tiskanje knjige omogućeno je sredstvima Sveučilišta u Zagrebu.

Rajna ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ

**UVOD U TEORIJSKU
ARHEOLOGIJU - STVARAOCI
I PRAVCI U 20. STOLJEĆU**

 FF press

Zagreb

Tati

SADRŽAJ

0. Uvod	7
1. Definicije znanosti i teorije	13
2. Percepcije prošlosti	35
3. Kulturnopovijesna arheologija (Tradicionalna arheologija) ..	53
4. Nova arheologija (Procesna arheologija).....	93
5. Postprocesna arheologija	117
6. Položaj arheologije u 21. stoljeću.....	145
Literatura.....	177

0. Uvod

Tko kontrolira prošlost, kontrolira budućnost. Tko kontrolira sadašnjost, kontrolira prošlost (George Orwell 1984, 1949.).

Svaki tekst o arheologiji tekst je o ljudima. O ljudima koji su nekada živjeli i o ljudima koji pokušavaju saznati kako su ti ljudi živjeli. Svako arheološko istraživanje stvara priču o prošlosti. Prošlost koju mi danas izučavamo i podučavamo nije stara 500, 3000 ili milijun godina. Suvremena je nama jer smo je mi stvorili. Akumulacija znanja i prikupljanje podataka koje se institucionalizirano i intenzivno odvija posljednjih 150 godina stvorilo je znanje o prošlosti koje mi imamo i nadograđujemo (ili pregrađujemo) danas. Zbog toga arheologija nije samo disciplina koja se bavi materijalnim ostacima u prošlosti, nego disciplina koja se bavi materijalnim ostacima iz prošlosti u sadašnjosti na koju se kao lišće na ježa prikupljaju sva znanja, vjerovanja, vrijednosni i politički sustavi okoliša u kojima ona nastaje. Zbog toga je povijest arheologije i povijest država i obrazovnih i znanstvenih sustava, vrijednosnih sustava, ideologija, motiva, života i rada istaknutih pojedinaca.

Arheologija nema svoju epistemologiju, razne paradigme ponekad su umjetno stvorene u kasnijim razdobljima. Možda veći problem od nedostatka epistemologije jest to što arheologija nema svoju jedinstvenu metodologiju. Izbor podataka i metodologije ostavlja se na izbor arheologu zbog njegova autoriteta. Istraživanje se provodi unutar zadanih mogućnosti u danom trenutku. Arheologija je mlada disciplina koja se postupno razvija što valja imati na umu prilikom vrednovanja rada određenoga arheologa ili cijele skupine u određenom razdoblju. Arheologiju definira golema količina građe i ostataka za koje prvo treba osmisлити način klasifikacije. Zbog protoka vremena i nepredvidljivosti ljudske prirode i odluka te privida da ih je moguće predvidjeti, klasifikacije su često načinjene na premisama sadašnjosti te dostupnih podataka i konstantno su podložne propitivanju, re-evaluaciji pa i potpunoj modifikaciji. Bez klasifikacije građe nikakva daljnja aktivnost u smislu donošenja zaključaka o prošlosti nije moguća. Kako su za stvaranje arheologije kao discipline bili potrebni određeni preduvjeti, tako su potrebni i za stvaranje arheološke teorije.

Sveukupni arheološki rad određuju dvije metodologije od kojih ni jedna nije u potpunosti definirana: **metodologija istraživanja** koja obuhvaća prikupljanje i obradu podataka te odabir podataka i analize (iskopavanje, klasifikacija, taksonomija) i **metodologija arheološkog zaključka** i interpretacije. Metodologija prikupljanja i odabira podataka svojstvena je samo arheologiji i arheolozima, dok se u donošenju arheološkog zaključka i interpretacije većim dijelom „posuđuju“ teorije iz drugih disciplina koje se onda prilagođavaju arheološkom materijalu kao što će se vidjeti u ovoj publikaciji posvećenoj metodologiji arheološkoga zaključka (teorijskoj arheologiji), dok neće biti riječi o metodologiji arheološkoga istraživanja, kao ni o drugim aktualnim arheološkim pitanjima poput popularizacije arheologije i sprege s gospodarstvom. Metodologija istraživanja u 21. stoljeću prelazi na novu razinu u smislu prikupljanja i inicijalne interpretacije „sirovih“ podataka dobivenih analizama iz prirodnih znanosti i otvara nove mogućnosti za interpretaciju na više razine te stvara novu sliku moguće objektivnosti i odvojenosti od sadašnjosti. Unatoč „prividu odvojenosti“ od sadašnjosti naš arheološki zaključak nastaje u sadašnjosti i zbog toga nije moguće odvojiti komponentu istraživača pri donošenju bilo koje razine arheološkoga zaključka. Arheološka teorija neodvojivi je dio svakog arheološkog istraživanja. Postavljanje teorijskoga problema samo je strukturiranje vlastitoga pristupa istraživanju. U slučaju kada se to i ne radi, kada se istraživač vodi „*podacima koji će sami otkriti odgovore*“, u pozadini toga pristupa sadržan je stav arheologa. Velik utjecaj na formiranje pristupa istraživanju ima i obrazovanje arheologa u još nekoj disciplini (primjerice V. G. Childe je završio i filozofiju).

Teško je pisati o arheološkim pravcima ili paradigmama bez spominjanja istaknutih pojedinaca koji su stvarali klimu i okvir za rad u arheologiji, ljudi koji su posredno ili neposredno formirali debatni prostor i troperiodnu podjelu arheologije. U većini pregleda arheološke teorije i povijesti discipline uz kulturnopovijesnu arheologiju nalazi se ime Gordona Childea, uz procesnu Lewisa Binforda, a uz postprocesnu Iana Hoddera. Gordon Childe možda je najpoznatiji arheolog uopće, po Lewisu Binfordu nazvan je asteroid, a Ian Hodder za života je postao predmetom znanstvenih radova. Oko sve trojice je u dijelu literature već sklopljena svojevrсна mitska priča. U ovoj knjizi najviše je prostora posvećeno trima najpoznatijima pravcima u arheologiji i tim trima

najpoznatijim predstavnicima pojedinog pravca u 20. stoljeću, ljudima koji su postali svojevrsni sinonim za određeni pravac i čijim se radovima mnogobrojni drugi arheolozi okreću za pomoć pri interpretaciji podataka i razumijevanju prošlosti. Knjiga je zamišljena kao uvodno djelo u problematiku teorijske arheologije stoga nije bilo prostora za mnoga druga važna pitanja arheologije (poput pitanja roda u arheološkom istraživanju), te također ne spominje mnoge značajne arheologe. **U omiljenoj arheološkoj podjeli na tri** i povijest discipline se uobičajeno dijeli na tri najznačajnija pravca koji su u kronološkom slijedu formirali istraživačka pitanja i interpretacije. Kao i u svakoj trodobnoj podjeli na bilo kojoj razini (što je svakome arheologu dobro poznato) mnogo je nedosljednosti, preklapanja pa je teško crtati stroge kronološke i prostorne granice upotrebe određenog pravca.

Mi danas kada se osvrćemo na rad naših prethodnika, ponekad čak i suvremenika pokušavamo proniknuti u korijene njihovih ideja i procese načina zaključivanja jednako kao što nam su bitni i sami rezultati njihovog rada. Taj je posao ponekad vrlo težak i zahtjevan, iako se radi o ljudima koji su nam i kronološki i stručno vrlo bliski. To je dobar primjer koji ocrtava koliko je teško proniknuti u misli i namjere bilo koga, a kamoli nekoga tko je živio prije nekoliko tisuća godina i od čije cjelokupne ostavštine imamo nekoliko ulomaka keramike i kamena.

Pitanja koja danas postavljaju arheolozi ista su pitanja koja su postavljali njihovi prethodnici prije 50 ili 150 godina. Većina podjela uspostavljena tada, unatoč nikakvim referencama, malom broju nalaza te oslonca jedino u vlastitim klasifikacijama, koristi se u mnogo slučajeva i danas, dok su mnoga istraživačka pitanja i dalje aktualna.

Kritičko razmišljanje mora se razvijati usporedo s činjenicama. Osnove su arheološke struke podaci, ali interpretacija podataka je neizbježan dio arheološkoga istraživanja. **Kritičko razmišljanje, pokušaj inovacije i uvođenja novih načina razmišljanja nije privilegija iskusnih znanstvenika nego pravo i obveza svakoga tko se bavi prošlošću.** Kao primjer izdvajam zbornik radova *Symbolic and structural archaeology* (1982), zbirku radova s konferencije na kojoj su predstavljani seminarski radovi studenata I. Hoddera koji je i urednik zbornika. Autori koji su napisali radove za zbornik imali su u trenutku kada je knjiga izašla između 23 i 29 godina, nitko osim njihovog mentora I. Hoddera (tada 32 godine star) nije imao doktorat. Knjiga je postala

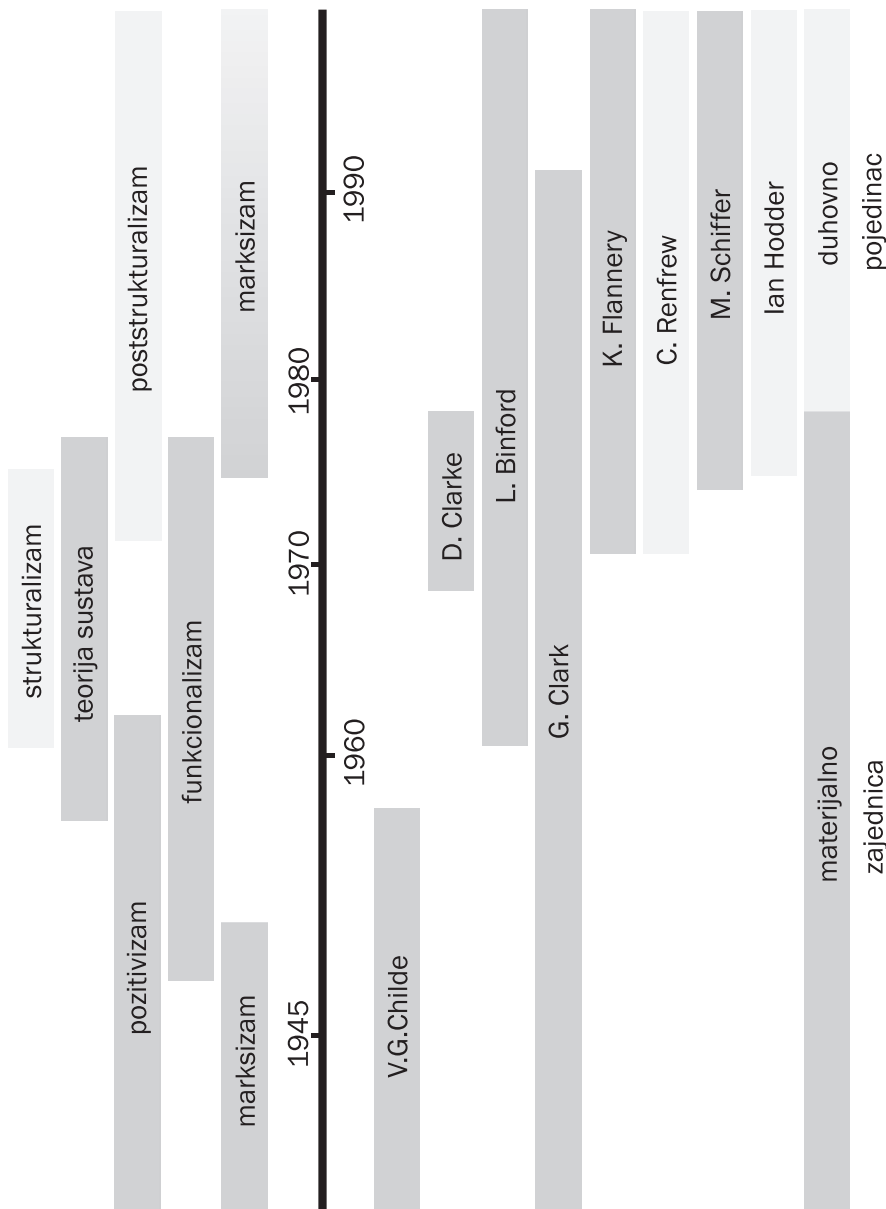
jedan od najcitiranijih radova u arheologiji, barem se spomenom nalazi u svakom pregledu povijesti arheologije i simbolički označava početak postprocesne arheologije.

Nadam se da će ova knjiga, osim kao vodič za upoznavanje s arheološkim teorijama poslužiti i kao poticaj studentima da što više čitaju i usporedno slobodno i argumentirano propituju pročitano.

Prema M. Johnsonu, tri su ključna arheološka problema (Johnson 2010, 316):

- 1) Kako možemo točno znati kako je izgledala prošlost bez putovanja kroz vrijeme?
- 2) Kako proučavati prošlost bez da namećemo sadašnjost?
- 3) Ako nešto i naučimo o prošlosti, kako znamo da je to uistinu tako bilo?

Ostavljam svakom čitatelju da procijeni koje je razdoblje i koji je arheolog najbolje odgovorio na pojedino pitanje.

Sl. 1. Lenta vremena druge polovice 20. stoljeća s istaknutim pravcima, pojedincima i istraživačkim interesima

1. Definicije znanosti i teorije

Arheologija kao samostalna disciplina koja se izučava na sveučilišnoj razini postoji od polovice 19. stoljeća. Kako su u arheološkoj literaturi česte rasprave o tome je li arheologija znanost, a ako jest, u koju skupinu pripada, te kako se mogu kategorizirati pravci unutar arheologije, slijedi kratak pregled definicija znanosti, paradigme u znanosti te definicija arheologije. Također se donosi i pregled definicija kulture jer je u arheologiji kultura još uvijek osnovna jedinica proučavanja.

Znanost

Pojam **znanost** označava skup svih stečenih znanja, metoda, tehnika, sustava mišljenja i pojedinih pravaca istraživanja u cjelini znanosti; cjelokupna ljudska djelatnost stjecanja istinitih znanja te njihovog sistematiziranja i provjeravanja. Znanost se može podijeliti, prema pravcima stjecanja znanja o objektivnoj stvarnosti, na sastavne dijelove koji su usmjereni prema istraživanju pojedinih pojavnih segmenata te iste stvarnosti – znanstvene discipline. **Znanstvena disciplina** sustavan je skup znanja, metoda, procedura (algoritama) i tehnika koje u nekom vremenu i s dovoljnom pouzdanošću, smatramo istinitima. Po svom značenju odgovara pojmu pojedinačne znanosti, jedne zaokružene cjeline dijela znanosti i dio je sveukupne znanosti (Belak 2006).

Prema Hrvatskoj enciklopediji znanost je: u najširem značenju, skup svih sustavno metodski stečenih i uobličjenih znanja te djelatnost kojom se stječu takva znanja. U užem (i strožem) smislu, skup znanja dobivenih nekom od znanstvenih metoda, te racionalna djelatnost predviđanja i objašnjenja pojava u okolini (znanstveno znanje) koja se ostvaruje svođenjem pojedinih pojava pod univerzalne zakone.

Riječ znanost uobičajeno se upotrebljava u dvama osnovnim značenjima: znanost = znanje ili znanost = znanje o prirodi = prirodna znanost (Daniel 1963). Treći način na koji se upotrebljava riječ znanost jest pridjev *znanstveni* koji se odnosi na metodu. Znanstvena metoda znači korištenje određenih principa pri prikupljanju podataka, zaključivanju, provođenju eksperimenata, dakle na sveukupnost istraživačkoga postupka. Prema S.J. Gouldu „znanstvenost“ ne čine ni metodologija, ni opažanje ni vrsta analiza. Definiranje znanstvenosti ovisi o tome mogu

li se potvrditi i testirati interpretacije (Gould 1989). Znanost se može u širem smislu definirati kao razvoj i sistematizacija pozitivnoga znanja o fizičkom svemiru, odnosno o svijetu oko nas i prirodnim pojavama u njemu. U anglosaksonskoj se literaturi riječ *science* pretežito upotrebljava za označavanje prirodnih znanosti kao zasebna riječ, a može se koristiti i uz kvalifikator koji označuje vrstu znanosti (*social science*). U europskim jezicima riječ znanost odnosi se uglavnom na sustavno proučavanje bilo koje materije i obično dolazi s kvalifikatorom koji definira radi li se o prirodnoj, društvenoj ili humanističkoj znanosti. U njemačkom je *Wissenschaft*, u francuskom *science*, u talijanskom *scienza*, u španjolskom *ciencia* (Welford et al. 2013). U slavenskim jezicima se koriste riječi *наука* (ruski *наука*, poljski *nauka*, srpski *nauka*), *veda* (češki i slovački) te *znanost* (slovenski i hrvatski). Nazivi iz nekih drugih europski jezika jesu: *vitenskap* (norveški), *vetenskap* (švedski), *videnskab* (danski), *tudomány* (mađarski), te *tiede* (finski).

U antičkoj filozofiji nije bilo formalnoga razlikovanja znanosti i filozofije. U ranoj novovjekovnoj filozofiji izdvaja se smjer unutar filozofije, temeljen na empirijskoj i matematičkoj metodi, ali inferioran drugim granama filozofije temeljenim na racionalnoj introspekciji i teološkoj kontemplaciji. Kasniji naglasak na iskustvenom sustavnom potvrđivanju i opovrgavanju matematičkog modela (G. Galilei, I. Newton) apstrahiranih iz sustavno prikupljenih podataka pokreće izdvajanje (prirodne) znanosti iz filozofije i njezino ustoličenje kao samostalne racionalne djelatnosti. Formalno razdvajanje znanosti, koja je u doba prosvjetiteljstva označavala sve znanje, počinje u okvirima londonskoga Royal Society dolaskom Isaaca Newtona (1642.-1727.) za predsjednika. Royal Society osnovan je 1660., a društvo se bavilo i onime što danas podrazumijevamo pod pojmom prirodne znanosti i čovjekovim materijalnim ostacima. Newton interese društva okreće prema proučavanju prirode, a proučavanje čovjeka i njegove prošlosti isključuje iz rada. Time počinje razdvajanje znanosti na znanost i umjetnost, odnosno na prirodne znanosti i znanosti o čovjeku (Daniel 1963).

U 20. st. Bečki krug zagovara prvenstvo znanstvenog objašnjenja u svim područjima ljudskog iskustva. Nešto poslije javlja se i pesimističnija kritika.

Danas su u Republici Hrvatskoj različiti oblici znanstvene djelatnosti kategorizirani u znanstvena područja, koja su podijeljena u znanstvena

polja. Polje arheologija pripada u znanstveno područje humanističkih znanosti.

Teorija

Teorija obuhvaća nadređeni pojam znanstvene spoznaje i tumačenja (Olsen 2002, 18). Teorije se mogu podijeliti na **teorije znanja** i **teorije o društvu i kulturi**. Teorija znanja ili teorija o znanju - epistemologija bavi se u većoj mjeri načinima kojima se dolazi do rezultata nego rezultatima samima, dakle obuhvaća podatke koje priznajemo kao znanstvene, mjerila koja se uzimaju za analize i propisuje znanstvenu metodologiju. Teorije o društvu i kulturi teorije su koje objašnjavaju nastanak i razvoj društava i kultura, te načine djelovanja, nastanka i promjene (naprimjer marksizam, strukturalizam, ekološki funkcionalizam, pozitivizam). Sve teorije postavljaju osnovu određenoga modela djelovanja i strukture društva i kulture te upravljaju izborom podataka tako da izabiru one podatke za koje se smatra da su najrelevantniji za dokazivanje određene hipoteze i oblikovanje znanstvenih tumačenja pojava u prošlosti. Odabir teorije odlučujući je za rezultate dobivene analizama jer se unaprijed postavlja određeni model djelovanja i strukture društva i kulture. Tako će se u funkcionalističkom pristupu odabirati podaci o okolišu, tehnologiji, kretanju stanovništva, dok će podaci o mitovima, ritualima, osobnim ukrasima biti od presudne važnosti za, primjerice, pobornike strukturalizma.

Struktura znanstvenih revolucija

Okvir za suvremeno tumačenje znanosti i znanstvenih promjena predstavlja djelo T. Kuhna (1962) *Struktura znanstvenih revolucija* koje donosi definiciju paradigme (teorije) kao univerzalno priznatoga znanstvenoga obrasca koji u jednom periodu i definira i proizvodi i znanstvene probleme i rješenja u jednoj znanstvenoj zajednici. Ta je definicija bliže epistemologiji nego teoriji društva, a upotrebljava se i u značenju „škole“ ili „tradicije“.

Thomas Kuhn promatra znanost i znanstvene teorije kao dinamičan proces pun napetosti gdje se izmjenjuju faze blagostanja i akumulacije znanja s krizama koje mogu dovesti do prevrata, odnosno promjene teorija (Kuhn 1974). **Znanost nije lijepo uređena aktivnost obilježena ravnomjernim i linearnim rastom i razvojem već izmjena**

mirnih i kriznih razdoblja. Time se polako odmiče od „prosvjetiteljske“ definicije znanosti kao stalnoga napretka i rasta na temelju dotadašnjih dostignuća. Smatra da svaka znanost prolazi svoj put i identificira sljedeće faze (prirodnih) znanosti:

- * prije paradigme
- * faza sazrijevanja
- * faza normalne znanosti
- * faza krize.

Prema nekim kritičarima teorijskih okvira u znanosti, upravo postojanje istih kočica znanstveni napredak, i oni smatraju da su najveća otkrića produkt svjesnoga nepoštovanja pravila. Kao jedan od primjera „neposluha“ može poslužiti koncept heliocentrizma kojim se Galileo Galilei suprotstavio svim tada važećim „znanstvenim“ teorijama (Feyerabend 1982).

Koncept kulture

Postoje dva osnovna značenja riječi kultura u društvenim i humanističkim znanostima – kultura kao **suprotnost barbarstvu**, ili kulturna povijest kao **povijest civilizacije** pri čemu je civilizacija krajnji produkt političke povijesti. Za razne definicije riječi kultura pogledati Hrvatski jezični portal, Hrvatsku enciklopediju, Enciklopediju Jugoslavije, Opću enciklopediju i rječnik Merriam-Webster. Kao vremenska i prostorna odrednica, kultura je uobičajeni okvir unutar kojega se provodi arheološko istraživanje. Populacije iz prošlosti, pogotovo prapovijesti, podijeljene su na osnovi zajedničkih karakteristika materijalnih ostataka u kulture – latenska kultura, kultura polja sa žarama, sopotska kultura - i kao takve predstavljaju osnovu svih arheoloških istraživanja i interpretacija. O konceptu kulture u arheologiji više će biti riječi u poglavlju 3, a na ovome mjestu iznose se osnovni pojmovi i uvođenje koncepta kulture u arheologiju.

Budući da se kultura gotovo plebiscitarno svrstava jedino i isključivo uz pripadnike ljudske rase, te (uz iznimke) doživljava kao univerzalan ljudski fenomen: „*Kultura je univerzalan ljudski fenomen, antropološka danost i bitna generička značajka čovjeka kao društvenoga i individualnoga, duhovnoga i stvaralačkoga bića*“ (Skledar 2009 20), pojam kulture usko se veže uz definiranje čovjeka i razlikovnih kriterija čovjeka u odno-

su na ostali živi svijet. Što nas čini čovjekom jedno je od stalnih pitanja kojima se bave društvene i humanističke znanosti. Određeni odgovori na to pitanje formuliraju polazišnu točku i predstavljaju misao vodilju znanstvenika iz društvenih i humanističkih znanosti pri formiranju istraživačkih pitanja i definiranja koncepta istraživanja zajednica iz prošlosti. Jedan od ranijih sačuvanih primjera različitih konceptata jest debata između lorda Kamesa (1696.-1782.) i lorda Monbodda (1714.-1799.) u kojoj je prvi američke „domorodce“ svrstavao izvan kruga tadašnjega čovječanstva, dok je drugi smatrao da su i orangutani ljudi. Kames je smatrao da na svijetu postoji više vrsta ljudi na temelju velikih razlika između kultura. Američke domorodce smatrao je biološki inferiornijima i time nesposobnima da ikada prihvate europsku kulturu. S druge strane, Monboddo je smatrao da u definiciju čovječanstva treba uključiti i vrste koje ne mogu govoriti, dakle odbacuje jezični kriterij iz definicije čovjeka. Tim zaključcima pridonijela su iskustva susreta s djecom pronađenom u šumi koja nisu mogla govoriti, a koja su nedvojbeno pripadala ljudskom rodu. Zbog toga te zbog izvještaja putopisaca iz Afrike i s Dalekog istoka, u kojima se spominju zajednice čimpanzi i orangutana koja imaju svoja naselja i kulturu, zaključuje da oni pripadaju istoj vrsti kao i „Mi sami“. (Barnard 2011). Riječ orangutan potječe iz malajskog jezika (*orang utan* = osoba iz šume). U vrijeme prosvjetiteljstva ta je riječ bila generički termin kao što je majmun danas, a označavala je i neobična stvorenja za koja se vjerovalo da imaju ljudske karakteristike. Rasprave poput prethodno navedene iz 18. stoljeća aktivno se nastavljaju do u suvremeno doba kada se još bavimo pitanjima kada možemo datirati početke „ljudskosti“ i kriterijima koji određuju može li se neka vrsta svrstati u pripadnike ljudskoga roda. H.G. Wells (1866.-1946.) djelo *The Outline of History* (1920) započinje riječima: „*Podrijetlo čovjeka i njegov odnos s ostalim životinjama jedna je od velikih kontroverzi u posljednjih stotinu godina.*“ (Wells 1920). Ta je kontroverza ostala velika i u sljedećih gotovo stotinu godina. Aktivno se formiraju i mijenjaju kriteriji koji određuju što je čovjek, a posebice moderni čovjek. Dio istraživača smatra da se kao početak čovječanstva može odrediti vrijeme pojave dvonožnosti kod hominina zbog oslobađanja dvaju ekstremiteta, drugi smatraju da se čovjek odvaja od ostatka živoga svijeta s početkom razvoja tehnologije (izrada kamenoga oruđa), a za veliki dio znanstvene javnosti o čovjeku u punom smislu riječi možemo govoriti tek u vremenu iz kojega imamo nesumnjive dokaze simboličkoga izražavanja.

Od druge polovice 19. stoljeća riječ **kultura** upotrebljava se za **arheološke populacije**, te ima i **etničke konotacije**. Norveški arheolog Olof Rygh na temelju kamenih strelica uočava posebnosti populacija u neolitiku 1866., a 1871. identificira postojanje dvije kulture – dva naroda u neolitiku Norveške (Trigger 2006). Iste godine Edward Tylor (1832.-1917.) objavljuje definiciju kulture koja se preuzima u gotovo svim društvenim i humanističkim disciplinama: „*Kultura ili civilizacija, shvaćena u širokom etnografskom smislu, složena je cjelina koja obuhvaća znanja, vjerovanja, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve ostale sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva*“ (Tylor 1929, prvi put objavljeno 1871). Pretpostavlja se da je na Tylorovu definiciju kulture utjecalo djelo Gustava Klemma (1802.-1867.). Klemm je u seriji publikacija - *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit (Opća kulturna povijest čovječanstva)*, koja je u 10 tomova izlazila od 1843. do 1852. podijelio čovječanstvo na rase, te u njihovu povijest uključio društvenu organizaciju, tehnologiju i vjerovanja, dok je u dvotomnom *Allgemeine Kulturwissenschaft 2 (Opća znanost o kulturi 2)* opisao materijalne osnove kultura. Klemmov rad dio je njemačke etnografije u kojoj od kraja 18. stoljeća prevladava stajalište da među narodima postoje kulturne razlike, te da su te razlike produkt genetike, a ne okolišnih faktora. Johann Gottfried von Herder (1744.-1803.) u to doba razvija koncept kulturnoga nacionalizma (Denby 2005). Smatra se za pretka modernoga kulturnoga relativizma u kojemu kulture postoje u množini, kulture je smatrao produktom samo kreativnoga uma, a zadržavao je kulturalno jedinstvo svake nacije u smislu da je najprirodnije stanje – jedna država – jedan narod i da je to jedina garancija mira, stanja kojemu čovjek prirodno teži. Zbog toga je smatrao da razvoj nacionalne kulture nije samo poželjan nego i nužan (Schmidt 1956, 407). Herderov koncept preuzima njemačka antropologija i arheologija pa tako i prapovijesna arheologija, a kasnije se upotrebljava i za legitimizaciju njemačke vladavine nad Slavenima (Carmichael 1996). O. Montelius koji dijeli Tylorov evolucijski i kronološki pogled na kulture izdaje u Stockholmu 1899. *Der Orient und Europa, Einfluss der orientalischen Kultur auf Europa bis zur Mitte des letzten Jahrtausends v. Chr.* (Montelius 1899).

Na tragu je izjednačavanja naroda i kulture još jedna od ranih podjela ljudske prošlosti i populacija na kulture koju je objavio 1884. E. Meyer u „*Geschichte des Altertums*“ - nazvavši poglavlja egipatska kul-

tura, azijska kultura, grčka kultura, te ih još dodatno razdijelivši na trojansku, sirijsku, mikensku i bliskoistočnu kulturu. To predstavlja jednu od prvih podjela ljudske prošlosti i populacija na kulture. On također razdvaja pojam kulture i kulturnoga kruga – kultura je jedinstven entitet dok je kulturni krug rezultat miješanja i utjecaja dviju ili više različitih kultura. U europsku arheologiju u širu upotrebu riječ kultura ulazi preko G. Kossine koji usvaja Herderov koncept da različite kulture predstavljaju različite ljude što iznosi u svom djelu *Die Herkunft der Germanen* (Kossina 1911).

U Velikoj Britaniji podjela prostornih i vremenskih jedinica na kulture intenzivira se dvadesetih godina 20. stoljeća. Među prvima koji riječ kultura koriste u srednjoeuropskom značenju te riječi i eksplicitnom izrazu u arheološkom kontekstu rekonstrukcije prošlosti na anglosaksonskom području jesu M. Burkitt u *Our early ancestors; an introductory study of mesolithic, neolithic and copper age cultures in Europe and adjacent regions* te O.G.S. Crawford u *Man and his past 1921*. godine (Vander Linden & Roberts 2011, Bentley et al. 2007), premda se u to doba već učestalo pojavljuje riječ kultura u arheološkom kontekstu u Britaniji poput halštatska kultura i dorska kultura (primjerice Peake 1922) (Bentley et al. 2007). Crawford navodi da se kultura može definirati kao zbir svih ideala, aktivnosti i predmeta koji određuju skupinu ljudskih bića. Arheolozi trebaju pronaći homogene kulture u ostacima i njihovoj distribuciji u prostoru i vremenu (Crawford 1921, 79).

Unatoč ovim radovima u kojima je već jasno definiran koncept kulture, u literaturi često preteže mišljenje da je tek Gordon Childe uspio oformiti općeprihvaćenu definiciju arheološke kulture. Opširnije o Childeovoj definiciji kulture bit će riječi u poglavlju 3.

Američki arheolog Walter Taylor (1913.-1997.) sistematizirao je metode i koncepte kojima koriste arheolozi te je razvio i predložio opći model kojim bi arheologija doprinijela poznavanju kultura (Taylor 1948). Prema Tayloru kultura je „*misaona pojava koja se sastoji od sadržaja misli, a ne predmeta ili vidljivoga ponašanja*“ što je bazirao na uobičajenom shvaćanju kulture kao proizvoda čovjekove misaone aktivnosti s naglaskom na subjektivno značenje predmeta ovisno o njihovom kulturnom kontekstu (Taylor 1948). Osmislio je tro-razinski model koji povezuje kulturnu antropologiju s arheologijom koji je nazvao **povezujuća arheologija** (Taylor 1948):

- 1) kultura je nematerijalna i neopaziva
- 2) ponašanje koje proizlazi iz kulture opazivo je i nematerijalno
- 3) objektivacije, poput artefakata ili arhitekture spoj su i rezultat ponašanja i materijalnoga (predmeta).

Taylorov model u početku nije bio prihvaćen. Zbog toga što je javno kritizirao svoje suvremenike, veći dio arheologa dugo je vremena ignorirao njegove prijedloge, da bi se kasnije ponovno otkrivali u okvirima nove arheologije, i poslije (Maca 2010).

Što je arheologija

Citat	Autor / Izvor, godina
Arheologija je tako znanje o svemu što ima veze s običajima i moralom drevnih ljudi. Onaj koji se time bavi zove se arheologom ili češće, antikvarom; uistinu, prvi naziv češće se upotrebljava za one koje proučavaju običaje i moral, a drugi za one koji se bave spomenicima.	Jacob Spon, 17. st.
Arheologija je povijest oboružana lopatom.	Artemi Artsikhovskiy Alexander Bryusov Sergei Kiselev Aleksai Smirnov, 1929.
Veličanstven zadatak arheologa jest da oživi suhe izvore, da učini da se zaboravljeno ponovo sazna i da učini da još jednom poteče povijesni potok u kojem smo svi sadržani.	C.W. Ceram, 1949. (2004.)
Američka je arheologija antropologija ili nije ništa.	Philip Philips Gordon Wiley, 1958.
Prapovijest je znanost lopate.	Hans Jürgen Eggers, 1959.
Arheologija je zapravo grana povijesne znanosti (<i>historical study</i>).	Stuart Piggott, 1959

Citat	Autor / Izvor, godina
Arheologija se može jednostavno definirati kao sustavno proučavanje starina kao sredstva za rekonstrukciju prošlosti. Arheologija nameće vlastite zahtjeve. Čime god se bavio, arheolog je ovisan o proučavanju i klasifikaciji predmeta što zahtijeva osjećaj za stil; arheolog se mora oslanjati na doživljaj stila, teksture i umjetničke izvedbe ako želi pravilno razdijeliti produkte različitih kultura i vremenskih perioda ili utvrditi interakciju između različitih tradicija.	Grahame Clark, 1960.
U arheologiji se upotrebljavaju „nesvjesni dokazi“ koje su priskrbili materijalni ostaci preživjeli iz prošlosti bilo da su proizvod zajednica koje su se koristile pismom ili ne.	Stuart Piggott, 1965.
Arheologija je predmet zanimanja posebne vrste antropologa. Arheologija se može definirati samo u odnosu na antropologiju, disciplinu čiji je dio. Antropologija je proučavanje čovjeka u najširem smislu, uključuje fizičke i psihološke aspekte i njihove odnose. Arheologija se bavi čovjekom u prošlosti i naziva se antropologijom izumrlih ljudi.	John Deetz, 1967.
Arheologija je nedisciplinirana empirijska disciplina.	David Clarke, 1968.
Arheologija je arheologija je arheologija.	David Clarke, 1968.
Arheologija je disciplina čija teorija i praksa služi otkrivanju neopazivih tragova obrazaca ljudskog ponašanja na temelju posrednih tragova u lošim uzorcima.	David Clarke, 1973.
Znanost koja proučava stare civilizacije na temelju ostataka materijalne kulture do kojih dolazi sustavnim iskapanjima ili slučajnim nalazima.	Opća enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977.

Citat	Autor / Izvor, godina
<p>Svijet želi od arheologije nešto naučiti o prošlosti čovječanstva. Svijetu od nas ne treba naša epistemologija. Zanima ih Olduvai Gorge, Stonehenge i Machu Picchu. Ljudi polako shvaćaju da su bili tu tri milijuna godina prije pisane povijesti i smatraju arheologiju za jedinu znanost koja ima moć razotkriti prošlost.</p>	<p>Kent Flannery, 1982.</p>
<p>Sine, ja tu ne vidim prvoklasnu arheologiju. To je tužno, jer je arheologija zabavna. Ja ne kopam da bih „potvrdio svoj status“. Radim to jer je arheologija još uvijek najzabavnija stvar koju možeš raditi odjeven.</p>	<p>Kent Flannery, 1982.</p>
<p>Arheologija se proteže od genetike do povijesti umjetnosti, uključuje laboratorijski rad, terenski pregled i terenski rad, statističke analize i tekstualne interpretacije, koristi se starim i novim medijima, od grafika do virtualne stvarnosti. Predan sam ideji hibridne discipline gdje umjetnost postaje znanstveno istraživanje, gdje akademija postaje umjetnički studio, gdje se pedagogija miješa s iskorakom u lokalnu zajednicu i gospodarstvo, gdje praska može biti znanstveno istraživanje, gdje stare podjele unutar discipline uzmiču pred predanim radom na pitanjima od zajedničke važnosti.</p>	<p>Michael Shanks, 1987.</p>
<p>Arheologija je jedina disciplina koja pokušava proučavati ljudsko ponašanje bez izravnoga kontakta s istim.</p>	<p>Bruce Trigger, 1991.</p>
<p>Arheologija je materijal od kojeg su sačinjeni snovi.</p>	<p>Brian Fagan, 1994.</p>
<p>Arheologija je djelomično otkrivanje blaga iz prošlosti, djelomično pedantno provođenje znanstvenih analiza, a djelomično izraz kreativne mašte.</p>	<p>Collin Renfrew & Paul Bahn, 1996.</p>

Citat	Autor / Izvor, godina
<p>Arheologija nije povijest oboružana lopatom, nego detektivska priča u kojoj istražitelj stiže na poprište tisućama godina prekasno. Povijest je ono što kasnije proglaše suci. I zato moraš odlučiti: ili ćeš raditi jedno ili drugo.</p>	<p>Leo Klajn, 2001.</p>
<p>Odgovor otkriva dio problema arheologije danas: arheologija se mijenja. Čak nedavno, arheologiju se moglo definirati kao iskopavanje prošlosti i materijalnih ostataka. Danas bi se moralo reći da je arheologija odnos između prošlosti i sadašnjosti. Zbog toga zaokreta mnogo je teže objasniti što arheolog jest. Jedna uloga arheologa ovisi o njegovim korisnicima. Svaki arheolog trebao bi odrediti ciljnu skupinu za koju radi. Korisnici su važan aspekt arheološkoga posla. Obrazovanje arheologa trebalo bi ga pripremiti za rad sa zajednicom u kojoj radi. Većinu svoga radnoga vremena arheolog provodi u sadašnjosti u komunikaciji sa živim ljudima. Arheolozi moraju biti svjesni da svojim radom zadiru u odnos koji ljudi imaju sa svojom prošlosti. To zadiranje ponekad je nasilno i destruktivno i otvara cijeli niz pitanja što nije slučaj s ostalim društvenim znanostima koje se bave zajednicama. Stoga ako me dijete pita što arheolog radi, morat ću odgovoriti da se arheolog bavi ljudima i njihovim odnosom prema prošlosti.</p>	<p>Ian Hodder, 2005.</p>
<p>Arheologija je proučavanje daleke i bliske ljudske prošlosti kroz materijalne ostatke. Ona je pot-polje antropologije koja proučava sve ljudske kulture. Od milijuna godina starih fosiliziranih ostataka ljudskih predaka do građevina iz 20. stoljeća u New Yorku, arheologija analizira fizičke ostatke prošlosti u potrazi za širokim i sveobuhvatnim razumijevanjem ljudske kulture.</p>	<p>Society for American Archaeology (http://goo.gl/wOd8GZ)</p>

Citat	Autor / Izvor, godina
Arheologija i antropologija zajednički obuhvaćaju istraživanje čovječanstva od postanka ljudske vrste do danas. Obje discipline imaju dugačku povijest: arheologija je potekla iz antikvarstva 18. stoljeća, dok antropologija datira još ranije, u prve dane kolonijalnih susreta. Danas obje uključuju širok raspon istraživačkih koncepata koje dijele s umjetnosti, društvenim i fizičkim znanostima.	University of Oxford, (http://goo.gl/HxIRz8)
Znanost koja na ostacima materijalne kulture pronađenima u zemlji sustavnim iskapanjima određenom metodom ili slučajnim nalazima u zemlji ili na površini zemlje, objašnjava i rekonstruira način života i kulture starih civilizacija.	Hrvatska enciklopedija online, (http://goo.gl/m0MNcv)

Kao samostalna disciplina arheologija se formira od polovice 19. stoljeća kada se počinje izučavati kao samostalan studij na europskim sveučilištima, ali i dalje usko vezana uz povijest, povijest umjetnosti i antropologiju. U tom su razdoblju odabrane i teme kojima se arheologija i dan danas bavi. Arheološka metodologija razvija se primarno prema principima geologije i antropologije jer nova, prapovijesna arheologija svoju metodologiju nije imala (o prapovijesnoj arheologiji pogledati poglavlje 2). Dok su veze s povijesti umjetnosti oslabile uslijed razvoja prapovijesne arheologije, te primjene novih analitičkih tehnika za proučavanje povijesnih razdoblja arheološkom metodologijom, odnos prema povijesti i antropologiji ostao je kompleksan. Najčešće se arheologija uspoređuje (ili suočava) s povijesti i antropologijom.

Dugo se vremena, premda je već postojala kao samostalna disciplina, arheologiju klasificiralo kao „pomoćnu povijesnu znanost“. U praksi, arheologija je povijesti pomagala vrlo malo jer su se rijetko kombinirali rezultati istraživanja. U svom životnom vijeku, arheologija je prošla izjednačavanje s mnogim disciplinama, pa i sa samom sobom - arheologija kao antropologija (prije svega u američkoj tradiciji, neodvojivi dio znanosti koja se bavi čovjekom), književnost (arheološki radovi puni su fikcije, odražavaju mišljenje autora, a ne činjenice), geografija (prošlo vrijeme geografije), ekologija (proučavanje odnosa čovjeka i okoliša u

prošlosti), arheologija (samodostatna disciplina koja nije dio većega sustava) (Dark 1995).

Arheologija - povijest

Većina britanskih arheologa smatra da je arheologija povijesna disciplina (to će i definirati ključnu razliku između novih arheologa s područja SAD-a i Velike Britanije). Tradicija povijesnoga okvira proučavanja prati se još od R. Colingwooda, povjesničara, arheologa i filozofa, koji objavljuje knjigu *The idea of history* (1946) u kojoj povijest opisuje kao povijest ljudskoga uma, a povijesnu zbilju kao onu koja nastaje u umu povjesničara. Osim toga u njegovu djelu *Roman Britain* iz 1924. može se uočiti princip pitanja i odgovora, deduktivnoga pristupa koji su pripadnici nove arheologije pripisivali kao izvorno svoj. Tim pristupom Colingwood je utjecao na mnoštvo britanskih arheologa, povjesničara i filozofa povijesti, pogotovo u okvirima tzv. postprocesne arheologije, a posebice se često u vezu dovode njegove ideje s onima I. Hoddera zbog stava o prapovijesti poput ovoga:

„Sva je povijest zapravo prapovijest jer su svi povijesni podaci puka građa, a ne gotova povijest, ta se građa mora pretvoriti u povijest kroz misli povjesničara. S druge strane, ni jedna povijest nije samo prapovijest, jer ni jedan izvor ili skupina izvora nisu toliko nepokorni prema interpretaciji kako se smatra da su podaci iz prapovijest“ (Colingwood 1946).

„Prapovijest ima iste probleme kao i povijest, poteškoće pri vrednovanju i evaluaciji „dokaza“, nemogućnost pisanja bez neke mjere pristranosti, promjena zaključaka o prošlosti kako se ideje istraživača mijenjaju“ (Hodder 1982a, 13).

I arheologija i povijest donose građu koja omogućuje generalizacije o čovjeku (Radcliffe-Brown 1965). Povijesno tumačenje opisuje kako su društvene institucije dovele do slijeda događaja koji su formirali kauzalni lanac (Hodder 1982a, 13). Prema tom stajalištu, arheolog se ne može potpuno osloniti na međukulturne generalizacije i zakone i zbog toga niti G. Childe ne vidi arheološko zaključivanje kao deduktivan proces (Hodder 1982a, 13). Pripadnici će nove arheologije 60-ih godina 20. stoljeća vidjeti generalizacije i deduktivan proces kao spas

za arheologiju, da bi se u posljednjima dvama desetljećima 20. stoljeća arheološka teorija ponovo približila historijskim tumačenjima.

Arheologija-antropologija

Međuovisnost i povezanost tih disciplina očita je, međutim svaka se u suvremenom sustavu klasifikacije znanosti i znanstvene discipline formirala kao zasebna disciplina. Razlike su u predmetu istraživanja, primjeni metode, načinima interpretacije.

Osnovna razlika, čini se, između antropologije i arheologije je usmjerenost na proučavanje kulture, odnosno društva. Dok Barnard (2011) smatra da se antropologija usmjerava na društvo, možemo reći da se arheologija u najvećem postotku slučajeva usmjerava na kulturu (dijakronijski i sinkronijski). Još jedna razlika između povijesti i antropologije sastoji se u glavnom predmetu proučavanja - u antropologiji to je čovjek odnosno **subjekt**, dok je primarni predmet proučavanja arheologije prije svega predmet odnosno **objekt**. Bez proučavanja predmeta ne može se baviti arheologijom, ali se dio arheologa neće složiti s ovom podjelom ističući da se arheologija bavi i čovjekom. Pitanjima odnosa arheologije i antropologije arheolozi se bave u ciklusima posljednjih sedamdeset godina, a kao primjer su ova tri rada: Childe, V. G. 1946, *Archaeology and anthropology*, *American Journal of Southwestern archaeology* 2, 243-251.; Binford, L. R. 1962, *Archaeology as anthropology*, *American Antiquity* 28 (2), 217 – 225.; Renfrew, C. 1980, *The great tradition versus the great divide: archaeology as anthropology?*, *American Journal of Archaeology* 84, 287-298.

Odabir podataka

Zbog nepostojanja protokola i zadanih metodologija, arheologu se na volju ostavlja hoće li ili neće primijeniti rezultate određenoga istraživanja. Izum neke znanstvene analize ne jamči i njenu primjenu. Iste tehnike, koncepte ili teorije znanstvenici prihvaćaju i primjenjuju na različite načine (Christenson 1989). Nakon otkrića metode ¹⁴C 1949. godine za određivanje apsolutne starosti velik broj arheologa počeo je odmah koristiti i primjenjivati tu metodu. Već 1956. G. Childe kriti-

zira publikaciju *Relative chronologies in Old World Archaeologies* da se previše oslanja na keramiku, a premalo na, tada već postojeće, apsolutne datume (Childe 1956a, 45). ⇨ Kako primjena te metode naravno nije bila obvezatna, tako je dio arheologa nije htio primjenjivati, dapače, otvoreno se izražavala sumnja i prijezir prema pouzdanosti rezultata. Tako S. Dimitrijević navodi apsolutne datume na kraju svoje publikacije *Sopotsko-lendenska kultura* koji se ne poklapaju s onima koje on iznosi kao svoje zaključke, uz opasku „*Ja za ove datume ne bih imao nikakvog komentara*“ (Dimitrijević 1969), dok S. Piggott komentira datume za neolitik Britanije kao „*arheološki neprihvatljive*“ (Piggott 1959b).

Usput, kritičari Childeovih podjela upravo su isticali pojavu ¹⁴C metode kao propast njegovih sinteza. U biti, slijed kultura ostao je vrlo sličan, datumi su se pomaknuli dublje u prošlost, a difuzija je ponovo aktualni objasnidbeni model kulturne promjene.

Primjer arheološkog zaključka i utjecaja vlastite prosudbe odlično je prikazano u slučaju falsifikata „čovjeka iz Piltdowna“. Čovjek iz Piltdowna jedan je od najpoznatijih falsifikata koji je trebao poslužiti kao dokaz da se evolucija čovjeka odvila u Europi. Neobična je uloga antropologa Aleša Hrdličke (1869. – 1943.) koji je sumnjao u autentičnost ostataka, ali unatoč tomu nije predložio upotrebu fluor-testa za koji je znao da postoji što je utvrđeno pregledom njegovih bilježaka nakon njegove smrti. O mogućem razlogu takvih postupaka pročitati u Christenson 1989. Sve do 50-ih godina 20. stoljeća čovjek iz Piltdowna ostao je punopravan član obitelji predaka modernog čovjeka, spominje se kao neposredni oblik između „neandertalskog čovjeka i hajdelberškoga čovjeka“ (Wells 1925) ili pak u istom kontekstu kao i neandertalac (Childe 1935b). Ponašanje znanstvenika ukorijenjeno je u kulturnoj konstelaciji vjerovanja, motivacije, učenja i razmišljanja. Motivi za održavanje postojećega stanja mogu biti težnja za održanjem postojeće paradigme, izbjegavanje konflikata i odabir linije manjega otpora zbog očuvanja vlastitoga položaja, puko neuočavanje potencijala ili nepovjerenje u pouzdanost metode. Hrdličkino ponašanje, odnosno svjesna ignorancija, dobro pokazuje kakva je bila struktura znanstvenoga razmišljanja u njegovo doba.

U arheologiji se znanje gubi i ponovo otkriva (Daniel 1983). Povijest arheologije vrijedna je jer nam omogućava stalno propitivanje, s obzirom na to da je prošlost ono što mi napravimo, a način na koji to

radimo odvratno je pogrešan (Daniel 1983, 12). Zbog poticanja debate i kritiziranja prethodnika ponekad se zanemare neka prethodna dostignuća pa se iste stvari višestruko obrađuju i opetovano se „otkriva topla voda“, a disciplini je nužno potrebna kontinuirana nadgradnja.

Prema Christensonu (1989) arheologija je najviše ahistorijska historijska disciplina, a povijest arheologije zapravo je potraga za ograničenim brojem znanstvenika koji su se bavili pretežno terenskim ili laboratorijskim radom i stoga je potraga za praktičnom vrijednosti povijesti arheologije pogrešna, premda plemenita ideja (Christenson 1989 o Danielu). No, pitanje relevantnosti vraća se kao aktualno zbog važnosti o povijesti discipline u suvremenoj arheologiji i mnogi se arheolozi i danas poput G. Daniela prije 30 godina pitaju i trude dati smisao i svrhu disciplini. Povijest znanosti deterministička je i progresivna. Današnje znanje temelji se na akumuliranom znanju, koje je ograničeno znanjem iz prošlosti ili predstavlja reakciju na znanje iz prošlosti. Prošlost se ne mijenja, ali ono što se mijenja jest naša percepcija prošlosti. Ta percepcija ne mijenja se samo i isključivo stjecanjem novih znanja, već zbog ideja o vanjskom svijetu, o kulturnom i historijskom okviru koji stručnjak nosi sa sobom i u sebi. Arheolozi ne proučavaju prošlost nego izrađuju modele prošlosti (Binford 1968, Leone 1988). To ne implicira arbitrarnost arheologije ili njezino „rasipanje u boasijanskoj noćnoj mori besmislenoga relativizma“ (Leone 1988) u kojem svatko može kreirati svoju verziju prošlosti, već znači da arheologija mora neprestano uključivati kritičku autorefleksiju kako bi se razumjele kulturne osnove znanstvenoga znanja o prošlosti koje ju je kreiralo (Christenson 1989). Povijest arheologije važna je jer otkriva kontekst u kojem su ideje nastale i opstale (Binford & Sabloff 1982). Povijest arheologije povijest je borbe između predstavljanja svojih rezultata kao odraza ljudskih subjekata i označavanja tipova objekata (Miller & Tilley 1984, 3). Miller i Tilley smatraju da je većina arheologa percipirala taj odnos jednostavnim i jasnim na sljedeći način – cilj je arheologije znanje o ljudima u prošlosti, a ono se ostvaruje kroz jednostavnu simboličku vezu označitelja (artefakt) i označenika (proizvođač i korisnik artefakta). To je dovelo do svojevrsnoga arheološkoga fetišizma – arheološki podaci promatraju se primarno kao građa, ljudi iz prošlosti primarno su oznake s pomoću kojih se grupiraju predmeti i otuda **inverzija** uobičajenoga odnosa **označitelj-označenik** (Millery & Tilley 1984, 3). Kao

i u svim ostalim slučajevima, niti ovdje nema mjesta za generalizaciju pa treba napomenuti samo neke primjere arheologa koji su se bavili mogućnostima arheološke interpretacije i ograničenjima iste poput poznate Hawksove skale zaključivanja (Hawkes 1954) (objašnjenje u poglavlju 4.) i sumnje S. Piggotta (1959) u općenite mogućnosti interpretacije što potkrjepljuje primjerima megalita s prostora zapadne Europe. ⇨

Piggot nakon nekog vremena prestaje raditi na pitanjima neolitika već se okreće teorijskim i metodološkim problemima struke.

Percepcija arheologije u društvu čvrsto je vezana uz **otkriće**. Arheologija se pojavljuje u medijima vezano uz otkrića, otkrića pobuđuju interes javnosti, a javnost stvara predodžbu o otkriću, te o liku pronalazača. Pri spomenu arheologije većina javnosti zamišlja naočitog arheologa koji mačetom krči put kroz prašumu u potrazi za velikim sjajnim blagom, no u većini slučajeva arheologija je traganje za malim neprimjetnim i neuglednim ostacima koji možda mogu objasniti događaje iz prošlosti. I arheolog često sebe vidi u odnosu na svoje otkriće, ponosi se svojim idejama i dostignućima te vjeruje da vrijeme stalno donosi nova otkrića, a budućnost donosi novu prošlost (Miller & Tilley 1984, 2). Samo otkriće postaje znanstveno i stručno bezvrijedno ako se u svim fazama ne primjenjuje što preciznija metodologija istraživanja, a kasnije i što opsežnija metodologija interpretacije. Raširenija svijest o objektivnom promatranju i proučavanju nalaza, prije nego fascinacija njima trebala je biti jedan od kamena temeljaca nove arheologije. Naravno da u praksi u svim slučajevima nije bilo tako. Međutim, iako je kritika bilo i prije, u 60-im godinama 20. stoljeća rapidno se pojačavaju kritike „jednostavnog otkrića“ u korist razvoja teorijskih okvira istraživanja i tumačenja (Miller & Tilley 1984, 2) koji su trebali omogućiti temelj za interpretaciju koja će biti uz korak sa sofisticiranim metodama primjenjenim pri iskopavanju i laboratorijskim analizama (Clarke 1973). Tim zaokretom u disciplini počinje se s kritikama lika arheologa kao pronalazača. Postavljaju se pitanja biti ljudskih društava koja se dotad nisu obrađivala u većoj mjeri. Arheolog se morao transformirati iz **pronalazača** u **tumača**. Iduća manjkavost arheologije jest što je interpretacija uvijek određena primjenjenom metodologijom (Miller & Tilley 1984, 1). Metodologija arheološkoga istraživanja nije striktno postavljena, ne postoje protokoli koji se moraju pratiti i stoga praktički svaki arheolog prati neku svoju metodologiju i samostalno određuje

kriterije za odabir podataka. Kolika je heterogenost arheologije pokušat ću dočarati praktičnim primjerom iz ove publikacije i to na banalnom primjeru definicija arheologije. Nakon što sam odabrala definicije arheologije koje sam navela u ovom poglavlju pročitala sam rad K. Kristiansena *Discipline of archaeology* u kojem u dodatku donosi definicije arheologije (Kristiansen 2009). Ja sam ih odabrala 24 (od kojih su dvije iz domaćih enciklopedija), a K. Kristiansen 11. Od toga su zajedničke svega 3 (Clark, Deetz i Eggers). Međutim, ono što je Kristiansen istaknuo kao važnu poveznicu svih definicija može se primijeniti i na ovdje navedene definicije:

Značajno je da ni jedna definicija ne obuhvaća očuvanje arheoloških dobara, unatoč tome što je prikupljanje i očuvanje arheoloških predmeta u muzejima prethodilo razvoju arheološkog istraživanja, isto kao i zaštita spomenika. Razlog za taj propust vrlo je jednostavan – većina autora arheoloških priručnika sveučilišni su profesori koji imaju malo ili nikakvo iskustvo s muzejima i poslovima zaštite (Kristiansen 2009).

Arheologija postoji na više razina, pri čemu se često međusobno zanemaruju, akademska se arheologija ne osvrće dovoljno na praktične razine arheologije kao što su terenski, muzejski i rad na očuvanju baštine.

Arheologiji nedostaje postojeći teorijski korpus poput teorije evolucije koja je, iako stara preko 150 godina još uvijek aktualna. U biologiji, da bi se naučile činjenice, čitaju se najnoviji časopisi, a bi se razumjela biologija, čita se Darwin (Ghiselin 1969, 232). Djelo preko kojega se može razumjeti daleka čovjekova prošlost kao što se može razumjeti evolucija kroz knjigu *O podrijetlu vrsta* – ne postoji. To je razlog što su dobar dio 20. stoljeća arheolozi proveli pokušavajući iznaći prikladan teorijski okvir i definirati arheološku teoriju, metodu i praksu.

Arheološka teorija i/ili teorijska arheologija?

Razlika između terenskih i teorijskih arheologa jest u tome što terenski iskopavanju smeće, a teorijski ga pišu (Bahn 1989).

Arheologija može biti cjelovita disciplina jedino primjenom i teorije i prakse (Renfrew & Bahn 1996).

Arheološka misao dogodi se svaki put kad arheolog radi, ali arheološka teorija oformi se onda kada arheolozi razmišljajući o onome što i zašto rade odluče kako će se baviti arheologijom u budućnosti (Greene & Moore 2010).

Za teorijsku arheologiju možemo reći da se bavi proučavanjem teorijskih okvira unutar kojih se provode arheološka istraživanja i interpretacije. Teorijski okvir arheologiji je potreban zbog nedostatka izravne veze između objekta koji proučavamo, ljudi kojima je taj objekt pripadao te suvremenoga svijeta u kojem se istraživanje provodi.

U radu nazvanom *Od arheološke teorije do teorijske arheologije* iz 1991. godine Hodder iznosi mišljenje da se tek tada može početi govoriti o teorijskoj arheologiji jer iako brojne teorijske ideje i razmišljanja postoje od samih početaka arheologije za ozbiljne teorijske rasprave trebalo je prikupiti mnogo materijala i osnova za donošenje zaključaka (Hodder 1991c). O intenzitetu rasprava, potrebi za debatiranjem i snažnoj argumentaciji od samih početaka arheologije svjedoči i Müllerova kritika Monteliusa, te njihova stalna debata (o raspravi između Müllera i Monteliusa pogledati u Kristiansen 2000). Ponekad se čini da dolazi do novih zastoja u teorijskim raspravama, no to nije samo odraz slabog interesa za teoriju unutar struke, nego i rezultat svijesti istraživača o potrebi velikoga broja podataka i o primjeni sve više različitih analiza na istraživanje nekog problema prije nego što se oformi novi teorijski okvir.

Po Hodderu teorijska arheologija razvila se iz arheoloških teorija kojima su se arheolozi koristili tijekom druge polovice 20. stoljeća. Teorijska arheologija razvijala se iz potrebe za vlastitom teorijom discipline, koja bi se bavila apstraktnim pitanjima neovisnima o pojedinim praktičnim pitanjima i problemima. Rastom količine i razine arheoloških teorija stvorila se mogućnost nastanka nove pod-discipline – teorijske arheologije (Hodder 1991c, 6). S druge strane A. Coudart (2006) i M. Johnson (2006) pod teorijskom arheologijom smatraju svaku upotrebu neke teorije pri arheološkom istraživanju i interpretaciji, makar posuđene iz druge discipline, dok arheološku teoriju smatraju posebno razvijenih teorijskim načinom razmišljanja svojstvenim samo arheologiji. Opširniju raspravu o problematici i definicijama pogledati u ovima dvama radovima te u ostalim priložima broja 13 (2) časopisa *Archaeological dialogues* (2006).

David Clarke (1937. - 1976.) izdvaja tri vrste teorije – **teorija koncepta, teorija informacije i teorija zaključivanja**. U arheologiji bi to bile arheološka metafizika, arheološka epistemologija te arheološka logika i objašnjavanje. Ta se tri aspekta preklapaju i isprepliću s ostalim razinama arheološke teorije (skalama u arheološkoj interpretaciji) (Clarke 1973).

Provedba i rezultat svakoga istraživanja ovise o pitanjima koja se postavljaju i odgovorima do kojih se želi doći. Zbog toga ni jedna društvena i humanistička znanosti ne može biti izvađena iz svog konteksta vremena, prostora i ostalih aspekata te svoje rezultate svoditi na laboratorijske uvjete. Pripadnici nove arheologije ignorirali su povijesni sadržaj arheologije i smatrali da ako će je uspjeti uvrstiti u prirodne, egzaktne znanosti da će se tako i pospješiti njezin znanstveni i objektivni karakter. Međutim, nemoguće je bilo na taj način doći do konkretnoga jednoznačnoga odgovora.

Neizostavan je dio arheološke teorije povijest arheologije, a povijest arheologije može se pratiti upravo kako se ona i razvijala, kroz povijest rađanja i stvaranja ideja čovjeka o sebi samom, o svijetu koji ga okružuje i o svojoj prošlosti u kontekstu zbivanja koja su ga okruživala i definirala. Dok učimo ili se bavimo arheologijom mi mislimo da gledamo u prošlost, no u stvarnosti mi od predmeta koje smo danas pronašli, koji postoje u sadašnjosti, pokušavamo iskrojiti priču o našoj prošlosti. **Drugačija je sudbina i interpretacija predmeta koji je pronađen danas od onoga koji je pronađen prije stotinu ili pedeset godina i onoga koji će biti pronađen za stotinu godina.** Također je i drugačija sudbina predmeta ovisno o geografskoj lokaciji i trenutku u vremenu njegova pronalaska te o osobi koja ga je pronašla slično kao što su često (mada ne i isključivo) i za čovjekovu sudbinu presudni kraj i period u kojem se rodio i odrastao.

Primjena arheološke teorije uvelike ovisi o tome koliko arheolog poznaje druge znanosti i koliko ih želi pokušati primjenjivati te za koji se teorijski okvir u konačnici odluči. Mnogi odbacuju teorijske okvire kao nepotrebne, uzdajući se u zdravorazumsku logiku i „sposobnost“ građe da sama otkrije odgovore na naša pitanja. I u osnovi same je arheologije „zdravorazumski pristup“ – Thomsen je na temelju analogija pretpostavio funkciju, a kronološku dob na temelju sirovine u upotrebi. Rezultati su uglavnom potvrđeni kasnijim analizama. Zbog toga je taj pristup mnogima i danas valjana znanstvena metodologija (Daniel 1963).

C. Kluckhohn je još 1939. primijetio u časopisu *Philosophy of Science* 6 da se svaka naznaka upotrebe teorije smatra **nepristojnom**, a da su teorija i praksa u antropologiji toliko neodvojive da si više nitko ne može priuštiti ignoriranje teorije (Gilkeson 2012), ali isto tako kritizirao je arheologe koji su proučavali Maje i američki jugozapad čime je stekao nadimak *enfant terrible*. Kao poželjan je smatrao pristup kulturnih krugova zbog korištenja i kritike pisanih izvora.

Bavljenje arheološkom teorijom određeno je stupnjem poznavanja drugih disciplina (primjerice Clarke usvaja Kuhnovu strukturu znanstvenih revolucija i prilagođava je podjeli arheologije, pri čemu sve prije 60-ih godina 20. stoljeća proglašava spekulativnom fazom). Mnogi drugi arheolozi odbijaju ikakvu primisao na primjenu teorije smatrajući to ispraznim filozofiranjem. To odbijanje sažeto je u tvrdnji „*ima nečega paradoksalnoga u tome da unutar discipline kojoj je više nego drugima potrebna teorija nalazimo tako rašireno uvjerenje da se čovjek može sasvim lijepo snaći bez nje*“ (Shanks & Tilley 1987a).

Formirajuća teorijska arheologija mogla bi biti epistemologija arheologije dok bi se arheološka teorija u tom slučaju mogla uklopiti u teorije o društvu i kulturi.

U Hrvatskoj opsežne teorijske rasprave nisu bile predmetom zanimanja arheologa, a teorijsku arheologiju kao zaseban predmet na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu uvodi tek prof. dr. sc. Ivor Karavanić u sklopu „bolonjske reforme“ ak. god. 2005/06.

Preporučena literatura

razvoj discipline u 19. i 20. stoljeću:

Clarke, D. L., 1968, *Analytical Archaeology*, Methuen & Co., London.

Daniel, G. 1963, *The Idea of Prehistory*, The World Publishing Company, Watts, London.

definicije arheologije:

Fagan B. 1994, *In the Beginning. An Introduction to Archaeology*. Harper Collins, New York.

Kristiansen, K. 2009, *The discipline of Archaeology*, u: Cunliffe, C. Gosden and R.A. Joyce (ur.) *The Oxford handbook of archaeology*, Oxford University Press, Oxford, 3-46.

2. Percepcije prošlosti

„Sve što se zna o drevnoj britanskoj državi stane na dvije stranice teksta; ne možemo znati ništa više od onoga što nam govore drevni pisci, a opet, imamo toliko velikih knjiga, koje su, osim onih dijelova koji su preuzeti od drevnih pisaca, pusti snovi...“ Samuel Johnson (1709. – 1784.) (u Boswell 1840, 431).

Ključni pojmovi: prapovijest, klasifikacija, tipologija, kronologija, aristokracija, nacija, profesionalizacija arheologije

Ovo poglavlje donosi kratak pregled poimanja prošlosti i uloge istih u razvoju arheologije, prije svega prapovijesne arheologije.

Spoznati da ljudski rod nastanjuje Zemlju u gotovo nezamislivom vremenskom rasponu i da je taj život bio obilježen mnogobrojnim promjenama bilo je moguće tek nakon što su se razvile spoznaje o samoj Zemlji, njezinoj starosti i raznolikosti života. Također se moralo shvatiti da pisani povijesni izvori nisu jedini izvor informacija o prošlosti. Prihvatiti predmete iz zemlje kao dokumente o prošlosti nije bilo lako, čak se i u okvirima filozofije stare Grčke, gdje se mnogo raspravljalo o pitanjima podrijetla i prošlosti čovjeka, nije posezalo za starinama kao mogućim odgovorima. Budući da veza odbačenih ostataka materijalne kulture i saznanja o čovjeku nije samorazumljiva bilo je potrebno dugačko vremensko razdoblje da bi se ta veza uočila i prihvatila kao valjan način stjecanja znanja o prošlosti.

Preduvjeti za arheologiju počeli su se ostvarivati a) **promjenama u shvaćanju svijeta** koje počinju od G. Galilea i N. Kopernika, preko razvoja svijesti o starosti svijeta, stvaranja klasifikacijskih sustava živoga i neživoga svijeta (u kojima je čovjek dio, a ne stoji nasuprot ostaloga živoga svijeta), razvoja geologije i koncepta stratigrafije, upoznavanja i priznavanja drugih i drugačijih populacija (od vremena europske kolonizacije), b) prikupljanjem predmeta i stvaranjem zbirki (**kabineti i prvi muzeji**) kojima se potom utvrđuju specifične karakteristike – morfološka sličnost razlog je da su zubi morskog psa i prapovijesne strelice sto-

ljećima katalogizirani zajedno (Goodrum 2008), c) iskopavanja Pompeja i Herkulanuma koji zbog njihovoga **specifičnoga stupnja očuvanosti** polako su prerastali iz mjesta za prikupljanje kípova i dragocjenosti u mjesto za prikupljanje informacija (Renfrew 2010, 19), d) **spoznaja o vrijednosti iskopavanja kao izvora informacija** potaknula je iskopavanja u zapadnoj Aziji koja su trebala pronaći dokaze i omogućiti ilustraciju Staroga zavjeta. Početak opsežnih radova u Mezopotamiji obilježen je iskopavanjima Ninive (1842.) i Nimruda (1845.). **Glinene pločice** pronađene već pri prvim iskopavanjima **upotpunile su podatke** poznate iz **Zavjeta** i dodatno naglasile smisao i svrhu iskopavanja i e) **etnoarheologija** se, kao pomoć u potrazi za odgovorima i adekvatnom metodologijom, primjenjivala od samih početaka arheologije. Analogije kroz etnoarheologiju možemo uočiti već pri izradi troperiodnoga sustava kod C.J. Thomsena. On je identificirao i imenovao oruđa temeljem sličnosti sa suvremenim oruđem u Danskoj i oruđem kojim su se koristile autohtone populacije u Americi. U isto vrijeme, za interpretaciju diluvijalnih nalazišta arheolozi u Velikoj Britaniji koriste se također, makar kroz opažanja mogućih sličnosti i bez znanstvene metodologije, autohtonim populacijama Sjeverne i Južne Amerike, Jugoistočne Azije i Australije kao izvorom informacija za stvaranje predodžbe o životu u prošlosti. Primjerice takva su opažanja (vrlo banalna) poslužila za argumentaciju da su različiti skupovi litičkih nalaza odraz različitih populacija koje su istovremeno živjele, samo na različitom stupnju razvoja, a ne dokazi i pokazatelji evolucije i relativne kronologije.

Kronologije i tipologije

Kronologije i tipologije osnova su svakoga arheološkoga rada, svojevrsna „tablica množenja“, bez koje nije moguće provođenje istraživanja, stoga je nužno osnovno razumijevanje procesa kako su tipologije i kronologije nastale i razvijale se. Da bi se neka kronologija razumjela, potrebno je utvrditi koji je bio doprinos svake pojedine metode (okolnosti nalaza, evolucijska tipologija, upotrebljeni povijesni podaci) koje su dovele do postojeće kronologije (Gräslund 1987, 3). Prve su kronologije trebale poslužiti kao model koji će se konstantno nadopunjavati i propitivati, što se i dogodilo razvojem metoda apsolutnoga datiranja, ali postepeno i ne uvijek istovremeno na globalnoj razini. Neke hipotetski

uspostavljene kronologije zadržale su se kao valjani okvir i ušle u opću upotrebu te se koriste i danas (primjerice periodizacija starčevačke kulture S. Dimitrijevića). Tipologija je uvijek bila u središtu rasprava o kronologiji. U biti su tipologija i kronologija neodvojive jer se svaka kronologija oslanja na prisutnost karakterističnih tipova, pa je tipologija sve do otkrića metoda apsolutnoga datiranja bila nužna osnova svake kronologije. Na tragu suvremenih zbivanja 19. stoljeća i dominantne percepcije čovječanstva koje prolazi različite etape razvoja od jednostavnijih oblika ka složenijim, razvoj materijalne kulture promatrao se na sličan način. Za takve se zaključke moglo naći mnogo argumenata – vrijeme je to u kojem se moglo izravno svjedočiti kako prijevozna sredstva, komunalna infrastruktura, strojevi, građevine mijenjaju oblik i postaju sve kompleksniji. Pri kronološkom određivanju predmeta treba imati na umu da svi predmeti imaju određen vijek trajanja, vrijeme proizvodnje i upotrebe. Zatvoreni nalaz često će se zbog toga sastojati od predmeta različite starosti. Prije nego što su zakopani zajedno ti su predmeti mogli biti upotrebljavani u jako različitim razdobljima. To nam omogućuje stvaranje relativne kronologije, odnosno utvrđivanje kronoloških odnosa između tih predmeta i drugih predmeta. Da bi se mogao ustanoviti vertikalni poredak grupe predmeta potrebni su skupovi predmeta u različitim kontekstima. Ograničavajući faktor metode, procjena unutrašnjega vremenskoga raspona nalaza u isto je vrijeme i osnova i preduvjet metode (Gräslund 1987, 8). Relativne kronologije izrađivale su se temeljem analogija i zajedničkoga konteksta građe nepoznate starosti i građe koja se mogla datirati na temelju pisanih izvora kako bi se mogla izraziti pretpostavljena starost u godinama. To je bila polazišna točka od koje su se brojile godine uz dodatnu primjenu različitih razina zaključivanja pretpostavljenoga mehanizma brzine taloženja slojeva, odnosa među narodima, nedostatka spomena u povijesnim izvorima, sličnosti po antropometrijskim mjerenjima itd. ⇒ Metoda se naziva *metoda lančanoga datiranja*, odnosno *cross-dating* metoda - komparativna metoda datiranja izgrađevine koja se temelji na starosti tipološki slična ili dijagnostičkoga predmeta, sigurno datirana kojom drugom metodom ili već ustanovljenom kronologijom na kojemu drugom nala-

Primjerice, pretpostavkom brzine taloženja slojeva A. Evans je pretpostavio starost početka neolitika na Kreti 10 000 godina što su kao datum početka poljoprivrede preuzeli gotovo svi arheolozi (Evans 1921, 13).

zištu. Lančano datiranje bazira se na povijesnim podacima „velikih civilizacija“ Egipta i Mezopotamije. Jedan od najranijih primjera lančanoga datiranja kronološki su zaključci Jacoba Worsaaea (1821.-1885.). Kao osnovnu kronološki indikativnu odrednicu koristio je *dolmene* (megalitski spomenici sastavljeni od kamenih blokova usađenih u zemlju na kojima kao pokrov leži jedna kamena ploča ili više njih). U 19. stoljeću dolmeni su bili uobičajen i važan kriterij za zaključivanje o podrijetlu i starosti populacija. Molbech je pretpostavljao da dolmeni pripadaju Keltima jer su prisutni i u drugim dijelovima Europe, te da su ljudi u kamenom i brončanom dobu bili Kelti, dok Worsaae smatra da kameni grobovi nisu keltski nego da pripadaju prapovijesnom plemenu kojem se ne zna ime jer se ne pojavljuje ni u kakvim povijesnim izvorima, te smješta razdoblje njihova boravka na zapadu i sjeveru Europe prije tri do četiri tisuće godina (Worsaae 1846 - preuzeto iz Rowley Convy 2006). Osim što je među prvima pokušao pretpostaviti apsolutnu starost, kroz arheološka istraživanja podupirao teoriju evolucije i primjenjivao znanstvene metode u arheologiji, Worsaae je jedan od rodonačelnika primjena prapovijesti u nacionalističke svrhe, (Kristiansen 2009, 39). U vrijeme pograničnih sukoba Danske i Njemačkog saveza oko pokrajine Schleswig-Holstein (a nekoliko godina prije Dansko-njemačkog rata 1848-1850) piše slijedeće: *Ostaci iz prošlosti čvrsto nas vezuju za domovinu. Vrhovi i doline, njive i livade, stupaju u življi odnos s nama, jer kroz humke koji se uzdižu na njegovoj površini i kroz starine koje su stoljećima čuvane u njihovom okrilju, stalno prizivaju u sjećanje da naši očevi, kao poseban, neovisan narod, od vremena prije sjećanja žive na ovoj zemlji, i time nas još jače bodre da branimo naša vlastita polja kako stranci ne bi vladali tlom koje krije kosti naših očeva i za koje su vezane najsvetije i najčasnije uspomene* (Worsaae 1843, preuzeto iz Olsen 2002).⇒

Uskoro je u gotovo cijeloj Europi jedna od glavnih funkcija arheologije postala ta da pribavi povijest prostora koji obuhvaća pojedina moderna država koja će potvrditi starost i velebnu prošlost nacija koje trenutačno tamo žive (Barford 2002, 79). Uoči i nakon Prvoga svjetskoga rata i propasti velikih carstava, i mali su narodi počeli pisati svoje prapovijesti i povijesti, a teritorijalni problemi na europskoj razini bili su dodatno nadahnuće za nacionalizam (Milisauskas 2011).

Flinders Petrie (1853. – 1942.) unaprijedio je primjenu metode lančanoga datiranja pomoću podataka iz Egipta. Na temelju egipatskih im-

porta u grčkim kontekstima, i grčkih importa u egipatskim kontekstima, izračunao je apsolutne datume grčkoga brončanoga doba. ⇨ Nešto je teže bilo uklopiti jugoistočnu Europu i ostatak Europe, na čemu su rad nastavili O. Montelius i G. Childe (Lucas 2005, 5). Oscar Montelius (1843. - 1921.) izradio je kronološku tablicu u kojoj početak bakrenoga i kamenoga doba pretpostavlja na 2500 pr. Kr. (Montelius 1899, slika 1), a Petrie nadopunjava opaskom o vezi dolmena sjeverozapadne Europe i sjeverne Afrike i Sirije

Flinders Petrie još je u 19. stoljeću primjenjivao matematičke modele (Gertzen & Grottsche 2012) za serijaciju. Petrijeva upotreba matematičkih modela za izradu kronoloških sekveneci predstavlja pravu promjenu paradigme unutar arheologije i mijenja disciplinu u kojoj su dominirali povjesničari umjetnosti i lingvisti u istinski zasebnu „znanstvenu disciplinu“.

te pretpostavlja njihovu inicijalnu starost na sljedeći način: dolmena nema u Egiptu, ali ih ima u okolnim zemljama, dolmeni se ne nalaze ni kao predložak u strukturi piramida niti drugih spomenika. To znači da su dolmeni difuzijom morali prijeći preko Egipta u vrijeme kada je bio pustinja, prije nego što su ga nanosi Nila preoblikovali u plodnu i naseljivu zemlju. Zbog dubine naslaga Nila to se nije moglo dogoditi prije 8000 g. pr. Kr. Stoga znači da su dolmeni iz Sirije prešli u sjevernu Afriku prije toga datuma (Petrie u Montelius 1899). Montelius brončano doba srednje Europe datira prema sličnosti brončanodobnih nalaza sjeverno i južno od Alpa (Fagan 2003). Dolmeni i ostali megalitski spomenici nastavili su biti važan kriterij u raspravi o nastanku „europske civilizacije“ i argument u teorijama o kulturnoj difuziji te smjeru iste. Bertrand je smatrao da megaliti nisu keltski, ali da su dokaz seobe sa sjevera Europe u Afriku (Vander Linden & Roberts 2011, 26), Ernst Sprockhoff identificirao ih je kao germanske spomenike (Sprockhoff 1938). G. Daniel smatrao je da su megaliti nastali difuzijom (Daniel 1972) ali iz smjera Mediterana dok je Renfrew koristeći se tada novom metodom datiranja utvrdio da su stariji gotovo tisuću godina od onih s Mediterana i da nisu pasivno preuzeti, nego su rezultat lokalnoga izuma (Renfrew 1973).

Iz potpuno pogrešne pretpostavke o širenju ideje megalita od juga prema sjeveru, činjenice da ih nema u Egiptu te naivnim zaključivanjem relativno se ispravno pogodila starost na osnovi koje su se izradivale sve druge kronologije (za druge primjere intuitivnoga pogađanja ispravne starosti vidjeti Heizer 1972). Velike promjene u regionalnim

kronologijama donio je razvoj metoda apsolutnih datiranja neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata. Za pregled ideja o kronologiji i računanju vremena vrijedan je izvor zbornik „*Antropologija danas*“, u kojem su izneseni problemi stvaranja kronologija daleke prošlosti u razdoblju tik nakon otkrivanja metode ^{14}C u radovima napisanima 1952. godine (Kroeber 1972).

Vrijeme

Kategorija vremena i problematika postojanja vremena kao apsolutne kategorije stalno je prisutna u arheologiji i povijesti (Hunt 2008, Shanks & Tilley 1987b). Unatoč tomu, sve do kraja 70-ih godina 20. stoljeća, uz rijetke iznimke, pitanje vremena nije postalo dijelom arheološkoga diskursa. Ranije arheološke rasprave vezane uz vrijeme uglavnom su bile potaknute pitanjima kronologije, a ne same kategorije kao takve (Lucas 2005). Članak *Time in American Archaeology* M. Leonea (Leone 1978) označio je početak rasprava o konceptu vremena u teorijskoj arheologiji. Slijedili su radovi G. Baileya (1981; 1983; 1987), koji se temom aktivno bavi i danas (Bailey 2007), te M. Shanksa i C. Tilleya (1987a; 1987b). Leone te Shanks & Tilley ističu ideološku komponentu vremena te definiraju vrijeme kao **društveni konstrukt** (Leone 1978, Shanks & Tilley 1987). Shanks & Tilley izdvajaju **apstraktno vrijeme i stvarno vrijeme**. Apstraktno vrijeme je moderno kapitalističko poimanje vremena koje se sastoji od mjerljivih jedinica odvojenih od događaja i povijesti. Stvarno vrijeme prisutno je u tradicionalnim društvima, vrijeme koje je utemeljeno u događajima i povijesti i koje je označeno prije nego mjereno (Shanks & Tilley 1987, Lucas 2005). Teorijske rasprave o konceptu vremena ponovo se aktualiziraju tijekom 90-ih godina 20. stoljeća (opširna bibliografija u Lucas 2005). Rasprave o poimanju vremena u arheologiji važne su jer mogu promijeniti način na koji se provodi arheološko istraživanje. Za razumijevanje prošlosti važno je spoznati na koji su način proučavane zajednice doživljavale vrijeme, te na koji ih način doživljava arheolog koji ih istražuje (Lucas 2005). Jedna od specifičnosti arheologije jest dvojak odnos istraživača prema glavnom subjektu istraživanja – za neke arheologija znači proučavanje vremena, a za druge znači proučavanje materijalnih ostataka. Te su dvije teme povezane, s obzirom na to da trajnost materijalnih ostataka daje čovjeku osjećaj vremena koji se proteže preko granica individualnoga živo-

ta i percepcije te daje arheologu mogućnost empirijskoga istraživanja ljudskih aktivnosti izvan dohvata osobnoga iskustva, usmene predaje ili pisanih dokaza (Bailey 2007, 198).

Različito poimanje vremena manifestira se na više razina – kroz način protoka vremena, čovjekovo mjesto u protoku vremena, osnovne jedinice vremena. Dvije su osnovne percepcije protoka vremena – **cikličko** i **linearno**. Cikličko poimanje vremena bilo je uobičajeno u ranim državama Bliskoga istoka, dok se linearni protok ustoličio kao uobičajen u zapadnim civilizacijama. Na cjelokupnu su ljudsku prošlost tijekom povijesti postojala dva dominantna pogleda – **degenerativni** i **evolucijski**. Degenerativni pogled na čovjekovu povijest kao konstantno nazadovanje od prvobitnoga savršenoga oblika čovjeka prema konačnoj propasti karakterističan je za razdoblje srednjega vijeka, dok se s idejama prosvjetiteljstva počinje formirati suprotni pogled na čovjekovu povijest - evolucijski ili linearni razvoj od jednostavnijega ka složenijemu. Razvoj se pritom može promatrati i kao konačan i svrsishodan. Priroda jednostavnih zajednica iz prošlosti također se dvojako promatrala – tehnološki zaostala društva na nižem stupnju razvoja koja se bore za goli život nasuprot romantičarskom gotovo pastoralnom pogledu na zajednice iz prošlosti kao na zajednice koje žive u idiličnom sjedinjenju s prirodom. Sliku o ljudima o prošlosti kreira i perspektiva tih zajednica u odnosu na nas same – je li riječ o našim precima ili o „drugima“. Slika o prošlosti i tijeku povijesti kakvu imamo danas dobrim je dijelom nastala u 19. stoljeću. U drugoj polovici 20. stoljeća ponovo se počinje preispitivati priroda povijesti i vremena, međutim mnogi konstrukti 19. stoljeća postali su čvrste teško promjenjive kategorije (vidi poglavlje 5 i 6).

Prošlost i sadašnjost

U školi su nas učili da postoje nepobitne povijesne činjenice. Tek kasnije počnemo uviđati da su te činjenice promjenjive kao i autori koji ih interpretiraju i pišu. Ista je stvar i s prapovijesti – prapovijest uvelike ovisi o prapovjesničaru, zbog toga možemo govoriti o „*prapovijesti G. de Mortillea, prapovijesti G. Childea, Worsaaea, nacističkoj ili marksističkoj prapovijesti*“ (Daniel 1963, 17). Naši afiniteti, predrasude i vjerovanja, koliko god se mi trudili to izbjeći, boje naš osnovni

način razmišljanja i naše emocije. Arheolog stvara povijesni kontekst iz materijalnih dokaza (Daniel 1963, 17-18). Riječ povijest se koristi u dva značenja: čovjekova prošlost, odnosno povijest *sensu stricto* ili dio čovjekove prošlosti nakon otkrića pisma (Daniel 1963, 15). Češće se koristi u potonjem smislu, a oba značenja u svojoj biti imaju koncept prošlosti. Postojeća povijest je moderni proizvod, proizvod modernih političkih i ekonomskih faktora čiji cilj nije osvijetliti prošlost nego zamagliti ključne odnose u stvarnosti (Althusser 1971). Prošlost je našim društvima važna jer postoji uvjerenje da je put razumijevanja sadašnjosti i budućnosti preko razumijevanja prošlosti (Leone 1982a, 182). Tko se bavi prošlošću trebao bi imati jasan odgovor na pitanje koja je **granica između prošlosti i sadašnjosti**, ali oko toga pitanja konsenzus ne postoji. Za socijalne je antropologe „etnografska sadašnjost“ oko stotinu godina, razdoblje u kojem je opažач sudjelovao, osobno ili kroz svoje radove u radovima svojih nasljednika. Proučavane kulture rijetko imaju vremenski raspon duži od šest generacija. Za povjesničare i sociologe „sadašnjost“ je stara oko tristo godina, odvojena od prošlosti industrijskom revolucijom. Paleolitički arheolozi „modernim“ smatraju sve što je mlađe od 10 000 ili čak 40 000 godina. U okvirima geologije, moderno je pak sve mlađe od 3 milijuna godina. Ti nam primjeri pokazuju da prefiks *pre* ili *post* omeđuje područje interesa i njegovu istraživačku vrijednost – ili je nešto premlado ili prestaro, samim time bezvrijedno da bi bilo predmetom interesa i proučavanja (Bailey 2007, 216). Prema tome ispada da je granica prošlosti i sadašnjosti vrlo arbitrarna i da ovisi o predmetu proučavanja i vremenskom dosegu tehnika proučavanja. Dakle, s obzirom na to da je granica proučavanja prošlosti i sadašnjosti **arbitrarna** i ne može se opravdati bez korištenja neke predrasude ili preferencije, trebalo bi ukinuti te termine. Budući da ih je vrlo teško izbaciti iz svakodnevne upotrebe trebalo bi ih nastaviti upotrebljavati bez da u sebi nose neko značenje, poput izlaska sunca i zalaska sunca – termini koji se upotrebljavaju, a da u sebi ne nose vjerovanje u predkopernikansku sliku svemira (Bailey 2007, 216).

Važan faktor pri proučavanju prošlosti jest svijest o ulozi povijesti u oblikovanju sadašnjosti. Ideja o prošlosti koja je živa i postoji u sadašnjosti potječe od povjesničara R. Collingwooda (Collingwood 1946). Prema R. Collingwoodu povijest je ono što mi od nje načinimo (Collingwood 1956). G. Daniel (1914. - 1986.) smatra da iako neki politički sustav

zlorabljuju arheologiju, kod drugih može biti neovisna i težiti točnosti (Daniel 1983). Ta druga skupina ne mora svjesno zlorabiti arheologiju da bi interpretirala prošlost ne uzimajući u obzir sve podatke i okolnosti. Podaci se ponekad i svjesno odbacuju ako se uklapaju u postojeće modele i interpretacije, o čemu će još biti govora poslije u ovom poglavlju.

Mark Leone (1940. -) smatra da su i arheologija i povijest toliko moderno i politički obone da smo obvezni biti svjesni neizbježnosti ideološke pozadine našega rada (Leone 1982, 182). Treba odbaciti iluziju da postoji neutralno i objektivno znanje. Trud poput Binfordovoga ⇒ naprosto nema smisla i svrhe jer se ne može razdvojiti ono što se dogodilo od onoga što to znači (Leone 1982,182). Trud je uzaludan ako se pokuša objektivno rekonstruirati prošlost primjenjujući znanstvene metode. Mnogo je korisniji trud uloženi u uočavanje prirode poveznice prošlosti i sadašnjosti – ključ je u tome što sadašnjost radi s prošlošću, ne u tome kako je sadašnjost „izrasla iz prošlosti“. Primjer pisanja prapovijesti kao poveznice sadašnjosti i prošlosti jesu pregledi europske prapovijesti G. Childea. Prema marksističkoj teoriji, veza između prošlosti i sadašnjosti nije zadana ili prirodna, ona je stvorena. Childe je napisao povijest kao politički, a ne arheološki dokument, i pritom je bio svjestan što radi dok mnogi njegovi kolege nisu. U tom smislu Childe nije napisao europsku prapovijest, on ju je skladao (konstruirao) (Leone 1982, 182). Međutim, Childe je uočio da prošlošću može objasniti sadašnjost pomoću historijskoga materijalizma, ali nije uvidio da je uzeo zdravo za gotovo linearni niz (napredak) koji povezuje prošlost i sadašnjost i da je zapravo smatrao da je veza prošlosti i sadašnjosti uvjetovana zakonima prirode. Zbog toga što nije uočio vlastitu arbitrarnost glavni mu je cilj promaknuo, a to je stvoriti svijest o političkoj vezi između prošlosti i sadašnjosti (Leone 1982, 182). Childe nije bio prvi koji je na taj način koristio prošlost. Već je puno prije Childea Thomas B. Macaulay (1800. – 1859.) bio svjestan da je povijest za slušatelje i čitatelje, a ne za objektivnu obradu mrtvih i nepostojećih. Njegova knjiga *History of England* priča je za sadašnjost, za njegove suvremenike. Iako je pisao i prije Marxa, i prije Darwina i Freuda i nije bio svjestan problema dinamika po Hegelu ipak je bio svjestan učinka reprezentacije prošlosti na sadašnjost. Pisao je o pitanjima engleskoga identiteta i naci-

Binford smatra da se znanje o prošlosti stječe kroz objašnjavanje zapažanja. koje počinje povezivanjem opažanih podataka s događajima u prošlosti preko unaprijed definiranih zakona (Binford 1968)

onalnim problemima i težnjama. Prikazao je povijest onako kako je mislio da je tada poželjno (Thomson 1942; Leone 1982).

Starost svijeta

Na početku 20. stoljeća projekcije starosti svijeta kretale su se između 25 000 000 i 1 600 000 godina (Wells 1920). Tada je već odbačena računica nadbiskupa Usshera, a izračun lorda Kelvina koji je svoj izračun temeljio na pretpostavljenoj dinamici hlađenja Zemlje, mnogi su već od početka smatrali nerealno malim brojem, no važan je korak u razumijevanju dugotrajnosti Zemlje i procesa njezina nastanka. Zbog Ussherova zaključka o maloj starosti Zemlje prije nije ni mogla postojati predodžba o postojanju „prapovijesti“, a svako takvo potencijalno razmišljanje bilo je u suprotnosti s biblijskim naukom (Renfrew 2010, 16). Jedno od objašnjenja zašto ima toliko dokaza o većoj starosti Zemlje nego što je to bilo moguće jest teorija katastrofizma, čiji je jedan od poznatijih predstavnika bio Georges Cuvier (1769. - 1842.). Prema tom tumačenju svijet je prošao kroz nekoliko globalnih katastrofa pri čemu je Noin potop bio posljednji u nizu. Noin potop bio je tumačenje za još niz neobičnih pojava, primjerice kosti izumrlih životinja zajedno s ljudskima. Geolozi su svojim istraživanjima konačno postavili temelje za veliku starost Zemlje, njezinu promjenjivost i time otvorili put antropološkim istraživanjima. Charles Lyell objavljuje 1833. *Principles of Geology* i time zapravo okončava dobar dio rasprava o nastanku pejzaža na Zemlji. Knjiga se u cijelosti zove „*Načela geologije, kao pokušaj da se objasne prijašnje promjene na površini Zemlje pozivajući se na uzroke što sada djeluju*“. Ta je ideja poslužila kao temelj razvoja prapovijesne arheologije (Renfrew 2010, 23). Procesi, koji su opisani u knjizi, slični su onima koji se događaju i s ostacima čovjekove djelatnosti. Do 1840. geološka lenta vremena postala je mnogo duža. Zaključci N. Stena (1638.-1868.) i G.W. Leibniza (1646.-1716.) da su fosili ostaci organskih organizama doveli su do zaključka da se Zemlja mijenjala kao i živi svijet na njoj, a do 19. stoljeća većina geologa prihvatila je da su se te promjene morale odvijati kroz dugačak (iako neodređen) period koji nije bio kompatibilan s kratkom biblijskom kronologijom.

Definiranje prapovijesti

Do konačne faze formiranja arheologije dolazi uvođenjem u djelokrug novoga razdoblja - prapovijesti. To je razdoblje o kojemu nije postojalo pisanih podataka i koje je imalo vrlo malo vidljivih objekata te je samim tim zahtijevalo nove pristupe.

Najstarije razdoblje čovjekove povijesti prvi je puta uvršteno na povijesnu lentu vremena 1712. u radu J. von Eccarda *Introductio ad historiam Germaniae* kao „*historia obscura*“. Kovanicu „*prije suvremenoga svijeta*“ donosi J. Frere (1740. – 1804.) opisujući oruđe koje je pronašao na nalazištu Hoxne, za koje je razvidno da su ga načinili ljudi koji nisu poznavali metal, dakle „ljudi koji su živjeli u razdoblju prije suvremenoga svijeta“. Time postaje jasno da je za tumačenje čovjekove prošlosti potrebno još nešto, ali nitko ne zna što. G. Daniel navodi (1963) da je to jedna od prvih činjenica prapovijesti utemeljena na arheologiji. Jacques Boucher de Pertes (carinik po zanimanju) kameno je oruđe koje je prikupljao nazvao *haches diluviennes*, ali je doveo u pitanje tumačenje da su rezultat pomiješanosti zbog potopa. Njegove zaključke potvrđuju i J. Prestwich te J. Evans koji izlažu njegove nalaze pred britanskim Royal Society i pred Society of Antiquaries. Oni to davno razdoblje nazivaju „*stari vijek ljudske povijesti*“, koji i postaje općeprihvaćen. Evans i Prestwich taj novi naziv predlažu 1859. godine, iste godine kada izlazi knjiga Charlesa Darwina „*O podrijetlu vrsta*“. P. Tournal stvorio je izraz *periode anti-historique* za razdoblje povijesti prije vremena pisanih izvora 1833. godine (Težak Gregl 2011, 19). Riječ *prapovijesni* prvi se put spominje u Danskoj kod Molbecha 1834.: „*Poznato je da među germanskim narodima koji nastanjuju sjeverozapad Europe koji su od prapovijesnih (forhistorik) razdoblja podijeljeni u mnoga plemena...*“ (Molbech 1834, 421). U danskom riječ *forthistorie* nastavlju upotrebljavati Thomsen i Worsae. U Engleskoj se pojam prapovijest (*prehistory*) prvi put spominje 1851. kada Daniel Wilson (1816. – 1892.) objavljuje *The Archaeology and Prehistoric Annales of Scotland* (Daniel 1963). Sam Wilson 1865. pisao je C. Lyellu: „Skovao sam termin prapovijesni za svoju vlastitu upotrebu, i, ako se ne varam prvi put upotrijebio u mojoj knjizi 1851.“ (Kehoe 1998, 16). Pojam prapovijest nije odmah bio prihvaćen. J. Lubbock je planirao koristiti termin **antehistory** u svojoj knjizi (Bentley et al. 2007, Daniel 1963), međutim opredijelio se za naslov *Prehistoric Times* i na taj način zacementirao

podjelu populacija na one koje imaju povijest (poznavanje pisma) i na one koje imaju prapovijest (nepoznavanje pisma) (Bentley et al. 2007).

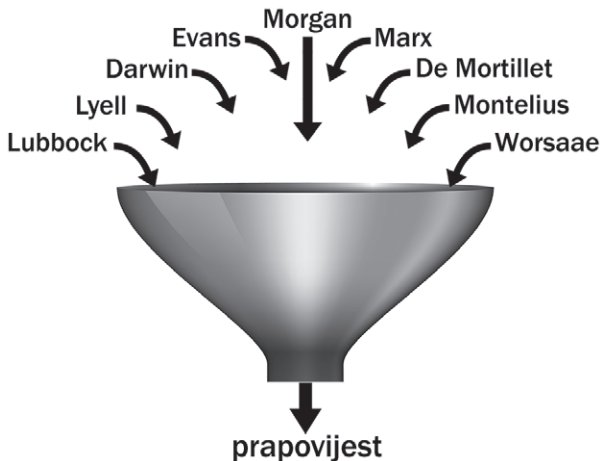
Prapovijest prvo nije postojala, pa je bila izdvojena kao apstraktna jedinica u vremenu, pa neodređeni period prije potopa, s vremenom se uklopila na lentu vremena, i postala više od vremenski neodređenoga stupnja razvoja ljudske zajednice ili vremena prije poplave. Tijekom 19. stoljeća prapovijest se nije proučavala u okvirima historiografije ni njezinom metodologijom. Prvi „pravac“ bavljenja prapovijesnom arheologijom je znanstveni, evolucionistički pravac. Prapovijest se formirala u odnosu na antropologiju i medicinu (Njemačka i Austro-Ugarska) i geologiju (Francuska i Velika Britanija) i imala je drugačiji razvoj od ostalih razdoblja kojima se bavi arheologija. Kako metodologija proučavanja prapovijesti nije postojala, posuđena je iz geologije – ponajprije principi stratigrafije i određivanje slojeva prema karakterističnom tipu koji se u sloju pojavljuje (Abadia 2002). Prva faza u razvoju prapovijesti bila je deskripcija predmeta, a druga deskripcija kultura. G. Clark znanstvenu je arheologiju definirao kao proučavanje distribucije kulture u vremenu i prostoru u prošlosti, a V. G. Childe definirao je svrhu arheologije kao posvećenost definiranju kulturnih skupina ljudi na temelju njihovih razlika i aktivnosti. Taylor smatra da prapovjesničar mora proučavati kulture u kontekstu, a ne ih popisivati i utvrđivati njihove granice. Iako treba opet napomenuti da se bez popisivanja kultura one ne mogu ni proučavati u kontekstu. Prapovijesna arheologija, pa i arheologija u cjelini, nastala je na sjecištu drugih disciplina – prirodnih znanosti, fizičke antropologije (medicine), geologije. Arheolozi 19. stoljeća smatrali su da je arheologija znanost i htjeli su je približiti prirodnim znanostima, baš poput zagovornika nove arheologije u drugoj polovici 20. stoljeća.

Prapovijesna arheologija ima osobito mjesto u arheologiji jer za razliku od kronoloških nasljednica – antičke i srednjovjekovne arheologije – nije postojala kao dio repertoara bavljenja povjesničara. Koncept prapovijesti možda je najvažniji doprinos arheologije cjelokupnom fundusu znanja o čovječanstvu, a znanje o prapovijesti zasnovano je gotovo isključivo na materijalnim ostacima (Greene & Moore 2010). Korištenje materijalne kulture kao izvora znanja o prošlosti antička i srednjovjekovna arheologija baštinile su od prapovijesne. Budući da je prapovijest kao dio humanističke znanosti povijesna disciplina, dijeli probleme povijesne metodologije – poteškoće pri evaluaciji podataka, nemogućnost pisanja bez određenoga stupnja pristranosti i neprestane

izmjene slike prošlosti zbog promjena u idejama, percepcijama i novim podacima. Prapovijest ima još mnogo više metodoloških problema jer se ne može osloniti na pisane ostatke (Daniel 1963). Prapovjesničar može govoriti o načinima života prapovijesnih društava, ali nikako ne može govoriti o duhovnoj, mentalnoj ili moralnoj kulturi tih društava ni o društvenoj organizaciji ni vjerovanjima prapovijesnih društava i to predstavlja suštinsko ograničenje prapovijesti. Prapovjesničar o tim stvarima prije pojave pisma može samo nagađati – „inteligentno nagađanje od strane ljudi kvalificiranih za to“, ali opet, samo nagađanje (Daniel 1963).

Prapovijesna arheologija ima dvostruke korijene i dvostruku ulogu; pokušava **produžiti pisanu povijest** dalje od najstarijih pisanih izvora, a s druge strane pokušava **produžiti prirodoslovlje** od one točke od koje bi ga geologija i paleontologija ostavile. U praksi prapovijesni su ostaci prvi put sustavno proučavani kako bi se produbilo znanje o Keltima i druidima, Britoncima, Piktima i Germanima o kojima su postojala saznanja iz djela antičkih autora. Ali tek je jedinstvo s geologijom, koje je uslijedilo nakon prihvaćanja otkrića B. de Pethersa učinilo od arheologije znanost (Childe 1935a). Prapovijesna arheologija bavi se čovjekom, a ne prirodom, međutim zbog korištenja metoda prirodnih znanosti i informacija o okolišu te izrazite ovisnosti ranoga čovjeka o prirodi može se smatrati mostom između geologije i povijesti (Daniel 1963).

Sl. 2. Ključne osobe u formiranju prapovijesne arheologije

Primitivci

U razdoblju prije Prvoga svjetskoga rata arheologija nije bila posao od kojega se živi nego naprosto atraktivna aktivnost kojom priliči da se civilizirani gospodin bavi (Boast 2009, 56). Arheologija se formirala od široko obrazovanih aristokrata 19. stoljeća koji su bili međusobno povezani (poput Darwina, Lubbocka, Spencera, Huxleya). Od arheologije kao zanimanja živio je vrlo malen broj muzejskih kustosa i tajnica društava. Danski arheolog J. Worsaae svoj je rad o potrebi za razdavanjem kamenoga doba na više razdoblja objavio u časopisu naziva *Gentleman's Magazine* 1862. Časopis se u uvodniku naziva glasilom „arheologije i obiteljske povijesti“ (*Gentleman's Magazine* 1862). Proučavanje znanosti ili umjetnosti bilo je na cijeni kao kvaliteta civilizirane osobe (Boast 2009, 56). Koncept divljaka i njegova razvoja preko barbara u civiliziranoga građanina te percepcija drugačijih populacija kao manje vrijednih duboko su ukorijenjeni u zapadnom visokom društvu. Kao opravdanje za ropstvo i ostale oblike podčinjavanja, ideja o inferiornim populacijama bila je sastavni dio života svakoga bijeloga, dobrostojećega muškarca. Upravo je ta skupina ljudi imala gotovo ekskluzivno pravo na obrazovanje te na pristup novcu potrebnom za provođenje istraživanja. Stoga ne čude rani koncepti razvoja društva koji su se razvijali u tom i takvom okruženju. Prijezir viših klasa prema nižima konstanta je u našem društvu i čest uzrok i suputnik određene antropološke ili arheološke interpretacije. Modifikacija zajednica kroz vanjske faktore (kolonizacija, prisilno pokršćavanje itd.) proces je kojim se svjedočilo iz prve ruke i ne čudi da su prve ideje o kulturnim promjenama bile upravo takve. Imperijalistička i kolonijalna arheologija veže se uz one zemlje koje su postigle političku dominaciju nad velikim dijelovima svijeta. Kolonijalna arheologija, zajedno s etnologijom, stvarala je sliku o primitivnim populacijama koje su na nižem stupnju razvoja od Europljana. Njihov „primitivizam“ služio je kao opravdanje kontrole Europljana nad njima i njihovim zemljama. U Americi je kolonijalna arheologija najstariji arheološki pravac jer su prvi arheolozi koji su se bavili starosjedilačkim populacijama bili dio društva koje je aktivno istrebljivalo te populacije. Starosjedilačko stanovništvo smatralo se nesposobnim za razvoj i prihvaćanje civiliziranih obrazaca ponašanja. Stoga su rani američki arheolozi smatrali da se istraživanjem tih po-

pulacija može vrlo malo naučiti o promjeni i razvoju u prapovijesti jer ti ljudi za razvoj i promjenu nisu bili sposobni (Trigger 2003, 74). Prva imperijalistička arheologija se razvila u Velikoj Britaniji. Tijekom 50-ih godina 19. stoljeća Britanija je bila fascinirana razvojem, postala je „svjetska radionica“, a industrijalizacija je ojačala srednju klasu. Ideja o kontinuiranom razvoju ojačala je samopouzdanje Britanaca o ulozi i mjestu koje imaju u povijesnom razvoju (Trigger 2003, 79). Razvoj paleolitičke arheologije ustoličio je arheologiju kao znanost o razvoju u prapovijesnim vremenima (Trigger 2003, 79). Radovi J. Lubbocka uvjeravaju čitatelja da je razvoj nužan i da obogaćuje svaki aspekt života. Kao rezultat razvoja, buduće generacije bit će mudrije, sretnije, zdravije i moralnije od postojećih (Lubbock 1913, 594). On je bio pobornik stava da su tehnološki inferiorniji ljudi i intelektualno i emocionalno slabiji od „civiliziranih“ i da su osuđeni na propast kao posljedicu širenja civilizacije. Ideje o unilinearnom razvoju reflektiraju se u radovima G. de Mortilleta i razvoju kolonijalne arheologije u Americi (Trigger 2003, 79). Britanski arheolozi prihvatili su ideje O. Monteliusa o kulturnoj difuziji s Bliskoga istoka do kraja 19. stoljeća. Britanska povijest bila je obilježena valovima osvajača i pridošlica koji su donosili nove ideje i te se pridošlice smatralo za jedan od kotača u mehanizmu koji će omogućiti britansku dominaciju. To se može ilustrirati kroz sljedeći citat: *„No, iako će se svi poveznici između oblika iz prirode i naprednijih proizvedenih oblika naći među postojećim oružjem tih divljaka, ne smijemo pretpostaviti da je napredak u cjelini ostvaren u moderna vremena. Cijeli slijed ideja koje povezuju to oružje (koja se danas izrađuju djelomično automatiziranim procesom) stvarao se kroz procese u umu u raznim razdobljima povijesti rase, svako sljedeće poboljšanje sačinjavalo je poveznicu u lancu progresivnoga razvoja. Svaka poveznica ostavila je svoje predstavnike, koji su, uz određene modifikacije preživjeli do današnjih dana; i kroz te prežitke, a ne same poveznice možemo utvrditi slijed o kojem govorimo“* (Pitt Rivers 1906). Britanski arheolozi nisu poput Kossine i Worsaaea pripisivali veličinu svoje nacije etničkoj i kulturnoj čistoći (Trigger 2003, 80). Međutim, pesimizam o ljudskoj kreativnosti i dalje naglašava sposobnost Europljana i osobito Britanaca da kreativnije primjenjuju inovacije. U tome se može vidjeti zaokret prema nacionalizmu u britanskom društvu potaknutom ekonomskom nesigurnošću (Trigger 2003, 80).

Kao granica prapovijesti i povijesti od druge se polovice 19. stoljeća ustoličila pojava pisma (Bentley et al. 2007). Taj kriterij i određivanje prefiksa *pre* (*pra*) automatski je smjestilo zajednice koje ne poznaju pismo na početak europskog razvojnog niza. Termin *prapovijesni* izvorno je skovan kako bi označavao rane Europljane, a na području Amerike i Australije značio je „prije Europljana“. ***Pra*** je dio arsenala kolonizatora kojim se trebalo kolonizirane zajednice prikazati kao nerazvijene, primitivne i manje vrijedne. Određivanjem termina *pra* i kriterija kojima će se neka zajednica okarakterizirati kao prapovijesna **resetirao** je sve lovačko-sakupljačke populacije i one koje ne koriste pismo na „**europsku nulu**“. Kako bi se nadišle takve konotacije i izbjegla netočnost arhaičnog termina, u posljednje se vrijeme kao alternativa nudi termin **duboka povijest** (*deep history*) (Gamble 2014).

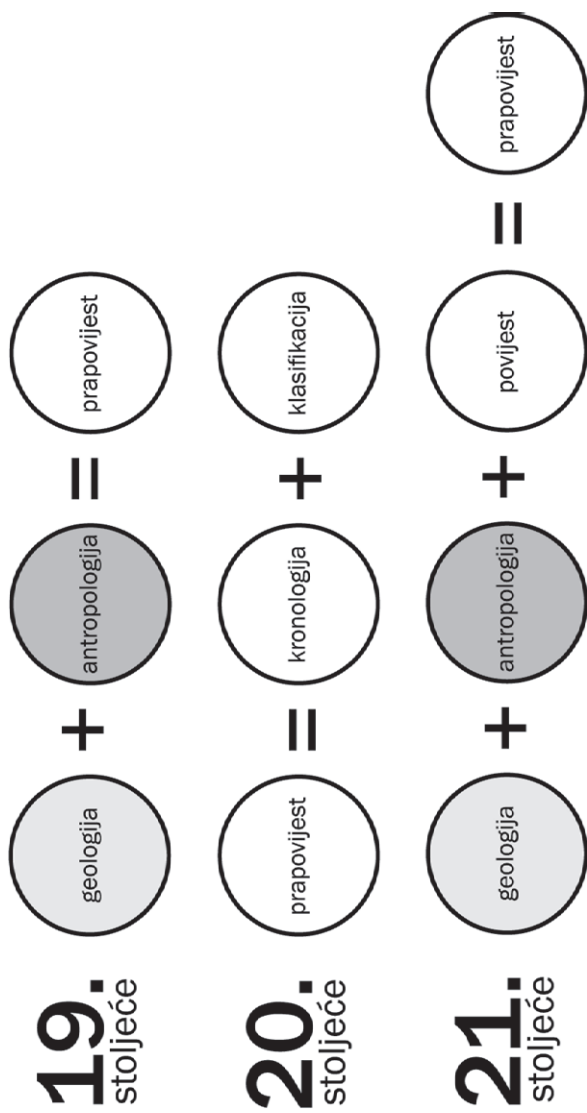
Prošlost se u javnosti i danas percipira kao javno dobro koje treba služiti svakomu. Prošlost pripada svima, pogotovo narodu, a njezina je interpretacija i korištenje pravo svakoga pojedinca, makar i amatera. Narodna povijest njegovo je blago, kapital i naslijeđe, osobito u zemljama jugoistočne Europe. Zbog toga je česta pojava da radove o prošlosti objavljuju ljudi bez adekvatnoga obrazovanja, a koji legitimitet postižu visokim zvanjima u drugim disciplinama. Oduvijek povijest služi sadašnjosti.

Preporučena literatura

Daniel, G. 1963, *The Idea of Prehistory*, The World Publishing Company, Watts, London.

Rowley Cony, P. 2006, The concept of prehistory and the invention of the terms «prehistoric» and «prehistorian»: the Scandanavian origin, 1833-1850, *European journal of archaeology*, 9 (1), 103-130.

Rowley Cony, P. 2007, *From Genesis to Prehistory. The archaeological Three Age System and its contested reception in Denmark, Britain, and Ireland*, Oxford University Press, Oxford.

Sl. 3. Istraživački fokusi prapovijesne arheologije

3. Kulturnopovijesna arheologija (Tradicionalna arheologija)

Djelo nije oblikovanje nečega iz ničega, već preoblikovanje onoga što jest. (Childe 1956, 124)

Bili bi dobar arheolog, g. Poirot. Imate dar za rekreiranje prošlosti. (Agatha Christie, Ubojstvo u Mezopotamiji, 2001)

ključni pojmovi: kultura, klasifikacija, tipologija, V. G. Childe, nacionalizam, materijalna kultura, društvo, razvoj, revolucije, historijski materijalizam, kulturna difuzija, narod

Definicija

Kulturnopovijesna arheologija je termin koji se koristi za pristup arheološkom istraživanju temeljen na klasifikaciji i periodizaciji. U povijesnom smislu se odnosi na razdoblje prve polovice 20. stoljeća, ali se koristi i kao naziv za svu arheološku djelatnost bez određene teorijske podloge tijekom 20. i 21. stoljeća. Korijene ima u klasifikacijskim sustavima i kronologijama utemeljenim tijekom 19. stoljeća (C.J. Thomsen, O. Montelius, G. de Mortillet, A. Pitt Rivers). Često se kao najpoznatiji predstavnik ističe V. G. Childe, međutim njegovo je arheološko djelovanje bilo mnogo opsežnije od krono-kulturoloških sinteza po kojima je najpoznatiji. Arheologija se na početku 20. stoljeća formirala u deskriptivnu disciplinu koja se bavila ostacima iz doba prije pojave pisma, ili pomagala spoznaji o povijesnim razdobljima na temelju arheoloških istraživanja i iskopavanja ostataka materijalne kulture. Kulturno povijesni pristup se sastoji od formiranja regionalnih kronologija na temelju prikupljanja i klasifikacije ostataka materijalne kulture što je bio neophodan i u tom razdoblju jedini mogući korak u razvoju discipline. ⇨

Kulturno povijesni pristup je ustanovio okvir unutar kojeg svi arheolozi rade. Međutim, često se **arheološka grada** promatrala kao **entitet** koji postoji neovisno i koji se treba proučavati sam za sebe na specifičan arheološki način, otuda i potječu kritike za pristup i razdoblje u cjelini.

Osim klasifikacije građe i kreiranja relativnih kronologija, naglasak je kulturnopovijesne arheologije na definiranju kulturnih grupa preko kojih se onda definiraju i etničke skupine. To se postiže proučavanjem materijalne kulture, odnosno stvaranjem tipologija i kronologija utemeljenih na morfološkim karakteristikama predmeta. Na temelju sličnosti, geografski i vremenski odvojeni skupovi nalaza su pripisivani određenoj kulturi, odnosno etničkoj grupi. Takav pristup arheološkoj građi se naziva i kulturni determinizam. Kulturnopovijesna arheologija se bavi i utvrđivanjem društvenih promjena, te kao okidač tih promjena određuje vanjske faktore, odnosno promjene putem migracije ili kulturnog kontakta – difuzije. Difuzionistički pristup se javlja kako u antropologiji, tako i u arheologiji te se smatra da je nastao kao kritika i reakcija na neučinkovit i prejednostavan evolucionistički pristup (opširnije vidjeti kod Lucas 2002). Evolucionistički pristup zagovara internu evoluciju svakoga društva i time predmnijeva da su inovacije svojstvene svakome društvu i da do njih može doći nebrojeno puta. S druge strane, difuzionisti smatraju da zajednice nisu inovativne u svojoj biti, već da se otkrića i inovacije dešavaju u pravilu jedanput te kontaktima šire po Zemlji (Deliège 2012). Vrijeme evolucije se mijenja vremenom sinteza (Sklenár 1983). Ovdje treba napomenuti da nisu svi arheolozi 19. stoljeća bili evolucionisti. Primjerice, Montelius je na vrlo sličnim principima kao Childe izradio podjelu brončanog i željeznog doba Europe gotovo 50 godina prije Childeove periodizacije, a C.J. Thomsen je smatrao da migracije donose promjene u materijalnu kulturu.

Evolucijska faza se ovdje predstavlja radi boljeg razumijevanja odnosa ta dva razdoblja u razvoju arheologije.

Evolucijska faza

Evolucijska faza arheologije se smatra za formativno razdoblje arheologije kao znanstvene discipline tijekom druge polovice 19. stoljeća i prethodnikom kulturnopovijesne faze. To je razdoblje obilježeno prvim kronologijama i tipologijama paleolitika, te kronologijama mlađih prapovijesnih razdoblja za koje nije postojalo pisanih tragova. C. J. Thomsen radi klasifikaciju prapovijesti na kameno, brončano i željezno doba. Iako njegov pristup u osnovi nije evolucionistički, on se vodi, u osnovi sličnom, idejom napretka, odnosno progressa koja je tada bila također dominantna u društvenim znanostima. Osnova tog pristupa je

prosvjetiteljski koncept prema kojem čovječanstvo tijekom svoje povijesti bilježi konstantan tehnološki napredak preko kojega se ostvaruje i preko kojega se formiraju sve kompleksnije društvene zajednice. Jedan od začetnika takvog pogleda na razvoj društva je L. Morgan (1818-1881) (iako su to u osnovi ideje prosvjetiteljstva) čija je podjela društva utjecala na filozofiju K. Marxa koji ju preuzima i primjenjuje na svoje učenje. Morgan je podijelio povijest čovječanstva na tri velike epohe – **divljaštvo**, **barbarstvo** i **civilizaciju**. Važan element Morganove podjele je i stvaranje koncepta privatnog vlasništva koje je po njemu jedno od presudnih događaja u povijesti čovječanstva (Morgan 1981). Evolucijska faza je često bila popraćena i elementima rasizma, koji je tada imao svoje legitimno mjesto u društvenim znanostima i bio široko korišten kao element opravdanja ekspanzionističke politike zapadne Europe i Sjedinjenih Američkih Država te isticanja biološke superiornosti bijele rase u odnosu na ostale. Čitavo to razdoblje je i razdoblje legalnih eugeničkih mjera. Znanost se tek formirala, napredni mislioci u drugim disciplinama su imali vrlo arhaične stavove o porijeklu čovjeka i jedinstvenosti ljudskog roda (što nije novost jer su primjerice i veliki raniji znanstvenici poput Isaaca Newtona i lorda Kelvina imali vrlo antievolucionistički pogled na čovjeka).

U to doba nastaje i jedna od prvih definicija kulture koju će preuzeti i arheolozi, ona E. Tylora (1832-1917) (vidi definiciju u prvom poglavlju). Tylor, slično poput L. Morgana dijeli povijest čovječanstva na tri velika razdoblja – divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju. Takva podjela je uhvatila korijene i izvan znanstvenih krugova i postala dijelom općeg javnog mnijenja. Različiti su kriteriji prema kojem se neko društvo definira u **stupnju civilizacija** – prema G. Childeu to je urbanizacija (vidi kasnije u ovom poglavlju), dok je prema L. Morganu to pismo. U suvremeno doba u sociološkom smislu se izbjegava razlikovanje društava po stupnju civiliziranosti, te su teorije okarakterizirane kao diskriminatorne i eurocentrične, što je i činjenica. Danas se mogu razlikovati dva pojma civilizacije: **pragmatički** i **diskriminatorski**, koji izvire iz evolucionističke koncepcije, i znanstveni, prema kojem svaka ljudska skupina ima svoju civilizaciju.

Iako su troperiodni sustavi C.J. Thomsena, L. Morgana i E. Tylora u osnovi različiti jer polaze od različitih ideja, krajnji proizvod je isti – prošlost čovječanstva organizirana u tehnološkim etapama iako Thomsenova podjela nije evolucijska niti tehnološka nego tipološka.

Thomsenov model nije tehnološki jer se bavi isključivo pitanjima kronologije, a ne i ekonomije i tehnologije (periodi su rezultat tipološke klasifikacije). On nije bio niti evolucionist – promjene u materijalnoj kulturi nije vidio kao rezultat lokalne evolucije već migracija koje je smatrao faktorom koji potiču evolucijske promjene (Daniel 1981). Kristiansen (1984) smatra da je Thomsenova troperiodna podjela proizašla iz pukog empirijskog opažanja bez teorijske utemeljenosti u teoriji evolucije (osim u najopćenitijim elementima). Isto smatra i za podjele starijega kamenoga doba koje su izradili J. Worsae i G. de Mortillet. Unatoč tome, ta podjela i dalje opstaje te danas ne postoji alternativni referentni okvir proučavanja čovjekove prapovijesti. Evolucionizam se očitovao i u teoriji religije E. Fraizera. Odnos čovjeka prema nepoznatom se prema njemu također odvijao u tri faze – **faza magije**, **faza religije** i **faza znanosti** (Deliege 2012). Fraser magiju i religiju smatra za prividna objašnjenja svijeta, dok znanost smatra naprednom fazom.

Krajem 19. stoljeća razvijaju se i tehnike iskopavanja, a kao jedan od istaknutih pojedinaca u tom području je bio već spomenuti Augustus Pitt Rivers (1827.-1900.) koji je bio pod utjecajem svog poznanika C. Darwina i njegovog djela „*O podrijetlu vrsta*“ i smatrao je da ista pravila evolucije i prirodne selekcije vrijede i za produkte čovjekovog djelovanja, poput oružja. Za njega arheologija nije bila sredstvo za lov na blago, nego prikupljanje povijesnih podataka preko iskopavanja prema slojevima kako bi se rekonstruirala povijest (Fagan 2003, 75). Znanost je smatrao za „organizirani zdrav razum“. Smatrao je da je „koliko god se možda činilo odbojnim“, arheolog ovisan o podacima dobivenim iz tuđih otpadaka kako bi mogao odrediti točnu starost predmeta (Pitt Rivers, 1892). Zbog njegovog pristupa arheološkom iskopavanju zna ga se nazivati „ocem stratigrafije“ te „ocem tipologije“. Izradio je i pregled evolucije artefakata od paleolitika do željeznog doba (Pitt Rivers 1906).

Arheologija je potekla od široko obrazovanih aristokrata 19. stoljeća (vidi poglavlje 2) koji su bili međusobno povezani (poput Darwina, Lubbocka, Spencera, Huxleya) i upravo je ta povezanost ključ razvoja viktorijanske znanosti (Schofield et al. 2011). Iako vrlo značajna, aristokracija nije bila jedini element razvoja arheologije. Dio stručnjaka je porijeklom bio iz skromnog okruženja, a dio njih je bio samoobrazovan (opširnije u Schofield et al 2011). Blizak odnos buržoaske kulture, nacionalizma i arheologije je svakako postojao, odnosno bio je neophodan zbog etničkih i povijesnih istraživanja i interpretacija (Kristiansen

1984; poglavlje 2). Tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća arheologija se sve intenzivnije profesionalizira. I na razvoj i na stagnaciju arheologije u prvoj polovici 20. stoljeća je neposredni i posredni utjecaj svakako imao Prvi svjetski rat - zbog razaranja i potrebe za obnovom kulturne baštine, razvojem zračne fotografije te razvojem arheologije u službi nacionalističkih osjećaja, prije svega u Njemačkoj. Utjecaj Prvoga svjetskoga rata je bio i administrativne prirode jer su se promijenile granice europskih država, pa se tako mijenjala i nadležnost nad arheološkim institucijama i kulturna politika i izvori financiranja. Tragedije Prvoga svjetskoga rata su potakle Arthura Evansa da kreira utopijsku interpretaciju minojskoga društva kao pacifističkoga i matrijarhalnoga.

Glavni elementi arheologije u Europi bit će predstavljeni kroz kratki pregled četiri velike europske zemlje na početku 20. stoljeća – Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Austro-Ugarske, te kroz pregled rada jednog od najpoznatijih arheologa Vere Gordona Childea. U vrijeme prve polovice 20. stoljeća naitenzivnije se razvijala prapovijesna arheologija, pa je stoga pregled uglavnom usredotočen na istu.

Velika Britanija

U Velikoj Britaniji se razvijaju drugačije ideje od onih u srednjoj Europi (prije svega Njemačkoj). Zbog vlastite prošlosti koja im je relativno poznata, i podrijetla iz 10. stoljeća Britanci sebe prihvaćaju kao svojevrsnu mješavinu starosjedilaca i osvajača. Kelte prihvaćaju kao svoje prethodnike, ne i pretke. Za razliku od drugih europskih zemalja, britanska tradicija ima pozitivan stav prema kulturnom utjecaju i ne smatraju zapadni i istočni model međusobno isključivim, a taj kompromis je vidljiv i kroz radove G. Childea (Barkan 1992, 55). J. J. Myers objavljuje 1911. knjigu „*The Dawn of History*“ u kojoj iznosi ideju o širenju tehnologije iz Mezopotamije. Smatra da su Indoeuropljani podrijetlom iz euroazijskih stepa koji su u svojim pohodima nametali pokorenima vjeru, jezik i društvene norme, ali s druge strane prihvaćali njihovu kulturu. **Europski identitet smatra spojem Indoeuropljana i ranije pristiglih utjecaja s Bliskog istoka.** J.J. Myers je povjesničar i ne bavi se arheologijom, ali njegov utjecaj u arheologiju dolazi preko njegovog studenta G. Childea (utjecaj je vidljiv i u sličnosti naslova knjiga). U Velikoj Britaniji nakon napuštanja koncepta evolucionizma i premještanja fokusa interesa s razdoblja paleolitika te opsežnih istra-

živanja u Grčkoj i na Bliskom istoku interes je prije svega usmjeren na klasifikaciju i kronologiju prapovijesti. Stuart Piggott (1910.– 1996.) je bio inicijalno arheolog amater, a da bi kasnije stekao akademsko obrazovanje. Kao i u slučaju mnogih drugih arheologa, imao je dugotrajnu karijeru tijekom koje je formirao i mijenjao svoj pogled na arheologiju. Bio je jedan od onih za koje se govorilo da imaju „arheološko oko“, a za razliku od G. Childea, na čije je mjesto došao u Edinburgh, bio je aktivni terenac. U razdoblju prije Drugoga svjetskoga rata bavio se **neolitikom** i objavio publikaciju *Neolithic Cultures of the British Isles* (1954) u kojoj je definirao tipove objekata, **kronološke sekvence** i regionalne osobitosti. Sir Arthur Evans (1851-1941) je najpoznatiji kao istraživač minojskih palača na Knososu, a upravo su njegova istraživanja među prvima pretpostavila **starost neolitika** na 10000 godina. Bio je sin Johna Evansa, arheologa koji je izradio jednu od kronologija paleolitika. Mortimer Wheeler (1890 – 1976) aktivno se bavi arheologijom različitih razdoblja, nakon 2. svjetskog rata radi u Indiji, a 1947. se vraća u London. Razvio je **sustav trodimenzionalnog bilježenja podataka** koristeći kartezijanski koordinatni sustav i postavio ga kao standard iskopavanja, no predkolumbovsku Ameriku je proglasio nevažnom i naseljenom divljacima koji nisu ništa doprinijeli pravoj povijesti čovječanstva (Daniel 1983). U Velikoj Britaniji se vrlo rano počeo proučavati okolišni faktor u kontekstu interpretacije nekog nalazišta. O.G.S. Crawford (1886. – 1957.), najpoznatiji po razvoju primjene **zračne fotografije** u arheologiji, prvi je upotrijebio kovanicu **socijalna arheologija** te je 1927. osnovao časopis *Antiquity*. Crawford i G. Clark dijele **okolišni i prilagodbeni pogled** na materijalnu kulturu i kao takvi uvode funkcionalizam u arheologiju. Grahame Clark (1907. – 1995.) je jedan od arheologa koji je najspremnije prihvatio funkcionalizam i pokušao primjenjivati kroskulturalne zakone adaptacije i selekcije, te je bio jedini britanski tradicionalni arheolog koji se oslanjao na etnografiju (Hodder 1982, 13). Jedan je od osnivača *Fenland Research Comitee*, interdisciplinarne organizacije koja je 30-ih godina 20. stoljeća provodila prve velike projekte istraživanja arheologije krajolika u Velikoj Britaniji. Zbog toga ga Trigger naziva pretečom nove arheologije (Trigger 2006). Još 1939. objavljuje knjigu koja se zove *Arheologija i društvo* (*Archaeology and society*). Knjiga je doživjela mnogo izdanja, uz modifikacije autora prema novim spoznajama i otkrićima. U izdanju iz 1960. osvrće se na promijenjene okolnosti što se tiče datiranja, te navodi razloge za

emotivnost iskazanu u poglavlju *Prapovijest i današnjica* koje je pisano tijekom nacizma, fašizma i staljinizma (Clark 1960). Nikako se ne može govoriti o usmjerenosti isključivo na tipologiju i kronologiju već upravo suprotno, na pokušaj rekonstrukcije života ljudi u prošlosti i potrazi za potrebnim elementima za uspješnu rekonstrukciju. Robin Colingwood (1889. – 1943.) je uspješno povezoao filozofiju, teoriju i arheološku praksu (Hodder et al 2009), mada je njegova filozofija povijesti u arheologiji zaživjela tek u 80-im godinama 20. stoljeća. Smatra da su arheološki podaci proizvod ljudskih namjera, dok priroda nema namjere i da zbog toga postoji suštinska razlika pri proučavanju arheoloških podataka i primjerice fosila, biljaka ili kamenja te da te različite vrste građe zahtijevaju različiti pristup. U *Idea of history* definira disciplinu povijesti kao ponovno doživljavanje mišljenja iz prošlosti u mozgu povjesničara što znači da se treba postaviti na mjesto ljudi iz prošlosti i pokušati shvatiti njihove misli i namjere (Collingwood 1946). Arheološki podaci nisu očita osnova za zaključivanje nego tekst kojega je potrebno pročitati (Champion 1991). S druge strane, G. Clark je stajališta da se arheologija i povijest razlikuju baš zbog vrste građe. Kremen i fragmenti posuda po njemu nemaju nikakvo mišljenje i zato su pristupačni za obradu na način na koji se ne može pristupiti pisanom izvoru (Clark 1939).

V. G. Childe (1892. – 1957.)

V. G. Childe jedan je od najpoznatijih arheologa uopće. Vjerojatno ne postoji arheolog ili student arheologije kojemu nije poznato njegovo ime. Kao profesionalni arheolog radio je kao profesor na Sveučilištu u Edinburghu (1927. – 1946.) i kao ravnatelj *British Archaeological Institute* (1946. – 1956.).

Najcjenjeniji je i najpoznatiji po svojim sintezama *The Dawn of European Civilization* (prvo izdanje 1925.) i *Danube in Prehistory* (1929). Međutim mnogo su manje korištena njegova djela interpretativnog karaktera u kojima je razvijao modele društvene i kulturne evolucije na području Europe i Bliskoga istoka. Takva su djela primjerice *Man Makes Himself* i *What Happened in History*, koja su njegove kolege i suvremenici prezirali kao djela popularnoga karaktera, a ne djela ozbiljne arheologije (Tringham 1983, 86). Njegovi modeli nisu bili dijelom ozbiljnih rasprava u struci tijekom njegova života, a s novim metodologijama i

apsolutnim datumima javila su se i drugačija tumačenja te odbacivanje Childeovih zaključaka (Tringham 1983, 87). Vraćanje idejama i radovima G. Childea može se pratiti od kraja 70-ih godina dvadesetoga stoljeća, kada se počinju čitati i propitivati u skladu s trendovima povratka arheologije u okvire povijesne znanosti. G. Childea većina poznaje kao pripadnika kulturnopovijesnoga pristupa u arheologiji, u kojem se naglasak stavlja na tipologije i kronologije bez dubljega razmatranja o društvima koja su bila nosioci tih materijalnih kultura (primjerice Olsen 2002), a početak procesne arheologije navodio se kao odmak od kulturne povijesti i G. Childea (Murray 2007). Razlog su takva imidža i njegova najpoznatija djela koja se bave upravo prostornim, vremenskim i stilskim klasifikacijama, odnosno njegova djela sintetskoga karaktera, kojima je, čak i po mišljenju kritičara, „uveo red u europsku prapovijest“.

Osim toga Childe je najupečatljiviji po **difuzionističkom** pristupu i tu je bitna razlika u odnosu i na ranije i na kasnije arheologe koji su se više orijentirali prema unutarnjim faktorima kao pokretačima i/ili okidačima kulturnih promjena (međutim dovoljno je osvrnuti se na njegova djela vezana uz urbanu revoluciju, u kojima promjene objašnjava i unutarnjim faktorom, da se uvidi kako je koristio oba faktora kao pokretača promjena, opširnije kasnije u ovom poglavlju). Pomalo začuđuje da su gotovo potpuno neopaženo prošla njegova zapažanja o struci poput ovoga: *„dobra historiografija mora se temeljiti na eksplicitnim generalizacijama o ljudskom ponašanju, ali pojedine generalizacije nisu nužno značajne izvan određenoga društveno-ekonomskoga konteksta. Znanstvena historiografija postala je kamen temeljac za društvene znanosti zbog truda da definira te kontekste i međusobno ih poveže...“* Ili: *„Povijest koja se bazira isključivo na kraljevima i bitkama ne uključujući znanstvena otkrića i društvene prilike, staromodna je. Takva bi bila i prapovijest kada bi se svela samo na potragom za migracijama i lociranju kolijevke čovječanstva. Nedavno je povijest postala mnogo manje politička, a više kulturna. To je stvarno značenje onoga što se pogrešno naziva materijalistički koncept povijesti“* (Childe 1936, preuzeto iz Tringham 1983).

Razdoblje arheološkoga rada G. Childea uglavnom se dijeli u tri faze: faza u kojoj nastaju njegove sinteze kronologija europske prapovijesti, definicija kulturnih kompleksa i proučavanje kulturnih promjena kroz migraciju i difuziju; druga, u kojoj svoj interes premješta na Bliski istok i

pitanja kulturne evolucije te razvija ideje primjene historijskoga materijalizma i treća, poslijeratna, u kojoj se okreće filozofskim pitanjima znanja i društva. Pogrešno čitanje Childea u okvirima američke arheologije promatra svaku od ovih faza kao jedinstvenu i u međusobnom konfliktu (McGuire 2007). Iako se ta podjela može pratiti prema njegovim dominantnim stavovima i područjima interesa, neki su elementi bili konstanta, a jedan je od najvažnijih isticanje povijesnoga karaktera arheologije. Ideja izdvajanja arheologije iz povijesti posljedica je percepcije ljudi iz daleke prošlosti te života na nekom „nižem“ stupnju društvenoga, gospodarskoga i tehnološkoga razvoja kao nečega što je odvojeno od suvremene, pisane i priznate povijesti te dugotrajnoga procesa prihvaćanja starosti čovjeka i njegova podrijetla. Nasuprot tomu Childe je uvijek smatrao da je prapovijest samo jedno od razdoblja povijesti.

1. faza (1920-te – 1933.)

V. G. Childe rođen je u Australiji, gdje je studirao klasične jezike i filozofiju. Za Childeovo arheološko djelovanje vrlo je važno njegovo prvo formalno obrazovanje. Primjena teorija o društvu i kulturi na arheološku interpretaciju zasigurno je barem djelomično rezultat obrazovanja u području filozofije. Po dolasku u Veliku Britaniju studirao je kod J. Myersa i A. Evansa na Oxfordu. Preko povjesničara J. Myersa zainteresirao se za koncept kulture, a preko A. Evansa za područje jugoistočne Europe (Grčke i Balkana) (Sherrat 1989, 155). Naslov njegove prve i najpoznatije knjige (*The Dawn of European Civilization*) podsjeća na naslov Myersove *The Dawn of History* iz 1911. (Trigger 1994, 27). Moguće je da je na Childea utjecala i uspješna Evansova periodizacija Knososa, koja mu je poslužila kao uzor za njegove periodizacije u *Danube in Prehistory*, gdje kao nultu točku za kronologiju jugoistočne Europe određuje lokalitet Vinča (Renfrew 1994, 28). Temelje europske civilizacije vidio je kao „osobitu i neobičnu manifestaciju ljudskoga duha“ (Childe 1958, prvi put objavljeno 1925.), stoga je svoj rad posvetio otkrivanju tih temelja. Interes za „uspon“ Europe potekao je od njegova akademskoga obrazovanja i kolonijalne kulture (Sherrat 1989, 159). Childeovo proučavanje prapovijesti Europe još je jedan pokušaj priče o usponu Zapada koja je prisutna od početaka europske historiografije (Sherrat 1989, 159). Smatrao je da su korijeni europske civilizacije u Mezopotamiji i Bliskom istoku, da su se ideje transportirale preko Podunavlja (a

ne preko Mediterana što je bio „neupitan zdravorazumski zaključak“ o putu širenja civilizacijskoga impulsa) i stoga je poseban naglasak stavio na proučavanje podunavskih prostora. Činjenica da ne potječe s europskoga kontinenta mogla mu je pomoći da proučava prapovijest na razini cijeloga kontinenta bez utjecaja vlastitoga podrijetla, što je bio vrlo važan faktor u okvirima europske arheologije toga doba. Nakon studija vraća se u Australiju gdje neuspješno (pretpostavlja se zbog svojih „lijevih“ političkih stavova) pokušava dobiti mjesto u akademskim institucijama pa se naposljetku okreće i profesionalnom bavljenju politikom (Greene 1990, 20). Childeovo političko djelovanje je, pogotovo u njegovim mlađim godinama, bilo vrlo aktivno i nije posve odvojivo od ideja koje je primjenjivao u arheološkom istraživanju. U Veliku Britaniju trajno se vraća 1922. Iako i dalje bez stalnog zaposlenja, bavi se politikom i prapovijesnom arheologijom. Ta oba njegova interesa mogu se svesti pod zajednički nazivnik – interes za ljude i njihov utjecaj na društvo i okoliš (Greene 1990, 20). U razdoblju 1922. – 1925. putuje Europom i posjećuje muzeje i arheologe čime stvara bazu znanja koju će upotrijebiti za izradu svojih sinteza i modela. G. Clark naziva te godine „iznimno plodonosnim razdobljem u divljini“ (Clark 1976, 4), ali tada kao da još oklijeva kojem će se pozivu u potpunosti posvetiti (Tringham 1983, 89). Stalan posao u struci dobiva 1925. kao arheolog knjižničar u *Royal Anthropological Society*, a 1927. i profesorsko mjesto na Sveučilištu u Edinburghu zahvaljujući trudu predsjednika *Royal Anthropological Society* R. Peakea. Njegov prijatelj R. Dutt otkriva Childeovo šaljivo objašnjenje te odluke: „*napisao mi je da bi odabrao put revolucionarne politike, no da je cijena toga bila prevelika pa je radije odabrao ugodnost profesionalnoga statusa*“ (prema Tringham 1983, 89). Tijekom „prve faze“ izlaze knjige *The Dawn of European Civilization* (1925.), *Aryans* (1926.) i *Danube in Prehistory* (1929.). Iz tih je djela vidljiva sklonost i prema Monteliusovim tumačenjima o podrijetlu kulturnih promjena na Istoku (*ex oriente lux*), i prema Kossininim zaključcima o podrijetlu civilizacije na europskom kontinentu (vidi poglavlje 2). Childe pokušava napraviti kompromis između tih dvaju, naoko vrlo suprotstavljenih stajališta o podrijetlu napredne civilizacije tako da oda priznanje za kulturni napredak i razvoj i jednima i drugima, ali u različitim prapovijesnim razdobljima (**Bliski istok kao ishodište poljoprivrede, a Europa kao ishodište „prave“ civilizacije**). U *The Dawn of European Civilization* prvi se put *barbarska* Europa dovodi u središte pozornosti. Rad je to

koji objedinjuje podatke prikupljene tijekom višegodišnjih putovanja po Europi (Ravetz 1959, 57). To je sintetsko, ali u isto vrijeme pionirsko i donekle amatersko djelo koje nastaje u trenucima kada nije poznat ni koncept ni razumijevanje kulture, kada se arheološka građa tek počinje uočavati kao važan element proučavanja prošlosti i kada postoje samo regionalne kronologije i tipologije (osim općenite Monteliusove). Childe je počeo puniti „slijepu kartu“ prapovijesne Europe, na način da je objedinio već obimne postojeće regionalne rezultate i popunjavao praznine vlastitim istraživanjima. Izrađuje kronologije bazirane na tipovima i ukrasu posuda. Uspijeva izolirati nekoliko fiksnih točaka u prapovijesti na temelju utvrđenih izravnih kontakata između Egeje i kontinentalne Europe, što postaje temelj i za kronologije izražene u godinama – apsolutne kronologije (Ravetz 1959, 58). Childeova kronokulturološka shema i njegova funkcionalna interpretacija ne nailaze na kritiku i propitivanje već postaju općeprihvaćeni okvir europske prapovijesti (Tringham 1983, 86). Njegov pristup materijalnoj kulturi nipošto se nije zaustavio samo na morfološkom kutu gledanja. Zbog tadašnjega stanja istraženosti kulture je morao definirati na temelju maloga broja artefakata, no historijsku važnost neki artefakt može dobiti samo ako se razmotri njegova uloga u prapovijesnoj kulturi. Iz toga je vidljivo da je njegov pristup materijalnoj kulturi – funkcionalistički. Predmeti se mijenjaju raznom dinamikom – keramika lokalne izrade, ukrasi i grobni ritus održavaju lokalni ukus i nisu lako podložni promjenama. S druge strane, oružje i oruđe se zbog svoje utilitarne vrijednosti brzo šire među okolnim kulturama i stoga su vrijedni za uspostavljanje kronologije. Tek nakon razvoja metode radiokarbonskog datiranja počinju ozbiljnije kritike Childeove kronologije, a kritike difuzije dolaze s razdobljem nove arheologije, međutim ideja difuzije neprestano se vraća u arheološki diskurs.

„Posebnost europske civilizacije“ bila je stalnim predmetom njegova interesa, što se očituje i u djelu koje izdaje kronološki nakon *The Dawn of European Civilization* pod nazivom *Aryans*. U toj se knjizi Childe i sam čudi kako je Europa tako brzo i naglo prestigla mnogo naprednije civilizacije koje otada po njemu uglavnom nazaduju (Childe 1926). U knjizi zaključuje da su Ariji nordijskoga podrijetla, fizički superiorni, i da je ta činjenica bila ključna za njihov lingvistički razvoj i osvajačke uspjehe (Childe 1926, 212). S druge strane navodi da Ariji nisu imali nikakve posebne „kapacitete genija“. Kombinirajući radove Kossine i

Monteliusa stvara koncept mozaika arheoloških kultura. Iako B. Trigger navodi da u *The Dawn of European Civilization* Childe odbija Kossinine ideje o biološkoj superiornosti Arijaca (Trigger 1994, 11), godinu kasnije svejedno se priklanja toj ideji, premda te sposobnosti svodi samo na lingvistiku i fizičke sposobnosti, ne i na posebne mentalne sposobnosti. U *Aryans* se njegova podvojenost u vezi tog pitanja najbolje vidi iz sljedećega: „trajna vrijednost koji su Arijci prenijeli na osvojene ljude nije bila naprednija materijalna kultura ni superiorna fizionomija, nego odličan jezik i mentalitet koji je iz njega proizlazio“; te: „*Činjenica da su prvi Arijci bili nordijci nije beznačajna. Fizičke kvalitete tog podrijetla omogućile su im da koristeći nadmoćnu snagu pokore i naprednije populacije i da nametnu svoj jezik u područjima iz kojih je njihov tip gotovo potpuno nestao. „Ovo je istina koja podcrtava panegirike o Germanima: nordijska fizička superiornosti omogućila im je da budu pokretačka snaga nadmoćnoga jezika.“* (Childe 1926).

Vidljivo je da dijeli dominantno mišljenje svoga doba da rasa na neki način određuje karakteristike pogodne za razvoj, da je tada jezik još uvijek smatra važnijim od materijalne kulture (Barkan 1992). No već 1933., svega nekoliko godina nakon objave *The Dawn*, Childe ističe da su rasa i kultura neovisne još od prapovijesti (Barkan 1992). Motiv za taj zaokret prije svega je politički i može se povezati s usponom nacionalsocijalističke partije u Njemačkoj, rasne ideologije te dolaskom Hitlera na vlast.

Difuzija

Difuzija je antropološka teorija prema kojoj su sva kulturna obilježja nastala u jednom ili nekoliko kulturnih središta, odakle su se difuzijom širila u druga područja. Difuzionizam se pojavio potkraj 19. st. Britanski difuzionisti Grafton Elliot Smith i William J. Perry smatrali su da sva glavna obilježja suvremene civilizacije potječu iz staroga Egipta. Njemački etnolozi Leo Frobenius i Fritz Grabner razvili su teoriju „kulturnih krugova“, prema kojoj su se čvrsto povezani sklopovi kulturnih elemenata širili selidbom pojedinaca i preuzimali kao cjelina iz ograničenoga broja kulturnih središta. Više ili manje, ovisno o dominantnome interpretativnome/teorijskome trendu u određenome razdoblju, teorija kulturne difuzije poprilično je živ koncept u arheologiji i danas. S druge strane toj teoriji konkurira marksistički model historijskoga materija-

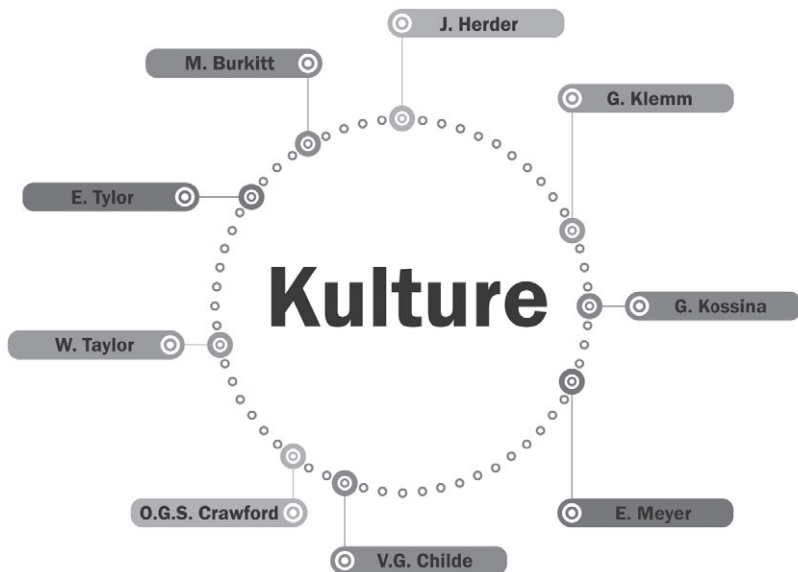
lizma koji zagovara promjenu dolazi iznutra te predstavlja model kojem se nešto kasnije priklanja i Childe, ali se njime koristi tek za objašnjenje određenih pojava poput razvoja gradova (Tringham 1983, 91). Upravo prije spomenuti politički angažman i činjenica da je zbog svoga australskoga podrijetla živio u drugoj okolini, čini Childea drugačijim od mnogih njegovih kolega suvremenika. Za razliku od mnogih onovremenih arheologa, bio je jako svjestan svijeta oko sebe i osjećao snažnu odgovornost da dijeli stečeno znanje. Zbog želje da popularizira znanost neki su ga proglašavali šarlatanom i izvrgavali preziru. Zbog njegove socijalne osviještenosti njegove interpretacije i teorije se razlikuju od uobičajenih arheoloških zaključaka toga doba (Tringham 1983, 89) te se nalazi u dvojbi oko ispravnosti difuzije kao pokretača kulturne promjene. U svojim kasnijim radovima vraća se difuziji i može se reći da je difuzija jedan od konstantnih elemenata Childeova bavljenja arheologijom, a difuzionizam postaje dio njegovoga identiteta. Međusobne je utjecaje različitih populacija, kako to pokazuju povijesna i etnografska istraživanja, uopće vrlo teško isključiti.

Definicija kulture G. Childea

U knjizi *Danube in Prehistory* (1929.) Childe radi kronološku sliku prapovijesne Europe. Kronološku sekvencu uspio je napraviti primjenjujući njemačku metodologiju (kultura je narod, što preuzima od Kossine), potom podatke s relativno dobro istraženih područja Moravske i Češke, kao i nalaze s lokaliteta Vinče, koje uzima kao polazišne točku za izradu kronološke sheme i okvira za cijelu Europu. Time dokida dihotomije između sjeverne Europe i Egeje te između Britanije i Kontinenta (Sherrat 1989, 176). Sličan je princip u izradi kronologije primijenio poslije za područje Bliskoga istoka u knjizi *New Light on the Most Ancient East* (Sherrat 1989, 176). U *Danube in Prehistory* donosi i definiciju kulture koja postaje opća i samorazumljiva definicija arheološke kulture te je u primjeni ostala utjecajna do danas: „*Mi pronalazimo određene tipove nalaza – posude, oruđa, nakit, grobove, oblike kuća – koji se stalno javljaju zajedno. Takav kompleks crta koje se redovito javljaju zajedno nazvat ćemo jednom kulturnom grupom ili samo jednom kulturom. Pretpostavljamo da je takav kompleks materijalni izraz onoga što se danas naziva narod.*“ (Childe 1929). Ali: „*Samo kada su takvi kompleksi opetovano pronalazeni zajedno sa skeletnim*

ostacima koji se mogu atribuirati samo specifičnom tipu, možemo termin narod zamijeniti terminom rase.“ (Childe 1929). Taj je dio definicije često izostavljen, a treba ga promatrati kao odraz vremena u kojem je razlikovanje ljudi po rasama bilo uobičajeno i nastalo je prije nego je Childe revidirao svoje poglede na prošlost uslijed dolaska Nacionalso-cijalistička stranke na vlast u Njemačku. Childe smatra da se **kulture ne mogu definirati samo po vremenskom ili prostornome određenju**, kao što su to radili evolucionisti, već ih se **mora kronološki podijeliti temeljem empirijskoga pristupa koristeći se stratigrafijom, serijacijom i sinkronizacijom**. U *Danube in prehistory* je uspio „posložiti“ kaos koji je vladao u europskoj arheologiji i stvoriti referentni okvir za proučavanje prapovijesti te temelj na kojem se arheologija mogla sustavno razvijati (Sheratt 1989, 175).

Prvi dio karijere G. Childea obilježen je kombiniranjem i permutacijom postojećih ideja u onovremenoj arheološkoj misli. Tek nakon 1933. ili 1935. otvara pitanja društva i počinje se intenzivnije zanimati za rezultate drugih disciplina osim lingvistike (Trigger 1994, 30). U *Dawn of European Civilization* ne pokušava samo dati/ponuditi kroniku tehnološkoga razvoja u neolitikumu i brončanome dobu, već predstaviti povijest ljudi i promjena koje su se događale u njihovim životima (Trigger 1994,

Sl. 4. Ključne osobe u formiranju koncepta kulture

11). U prvom izdanju *The Dawn of European Civilization* (1925) još ne spominje termin neolitička revolucija, ali ga uključuje u kasnija izdanja (Childe 1925 (2008), 1958). Radeći na djelu *The Bronze age* (1930), na primjeru grada Ura uviđa kako su mala sela postala proizvodni gradovi i na temelju toga stvara koncept nove revolucije – urbane revolucije. Koncept revolucija razrađuje tijekom druge faze svoje karijere.

2. faza (1933. – kraj Drugoga svjetskoga rata)

Nakon dolaska Hitlera na vlast i početka korištenja Kossininih ideja za istrebljivačke pohode i genocid, Childe se potpuno okreće od arijskog koncepta i više ne obavljuje nova izdanja niti se osvrće na svoje uvide iz knjige *Aryans*. Taj aspekt djelomično obilježava drugu fazu njegova rada. Mijenja svoju paradigmu prema podrijetlu društvene promjene, odbacuje ideju migracije i donosi ideju unutarnjeg razvoja i dijeljenja znanja. Posvećuje se podučavanju prapovijesti na njemačkim sveučilištima, borbi protiv nacizma i rasizma te drži govore i objavljuje radove u kojima upozorava na opasnost nacizma. I u privatnoj komunikaciji, kroz korespondenciju, angažira se kao intelektualac koji se opire nacizmu te piše pisma kolegama u Njemačkoj za koje smatra da su neskloni nacionalsocijalističkoj politici (Childe 1934a; 1934b; Duiz 2009).

Neposredno nakon dolaska Hitlera na vlast drži seriju predavanja protiv nacističke zloporabe prošlosti koja i objavljuje: „*Kako je danas očito, u prapovijesti je kultura bila neovisna od fizičkih karakteristika rase, nije bila pitanje biološkoga naslijeđa, nego društvene tradicije. Zanimarivanje te činjenice ili nemarna upotreba riječi rasa u smislu biološke teorije primijenjene na prapovijesne kulture zavodi rasne higijeničare i njihove političke interpretacije. Ali ako zamijenimo termin rasa terminom ljudi, takve ćemo zabune lakše zaobići.*“ (Childe 1933a).

Naglašava potrebu za praktičnom i edukacijskom primjenom prapovijesti kako bi se izbjegle tada rastuće zloporabe: „*upravo su ti podaci oni na kojima Houston Chamberlain i Adolf Hitler grade svoj smisao*“ (Childe 1933a, 410). Nacizam je udaljio Childea od ideja o izjednačavanju rase i kulture, ojačao vjeru u istočnu domovinu Indoeupljana i doprinio sumnji u ispravnost visoke kronologije europske prapovijesti koju su zagovarali njemački nacionalistički prapovjesničari (Sherrat 1989, 178). Njegov predsjednički govor „*Changing Methods and Aims in Prehistory: Presidential Address for 1935*“ također ukazuje na promjenu smjera. U njemu naglašava da kultura u arheološkom smislu nije

apriorna kategorija razrađena u proučavanjima filozofa, a zatim izvana nametnuta arheolozima, nego da su kulture zapažene činjenice (Childe 1935). Također inzistira na povezanosti povijesti i prapovijesti te ističe da si povjesničari više ne mogu dopustiti ignoriranje prapovijesti (Childe 1933b, 193). U knjizi *Man Makes Himself* (Childe 1936) predstavlja kao lažnu dihotomiju razlikovanje prapovijesti i povijesti te je stalno usmjeren ka brisanju umjetne granice koja se stvorila između tih dvaju pojmova. U *The Most Ancient East* (1935) poglavlje se zove „*Od povijesti do prapovijesti*“. Možda je jedan od prvih prapovjesničara koji su imali ideju o široj važnosti proučavanja prapovijesti i ugrađivanju prapovijesnog razdoblja u ukupnu sliku povijesti čovječanstva (Sherratt 1989, 151). Drugi njegov doprinos nalazi se u definiranju općih principa za izradu društvenih i ekonomskih modela kojima će se objasniti prapovijesne kulture, a taj segment njegova interesa u tom je razdoblju daljnji razvoj društva, nakon prelaska na poljoprivredu. U *The Most Ancient East* navodi da je „*došlo do revolucije tijekom koje je čovjek prestao biti parazit i postao stvaraoc neovisan o svom okolišu*“ (Childe 1935b), ali da za to nisu zaslužni sjevernoeuropski divljaci nego ljudi s područja Nila i Eufrata (Childe 1935b, 2). U ranijim je pak radovima smatrao da je upravo utjecaj Arijaca sa sjevera bio zaslužan za razvoj primitivnih kultura seljaka jugoistočne Europe, koje su se tek pod njihovim utjecajem počele razlikovati od onih iz Afrike i Oceanije (Childe 1926, 211). Svoje je stavove o ljudskoj prirodi i razvoju konstantno razvijao i nadopunjavao.

U Sovjetskom savezu boravi 1934. godine. Taj je boravak izvor negativnih stavova o Childeu, čak do mjere da ga se proglašavalo staljinistom. U radovima nakon povratka iz Rusije definira **dvije revolucije i tri stupnja razvoja društva** koja korespondiraju s divljaštvom, barbarstvom i civilizacijom. Učvršćuje ideje koje je već prije imao i razvijao te preuzima evolucionističke ideje razvoja društva od L. Morgana i F. Englesa, no unosi nekoliko modifikacija. Za njegov koncept revolucije kao analogija je poslužila tada vremenski bliska industrijska revolucija – novi načini proizvodnje i kumulativni proces s točkom bez povratka, a ne jedinstven katastrofičan događaj poput francuske ili sovjetske revolucije. Neolitička revolucija bila je „*prva revolucija koja je promijenila ljudsku ekonomiju omogućujući ljudima kontrolu nad opskrbom hranom*“ (Childe 1936, 74–75). To pokazuje da je Childe uočio koliko je prelazak na proizvodnju hrane važan za društvo u cjelini i razvoj čovječanstva općenito,

u doba kada je malo stručnjaka tomu pridavalo pozornost. Proizvodnja hrane naposljetku donosi fundamentalne promjene na sličan način na koji je industrijska revolucija donijela promjene u tadašnje suvremeno društvo (Ravetz 1959, 58). Koncept neolitičke revolucije preuzima velik broj arheologa, a sintagma neolitička revolucija postaje općepoznata i općeprihvaćena sintagma i dio popularne kulture te predstavlja možda najvažniji, a svakako najpoznatiji Childeov doprinos arheologiji (Ravetz 1959, 58). Childe ispravno postavlja granicu početka proizvodnje hrane na 10 000 godina prije sadašnjosti (tu je brojku vjerojatno preuzeo od Evansove pretpostavke o starosti neolitičkih slojeva u Knososu). Možemo dovesti u pitanje metodološku ispravnost tog zaključka, ali ne i činjenicu da je i danas ta datacija aktualna za početak novoga načina života i da predstavlja granicu te definira dva geološka razdoblja.

Na evoluciju društva ne gleda kao na linearni razvoj, nego kao proces koji je obilježen dvama prijelomnim događajima – dvjema revolucijama – **neolitičkom revolucijom** i **urbanom revolucijom**. Ne smatra da je društvo u svojoj biti nužno progresivno, nego upravo suprotno, vrlo konzervativno, i da je društvu potreban vanjski šok kako bi došlo do promjene (čime zapravo uvodi/primjenjuje marksističku ideju promjene u arheologiju ili u arheološka tumačenja društvenoga razvoja). Revoluciju nisu počeli „istaknuti pripadnici društva“, nego niži slojevi koji su obavljali svakodnevne djelatnosti. Unutarnji i vanjski faktori mogu usporiti ili čak zaustaviti razvoj. Ti faktori mogu biti nedostatak ili teška dostupnost sirovine, autokratska vlast ili izrazito religiozno ili praznovjerno ustrojeno društvo (Childe 1935b). Prema Childeu neki unificirani obrazac promjene ne postoji. Zbog kompleksnoga međusobnoga utjecaja tradicije, okoliša, inovacija i kontradikcija (proturječnosti) ne postoji niti uniforman slijed društvenoga razvoja koji bi bio primjenjiv kao model evolucije za sve ljudske zajednice. Moguće je uočiti obrasce akumulacije znanja, povećanja proizvodnje i prelaska na „viši“ stupanj društvenoga razvoja. Ali unutar tog okvira svako društvo ima vlastitu posebnu putanju – svoju povijest (Childe 1935b). Tu se nalazi i jedan od mogućih odgovora na kasniju posebnost Europe i brži razvoj nego isprva naprednijega Istoka: društvena struktura Europe zbog nižega je stupnja razvoja bila manje opterećena vladajućim svećenstvom i birokracijom te je imala slobodu potpuno shvatiti i prihvatiti nove tehnologije: *„Europska društva nisu nikada bila pasivni recipijenti doprinosa s istoka, izražavala su više originalnosti i inovativnosti u razvoju*

inovacija s istoka nego što su to činili direktni nasljednici tih inovatora u Egiptu i Bliskom istoku. To je najočitije u brončanom dobu Europe. Na Bliskom istoku su mnogi tipovi metalnih predmeta ostali nepromijenjeni tijekom dvije tisuće godina, dok se u Europi odvijala brza evolucija oruđa i oružja u jednoj četvrtini tog vremena“ (Childe 1929).

Za razliku od ostalih britanskih arheologa 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, koji se pretežno bave ekologijom ili geografijom, Childe se bavi ekonomijom društava u prošlosti. Njegova vizija globalne ekonomije bila je mješavina različitih društava u komunikacijskim mrežama u kojima su se nove ideje stvarale i širile. Ako je u jednoj okolini bila blokirana mogućnost inovacija, mogle su se razviti u drugoj. I u fazi propagiranja unutarnjega razvoja (evolucionizam) kroz ovaj koncept Childe ostaje difuzionist (Faulkner 2007). Childe koristi oba koncepta i za razliku od svojih kolega ne vidi evolucionizam i difuzionizam kao suprotne već komplementarne koncepte. Razvijanjem koncepta kulturne heterogenosti Childe se suprotstavlja Kossininom učenju da je germanska veličina i posebnost rezultat njihove rasne i kulturne čistoće. Zbog toga i naglašava koristi koje proizlaze iz migracija, trgovine i svih oblika kulturnih kontakata. Komunikacija među ljudima jačala je bazu ideja određene regije i poticala razvoj izazivajući uobičajena pravila.

U knjizi *Man Makes Himself* ljudsku prošlost opisuje kao stalni, jedno-smjerni (tehnološki) napredak zbog čega ga se proglašava „privremenim evolucionistom“. U toj knjizi u potpunosti formira teoriju o dvjema revolucijama. Tako rješava svoje dvije ambicije – da ustoliči arheologiju kao znanstvenu disciplinu i da dokaže da je arheologija dio povijesti. Childe navodi da je prva revolucija bila klimaks dugotrajnoga procesa dok je druga revolucija bila daleko brža, najbrži razvoj do tada (Childe 1951, 105). Ideju napretka nastavlja razrađivati i u *Progress and Archaeology*, optimističnoj studiji napretka u svim aspektima čovjekovog djelovanja. U arheološkom zapisu ostaju samo tragovi napretka, tehnološko je nazadovanje arheologu nevidljivo. Taj je opis progresa tako jasan i vidljiv što nam govori i recenzija te knjige koja je izašla u časopisu *Antiquity*: „...ova knjiga donekle uvjerljivije predstavlja ideje marksizma nego sami Kapital. Od paleolitika do kultura Babilona i Egipta profesor Childe pokazuje kako je, kao odgovor na ekonomske zahtjeve, čovjek razvio svoju kulturu, svoje znanje i svoju civilizaciju“ (Ashley-Montagu 1937, 534). Koncept napretka stalno je prisutan u Childeovom radu koji nije u suprotnosti ni s jednim od modela s kojima je radio – ideja napretka

prisutna je u gotovo svim njegovim djelima i stavlja ga uz bok prosvjetitelja, viktorijanskih evolucionista i marksista (McNairn 1980, Tringham 1983). Autori knjiga o Childeu, MacNairn (1980) i Trigger (1994), dijele mišljenje da je njegov koncept napretka metafizičke prirode. S time se ne slaže R. Tringham koja argumentira da od 30-ih 20. stoljeća godina Childe koristi historijski materijalizam kao model promjena i da njegov koncept napretka nije metafizički nego znanstveno utemeljen na opažanjima stvarnih pojava. U marksizmu i historijskom materijalizmu znanstveni koncept razvoja ukalupljen je u principe dijalektike među kojima je promjena predstavljena kao konstanta, a čine je akumulacija inovacija i antagonizam između konzervativnih i progresivnih elemenata koje se sagledavaju kao pokretačka snaga promjena (Tringham 1983, 91).

S dvjema revolucijama kao prijelomnim događajima u prapovijesti stvara **troperiodnu podjelu prapovijesti**, koja se poklapa s Morganovim divljaštvom, barbarstvom i civilizacijom (Childe 1935b). Zahvaljujući Childeu na revolucije u prošlosti više ne gledamo ponajprije kao na političku borbu, nego na kulminaciju kulturne promjene i zajedničko ljudsko iskustvo, a koncept promjene kao kombinaciju unutrašnjeg razvoja i vanjskih impulsa (Thomas 2009, 31).

Jedno se vrijeme poigravao s idejom zakonitosti koje vladaju čovjekovim ponašanjem i kulturnim promjenama (Childe 1946; Trigger 1994). Naposljetku je te ideje odbacio jer je uvidio da pravila koja upravljaju društvima nisu zadana, nego su posljedica učinaka revolucija (McGuire 2007, 66).

Childe i marksizam

Childeov koncept materijalne kulture odnosi se na materijalne, ne i na duhovne aspekte te smatra da većina produkata čovjekove kulture služi za zadovoljenje potreba koje čovjek dijeli sa životinjom (Lucas 2002, Childe 1935b, Childe 1956c) i navodi kulturu kao sredstvo prilagodbe na okoliš (Childe 1935b, 10), no tu uključuje i pitanja „društvenoga okoliša“: *„Ne treba se pojedinac prilagođavati okolišu da preživi poput zeca ili štakora – prilagoditi se mora društvo, a ta se prilagodba zove kultura“* (Childe 1935b).

Kao materijalnu kulturu vidi keramiku i oruđe, a kao duhovnu grobnice, spomenike i sl.

Ideje o promjenama potaknutima proizvodnim odnosima ocrtavaju Childeovo poznavanje i primjenu marksizma kao tumača mehanizma kulturnih promjena u prapovijesti. Iako su njegovi odgovori nezadovoljavajući, jer je imao pogreške u kronologiji i jer se nije potpuno odmaknuo od svojih ranijih načina razmišljanja, pokazao je kako se opći modeli mogu primijeniti na rasvjetljavanje promjena u prapovijesti (Sheratt 1989, 176). S obzirom na diplomu filozofije te sudjelovanje u lijevo orijentiranim političkim opcijama, jasno je da je s tim idejama i učenjem bio upoznat još kao student, te se i u njegovim ranijim radovima mogu prepoznati utjecaji historijskog materijalizma. Međutim posjet Sovjetskome Savezu 1934. tumači se kao prijelomni događaj u Childeovoj karijeri te mnogi izjednačuju veze Childea i Sovjetskoga Saveza s Childeovim pokušajem primjene marksističke teorije. Njegovu knjigu *Story of tools*, kratki pregled razvoja oruđa izdala je organizacija mladih komunista (Childe 1944). ⇨

Sagledavanje kulture kao sredstva prilagodbe na okoliš izravan je utjecaj funkcionalizma koji na velika vrata u arheologiju ulazi gotovo 30 godina kasnije.

Childe se unatoč tomu ne bavi klasama, izrabljivanjem i klasnom borbom. Revolucije koje Childe spominje, kao što smo vidjeli, nemaju nikakve veze s klasnim borbama, nego s akumulacijom roba i znanja koje omogućuje tehnološki i društveni razvoj. Zbog toga što kao pokretač promjena u društvu ne identificira klasne borbe, marksisti ga ne smatraju pravim marksistom.

Gordon Childe o marksizmu:

„Marksizam je deterministički u smislu da smatra da povijesni proces nije slijed neobjašnjivih čudesnih događaja, već da se sastoji od međusobno povezanih događaja koji zajedno čine prepoznatljiv uzorak. No proces nije repetitivan ili predeterminiran...“ (Childe 1979).

U svojim raspravama o razvoju Childe pažljivo razdvaja racionalno znanstveno znanje (pokretač civilizacije i razvoja) od religije, koju smatra negativnom i nazadnom snagom. Zbog toga je *Man Makes Himself* temelj demonstracije snage racionalnoga opažanja i objektivnoga znanja, kroz njegove diskusije o razvoju metalurgije, izumu kotača ili pomorstva ili pak o razvoju poljoprivrede (o *Man Makes Himself* v. Murray 2007, 414). Childe je smatrao da je povijest znanstvena disciplina zato što se nije oslanjala na „zdrav razum“, nego tumači događaje kao je-

dinstvene poveznice općih i poznatih procesa i uzoraka (preuzeto iz Tringham 1983, 93).

Utjecaj Colingwooda (i njegove filozofije povijesti) na Childea jasno se ocrtava iz Childeovih vlastitih riječi: „*Naposljedku prapovijest u marksističkom smislu može biti povijest misli, kako je uostalom Colingwood definirao cijelu povijest*“ (Childe 1949 (1979)). Childeovi marksistički modeli proizašli su iz njegova interesa da se objasni društvena promjena. To objašnjava u radu naziva *Prehistory and Marxism* koji je predao 1949. u *The Cambridge Journal* kao odgovor na članak „*In defence of Prehistory*“ autora G. Daniela i bio odbijen odlukom urednika uz formalno objašnjenje o popunjenosti časopisa. Časopis *Antiquity* 1979. (tadašnji urednik je bio isti G. Daniel) odlučuje objaviti rad zbog „ponovnog interesa za njegovu teoriju i metodologiju“, te je rad svjetlo dana ugledao tek u jeku procvata marksističkih objasnidbenih modela u društvenim znanostima tijekom 70-ih godina 20. stoljeća (Daniel 1979).

Marksizam

Na ovome mjestu potrebno je ukratko opisati definiciju marksizma i utjecaj na arheologiju. Iako se marksizam i kasnije primjenjivao u arheološkim interpretacijama, ovo je prikladno mjesto upravo zbog istaknute povezanosti pojma marksizam u arheologiji s G. Childeom.

Marksizam je pravac u filozofiji koji su u 19. stoljeću razvili Karl Marx (1818. – 1883.) i Friedrich Engels (1820. – 1895.). U osnovi su filozofije dvoslojna podjela društva i historijski materijalizam. Dvoslojna podjela društva dijeli društvo na **proizvodne snage** i **proizvodne odnose**. Proizvodne su snage resursi, tehnologija i radna snaga (materijalni uvjeti proizvodnje), dok su proizvodni odnosi društvena organizacija proizvodnje, vlasništvo, podjela rada. Prema Marxu, povijest je društva povijest klasne borbe (Marx & Engels 1974 (prvi put izdano 1848)). Na Marxa i Engelsa velik je utjecaj imala evolucionistička podjela razvoja društva L. Morgana, koji je u osnovi svoju troperiodnu podjelu čovječanstva vezao uz rodbinske odnose i koncept privatnoga vlasništva. Marx radi svoju trodobnu podjelu (ranih) društava, također zasnovanu na evolucionističkom konceptu razvoja: 1) **lov i ribolov**, 2) **stočarstvo** i 3) **zemljoradnja**. Taj put podrazumijeva stalno povećanje potrebe za podjelom rada, a time i povećanje nejednakosti. Marx proučava rana društva kako

bi pronašao uzroke društvene nejednakosti izazvane sukobima i proturječnostima i kako bi našao načina da ih okonča. Smatra da postoji izravna veza između ekonomske baze, infrastrukture i superstrukture. Ideje imaju krajnji uzrok u ekonomiji, ali istovremeno sudjeluju u dijalektičkome procesu promjene jer imaju svoju određenu samostalnost (Deliege 2012). Čovjekova priroda postoji samo u odnosu prema drugim ljudima i tvorevinama zajedničke kreacije. **Čovjek, priroda i društveno-kulturna sredina** tri su kamena temeljca teorijske piramide. Naglasak se stavlja na klasnu borbu, a odnosi proizvodnje i proizvodne snage ključni su za društvo i njegovu transformaciju. Proizvodni odnosi osnova su svake društvene grupe, a samo društvo način proizvodnje (Marx & Engels 1846), put da se nešto proizvede. **Ideje su odraz proizvodnje**, što je oblik materijalizma, i kao takav u suprotnosti s Hegelovim poimanjem svijeta po kojem su ideje izvor historijske promjene. Prema Marxu, ljudi ponekad nisu potpuno svjesni da su određeni organizacijom proizvodnje. To se događa jer je eksploatacija često zamaskirana ideologijom, koja je ponekad i religija (Marx & Engels 1846). Ideologija je u službi vladajuće klase koja se nameće stanovništvu kako bi ga se moglo kontrolirati. To je osnovna razlika između funkcionalizma i marksizma (zajednički faktor je materijalizam). Funkcionalizam promatra društvo kao strukturiranu, „harmoničnu“ cjelinu, dok ga marksizam predstavlja kao klasnu borbu.

Marksizam je bio usko vezan uz komunizam i ideje klasne borbe, komunističkoga društva i pogleda na religiju kao sustava kontrole naroda, zbog čega se prestao percipirati kao filozofski pravac, već, gotovo isključivo, kao ideologija. Takvo temeljno nerazumijevanje filozofske osnove i poimanja društvenih promjena kroz historijski materijalizam doveo je do ignorancije, prezira i otpora te teorije u dobrom dijelu angloameričke arheologije. S druge strane na prostoru istočne Europe marksizam je u svome modificiranome obliku postao dijelom državne politike i kao takav se više-manje diskvalificirao kao valjana znanstvena teorija. U pojednostavljenome obliku bio je i dio obaveznoga školovanja i nije se percipirao kao dio znanstvenoga diskursa u arheologiji. Još i danas zadržava takve konotacije, međutim na ovome mjestu o tome nije potrebna daljnja elaboracija. Još jedan problem primjene marksističke teorije na arheologiju jest u tome što je primjenjiva samo na poznata društva. Razina nepoznatih varijabli prevelika je i čini marksističku teoriju u prapovijesti impotentnom (Ravetz 1959). Kada se

stvarala marksistička teorija, arheologija je jedva postojala. O prošlim društvima nije se znalo skoro ništa, pa ih Marx niti nije mogao intenzivnije proučavati, no komentira povezivanje određenih tehnoloških dostignuća sa stupnjevima razvoja društva L. Morgana (Marx 1972).

Utjecaj marksizma na arheologiju bio je dvoznačan i segmentiran ovisno o razdoblju. U vrijeme G. Childea proučava se kroz prizmu historijskoga materijalizma i proizvodnih odnosa. Kasnije, u 70-im godina 20. stoljeća, i marksizam počinje proučavati ne samo kroz historijski materijalizam – kroz prizmu ideologije i klasnih borbi. „*Marksizam je sa svojom materijalističkom osnovom osobito pogodan za arheološka istraživanja jer karakter podataka koji čine građu nameće upravo materijalni profil*“ (Giddens 1981), dok je marksističko proučavanje ideologije predstavljalo plodan teorijski pristup za postprocesne arheologije. U zborniku radova *Archaeology and Marxism* (1984) osim studija slučaja primjena marksizma na arheološki zaključak donose se i neki opći podaci o tadašnjem pogledu na marksizam od strane arheologa. Tako Spriggs (1984) donosi sažetak glavnih tumačenja materijalističke interpretacije povijesti:

1. metodologija povijesne analize suprotna Hegelovoj idealističkoj filozofiji
2. ljudi se ne mogu tretirati ni kao pasivni objekti ni kao potpuno slobodni subjekti; objekti proučavanja jesu društvene prakse uklopljene u ljudske potrebe
3. rad je pokretač razvoja ljudskog društva
4. teorija društvene promjene potaknute ekonomskim faktorima
5. teorija odnosa između infrastrukture i superstrukture preko čega se spajaju političke i ideološke institucije s ekonomskim institucijama
6. redukcioniistička teorija – sadržaj ljudske svijesti determiniran je materijalnim faktorima
7. teorija po kojoj je klasna podjela najvažnija i po kojoj je povijest društva povijest klasne borbe.

Nadalje M. Spriggs (1984) izdvojio je sedam elemenata marksizma koji su zajednički i svojstveni arheolozima i antropolozima koji donekle primjenjuju marksističku teoriju. Prema njemu, konsenzus postoji oko sljedećih elemenata:

1. Unatoč nedostacima, Marx je važan intelektualni „predak“ koji je inspirirao mnoge teorije, ali se primjena marksizma mora uvijek kombinirati s novim dostignućima u društvenim znanostima
2. Postoji potreba za rušenjem postojećih granica između disciplina i stvaranje jedinstvene povijesne društvene znanosti, marksistička arheologija ili antropologija same su sebi kontradiktorne ideje
3. Unatoč općem nezadovoljstvu funkcionalizmom, strukturalizmom i fenomenologijom marksisti su ih skloni koristiti
4. Potreba za odbacivanjem dihotomije duhovno/materijalno i subjekt/objekt
5. Društvena zbilja vidi se kao kontradiktorna zbilja; proturječnosti i sukob interesa su osnova za razumijevanje promjene
6. Društvene su strukture dijalektički, dinamični procesi te se ne mogu spoznati kroz površinsku razinu
7. Znanje je povijesno uvjetovano stoga su pozitivistički ciljevi neostvarivi

Zapadnoeuropski i američki arheolozi bili su vrlo slabo upoznati s idejama marksizma. Točnije, poznavali su ga kao ideologiju ili političku dogmu, a ne kao povijesni model (McNairn 1980). Prema Triggeru, postojao je još jedan razlog zbog čega novi arheolozi nisu koristili Childea i njegove navodne marksističke ideje, a to je strah od političkoga progona u vremenu Hladnoga rata (Trigger 2003, 16; Patterson i Orser 2004, 5). Zbog istoga razloga smatra da je L. White prihvatio tehnološki determinizam, a J. Steward ekološki determinizam (Trigger 2003, 16). Postojao je intenzivan međusobni utjecaj Childea i američkih antropologa koji je prošao relativno nezapaženo u američkoj novoj arheologiji. Neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata, istovremeno kada se počinje intenzivnije proučavati ekonomska osnova društava, marksizam postaje u okvirima Hladnoga rata gotovo izjednačen s politikom Sovjetskoga Saveza. Komunizam je u Sjedinjenim Američkim Državama opasan odabir, često put k optužbama za špijunažu, gubitku radnoga mjesta te kaznenom progono. Opće je poznato djelovanje senatora J. McCarthyja (1908. – 1957.) iz Wisconsin, koji je predvodio saslušanja osumnjičenih u borbi protiv „crvene opasnosti“.

Neki američki arheolozi nisu htjeli ni priznati da se bave marksizmom, nego su na poziv na konferenciju dio koje se trebao baviti mar-

ksizmom u arheologiji uzvratili odgovorom da ne mogu sudjelovati jer nisu upoznati s marksističkom teorijom (Lamberg-Karlovsky 1989).

Unutar same struke protiv primjene materijalističke perspektive najviše su bili oni koji su radili u strogim okvirima zadanim strukturom arheoloških nalaza. Uglavnom se baratalo kronološki i tipološki uređenim kulturnim grupama s vrlo malo ili ništa uporišta u društvenim ili ekonomskim fenomenima (Kristiansen 1984).

To pokazuje i sustavni nedostatak kritike u arheološkim recenzijama i promišljanjima. S druge strane mnogo tih djela nije se shvaćalo ozbiljno, nisu se smatrala dijelom Childeova intelektualnoga repertoara nego „neprikladnima“ i neprimjerenima (Tringham 1983, 86). Djela nisu potaknula intelektualnu raspravu, ostavljajući Childea da raspravlja sam sa sobom o svojim djelima, što on do zadnjih dana i čini. Strogo ustrojena i petrificirana akademska zajednica još je jednom propustila na pravi način odgovoriti na impulse iz neposredne okoline i tako doprinijeti razvoju vlastite struke.

Childe i Sjedinjene Američke Države

Godine 1936. Childe odlazi u Sjedinjene Američke Države nakon čega nastavlja korespondenciju s mnogim antropolozima i arheolozima. Dobio je počasne titule, a i predavao je na University of California Berkeley, University of Pennsylvania i University of Harvard. Aktivnu je korespondenciju Childe imao među ostalima s Boasom, Braidwoodom, Kroeberom, Whiteom tijekom cijeloga svoga radnoga vijeka (Peace 1988, 417). Unatoč nastavku komunikacije Childe se više nikada ne vraća u SAD. Jedno od objašnjenja ukazuje da razlog Childeova samo jednokratnoga posjeta SAD-u treba tražiti u navodima da je bio na popisu nepoželjnih osoba State Departmenta. Status *persona non grata* navodno „zaslužuje“ iz više razloga, a jedan od zanimljivijih tiče se sudjelovanja na proslavi 220. obljetnice Sovjetske akademije u Moskvi 1945. godine u funkciji predstavnika Velike Britanije (Rouse 1958).

Strah i bauk od marksizma, osim na primjenu teorije, utjecao je i na čitanje i razumijevanje radova G. Childea. U vrijeme njegove smrti čak i njegovi prijatelji pokušavaju na neki način otkloniti ili umanjiti „Childeov marksizam“. Primjerice u Childeovom nekrologu Braidwood prenosi riječi M. Wheelera da je „*marksizam prije obojao nego oblikovao Childeove interpretacije*„ (Braidwood 1958, 73). Zbog prezira prema marksiz-

mu, i zbog klime antikomunističkih progona koji su odredili američki javni život 50-ih godina 20. stoljeća, cijela je generacija arheologa čitala Childea bez razumijevanja. To se nerazumijevanje u dijelu američke arheologije održalo i do danas (McGuire 2007). Njegovi zaključci potaknuli su druge arheologe na kritike i propitivanje te pobijanje njegovih teza pa tako Braidwood odlazi u Jarmo testirati Childeovu teoriju oaze, a Redfeld kritizira teorije revolucija i zalaže se za model postupne promjene (McGuire 2007).

Childe 1946. objavljuje rad „*Archaeology and Anthropology*“ u američkom časopisu *Southwestern Journal of Archaeology* gdje iznosi stav da su arheologija i antropologija dva neodvojiva odjela znanosti o čovjeku kao što su paleontologija i zoologija neodvojivi odjeli znanosti o životu (Childe 1946, 243). Iskopavanje humaka i prapovijesnoga oruđa otkrilo je materijalnu kulturu društava koja su bitno drugačija od onih koje poznajemo iz razdoblja antike ili srednjega vijeka. Sustavnom klasifikacijom došlo se do spoznaja koja su već opisali Hesiod i Lukrecije o stupnjevima razvoja čovječanstva kroz kameno, brončano i željezno doba (Childe 1946).

„Pokušao sam predložiti kako savez između arheologije i etnografije može poboljšati napore kojima bi se pomirili funkcionalizam, difuzionizam i evolucionizam. S obzirom da 99% ljudske povijesti pripada prapovijesti, samo su nepismena društva živjela dovoljno dugo da bi se na temelju toga mogla stvoriti vjerodostojna baza za indukciju na temelju čega bi se mogli pronaći univerzalni zakoni povijesnoga napretka. Ja ipak mislim da je ideja povijesti kao znanosti kulture legitimna i da može barem u nekoj mjeri predvidjeti budućnost“ (Childe 1946, 251). Inače je sam vrlo malo koristio etnografiju osim kada je smatrao da je kontekstu koji je u potpunosti usporediv (Triger 1980, 66).

Iako je Childe historijski pristup doživljavao potpuno drugačije nego pripadnici nove arheologije, sama činjenica da je zagovarao takav pristup u većoj mjeri nego potragu za univerzalnim zakonima (iako je on sam i to pokušao kao što je vidljivo iz prethodnih rečenica) bila je već dovoljna da ga proglase partikularističkim i irelevantnim (Tringham 1983). Primjena marksizma samo je dodatno ojačala negativan odnos prema Childeu. U američkim udžbenicima Childea se često predstavlja kao neoevolucionista. Najčešće ga se spominje u kontekstu teorije oaze (sam se taj termin jače udomio u američkoj nego europskoj arheolo-

giji), a onda se navodi i njegovih deset kriterija za urbanu civilizaciju (McGuire 2007).

3. faza (kraj Drugoga svjetskoga rata – † 1957.)

Neposredno nakon rata, 1946. godine, Childe se seli u London i postaje ravnatelj Institute of Archaeology. Svoj inauguracijski govor nazvao je *Arheologija kao društvena znanost* (Sherrat 1989, 157). Naglašava širu društvenu ulogu i odgovornost arheologije te zagovara mjesto arheologije među društvenim znanostima. U knjizi *Social Evolution* (1951) iznosi svojevrsno razočaranje i propitivanje ideje razvoja. Svjedočio je potonuću civilizacije u fašizam i nacizam, svjetskom ratu i atomskoj bombi. Stoga se okreće pitanjima što je to razvoj, kako je do njega došlo i je li neminovan te trajan. Skepsu razvija i prema mogućnostima arheologije, a ista je vidljiva već od *What Happened in History* (antiratna knjiga napisana kao odgovor na konflikt) (Sherrat 1989, 157) i postaje očita u *Social Evolution* (1951) gdje navodi da je rezultat primjene marksizma na tumačenje društava iz prošlosti razočaravajući: arheološka interpretacija ne omogućuje potvrdu kako marksističke tako ni jedne druge teorije društva. Zbog protoka vremena ostalo je jako malo arheoloških dokaza, a i oni koji su nam dostupni mogu zapravo malo reći. Kao primjer postavlja pitanje zapadnoeuropskih rudnika rožnjaka – znamo da su postojali, koliki su bili, koliko se moglo proizvesti. Ali ništa ne znamo o tome čiji su bili, kako su radnici bili plaćeni, jesu li to radili puno radno vrijeme ili samo dio, zašto su to uopće radili na tako kompleksan način? I zapravo su ti manjkavi podaci o industriji najviše razočaravajući po Childea. Tu je knjigu recenzirao J. Steward u časopisu *American Anthropologist* (Steward 1953). Unatoč oštrim kritikama recenzija je još jedan pokazatelj da su europski i američki antropolozi i arheolozi itekako bili svjesni jedni drugih i da su se možda izostavljali namjerno radi vlastitih argumentacija ili krivo interpretirali zbog želje za polemiziranjem. U svojoj recenziji Steward definira Childeov teorijski koncept evolucije kao kombinaciju morganzima, historijskoga partikularizma, difuzionizma i relativizma (Steward 1953).

Već je naglašeno da Childe nije vjerovao u univerzalne zakone koje određuju društveni razlozi, već u isprepletenost vanjskih i unutarnjih faktora neke zajednice. Zbog toga nije mogao inzistirati na neminovnosti razvoja. Nadalje u pitanjima kauzalnosti se ne vidi „vjera“ u postojanje zakona i zakonitosti pa se može smatrati da se procesi odvijaju slo-

bodnom voljom. To je mišljenje u suprotnosti s mnogima iz društvenih i humanističkih znanosti i pogotovo pripadnicima nove arheologije te predstavlja još jedan mogući razlog negativnog odnosa prema Childeu. Do 1942., kada je prvi put objavio *What Happened in History*, prestao je u potpunosti vjerovati u mogućnost (o kojoj je jedno vrijeme razmišljao) postojanja transcendentnih zakona koji upravljaju ljudskih ponašanjem bilo kad i bilo gdje. Nastavio je vjerovati u neke opće principe povijesti kao što su proizvodni društveni odnosi, periodički konflikti između proizvodnih odnosa i revolucija koje uređuju te odnose. Međutim smatra da ta pravila vrijede samo za društva na istom stupnju razvoja i da se ne mogu primjenjivati kao obrasci u tumačenju drugačijih društava (to vjerojatno dovodi do problema primjene marksizma na nepoznata društva) (Trigger 1984). Childe razmatra i duhovni život u neolitiku premda se tom problemu ne posvećuje osobito detaljno (Childe 1951, 102–104), ali naglašava da je jako teško utvrditi podrijetlo definicija božanskoga koje su se ustoličile nakon druge revolucije, odnosno utvrditi koje od njih imaju uporište u prvoj (Childe 1951, 104). Sigurno je da je ukop mrtvih i rast hrane iz zemlje prouzročio neki odnos između duhova mrtvih i plodnosti zemlje, indicirajući njihovu ulogu u tome i potrebu da ih se odobrovolji. Čvrsti sustav vjerovanja u neolitiku nije postojao, smatra da se ne može govoriti o neolitičkoj religiji i da je možda upravo nedostatak ukorijenjenih institucija i ideološkoga sustava omogućio nagli napredak od samodostatnih seoceta do gradova u vremenu kraćem od 2000 godina (Childe 1951, 99). Čvrste institucije i ukorijenjena praznovjerja najveći su neprijatelj društvene promjene i znanstvenoga napretka, a praznovjerna populacija koja je stalno na rubu opstanka ne riskira rušeći stara pravila i uznemirujući bogove (Childe 1951, 99–100). Zbog toga Childe smatra da te stroge ustrojenosti u neolitiku nije bilo. Taj je strah prisutan i kod današnjih populacija.

Childe definira kriterije za urbanu civilizaciju u „*Urban revolution*“ (1950). Rad objavljuje u ne-arheološkom časopisu *Town Planning Review*, a postaje jedan od najcitiranijih arheoloških radova uopće. Kriteriji su sljedeći:

- * veličina i gustoća naseljenosti (Ur i sumerski gradovi imaju od 7000 do 20000 ljudi oko 3000 BC)
- * specijalizirani stručnjaci koji nisu vezani uz poljoprivredu: trgovci, majstori-obrtnici, svećenici i administrativni radnici koji se uzdržavaju iz poljoprivrednih viškova (robnih rezervi)

- * porezni sustav i akumulacija kapitala (porezi se plaćaju bogovima i kraljevima koji skupljaju robne viškove)
- * monumentalne javne zgrade (sumerski državni hramovi sa ziguratima)
- * postojanje vladajućih elita koje uzimaju, skupljaju i organiziraju robne viškove
- * postojanje egzaktne znanosti koja služi predviđanjima, mjerenju i standardizaciji (poput aritmetike, geometrije, astronomije)
- * izum pisma preko kojeg službenici obrađuju podatke
- * postojanje specijaliziranih umjetnika koji se uzdržavaju iz robnih viškova
- * trgovanje na velikim udaljenostima važnim predmetima i materijalima
- * pripadnost zajednici utemeljena i na mjestu stanovanja, ne samo po srodstvu ili plemenskoj pripadnosti.

U toj posljednjoj fazi Childe se kritički osvrće na svoj vlastiti rad, ali i rad svojih kolega te institucija u kojima je boravio. Primjerice za Oxford kaže „*moje obrazovanje na Oxfordu bilo je u klasičnoj tradiciji po kojoj su se cijenili brončani i terakotni predmeti te keramika dok su se oruđa od kamena i kosti banalizirala*“ (Childe 1958a). I danas se ponekad teško oteti dojmu da je ta tradicija još uvijek živa.

U retrospektivnom promišljanju vlastitih postignuća vrednuje svoj rad na sljedeći način: *Moj najvažniji izvorni i najkorisniji doprinos prapovijesti sigurno nisu novi podaci spašeni iz zemlje briljantnim iskopavanjem ili strpljivim radom iz prašnjavih muzejskih sanduka, ni dobro utemeljene kronološke sheme ili novodefinirane kulture već interpretativni koncepti i metode tumačenja*“ (Childe 1958a, 69). Osim samoga sebe rijetko tko ga je vidio na taj način, barem do početka 80-ih godina 20. stoljeća, kada se odvija svojevrsna revitalizacija Childea ili „čajldizacija zapadne arheologije“ (Steele 2010). U dobrom dijelu arheološke zajednice ni danas ga se ne promatra na taj način. Samomu Childeu morao je biti razočaravajući slab interes njegovih kolega za dijalog o modelima, kao i jak interes za raspravu o detaljima kronoloških sekvenci (Tringham 1983, 87). Zbog toga nije čudno da se u *Piecing Together the Past* Childe ponovo pita kakva je korist od arheologije (Childe 1956c, Ravetz 1959, 63).

U *Valediction* objašnjava što bi arheolog trebao biti i kako raditi: „*Prapovjesničar, kao i svaki drugi povjesničar ne bi trebao htjeti samo opisati nego i objasniti; povijesna deskripcija bi u isto vrijeme trebala objasnidbena. Međutim, povjesničar mora objasniti zaseban i potencijalno jedinstven događaj. Ujednačavanje ponašanja neće proći*“ (Childe 1958b, 6).

Istaknuto o Childeu

- * arheologiju smatra povijesnom disciplinom, a povijest znanošću
- * dijeljenje znanja misija je arheologa
- * arheologija ima veliku društvenu odgovornost
- * difuzija kao osnova društvene promjene, ali u kasnijim radovima tumači ju kroz mozaik-kombinaciju difuzije i unutarnjega razvoja

Interes za arheologiju kod Childea je potekao iz interesa za razumijevanje posebnosti Europe te lingvističkih istraživanja, odnosno traženja podrijetla Indoeuropljana i njihove primitivne kulture za što je smatrao da je najbolji put lingvistika (Green 1990). Smatrao je naime da se arheologija može jedino dobro razumjeti i interpretirati kroz lingvistiku. Kasnije objašnjava da se kao arheolog s materijalnim ostacima bavi na isti način kao i prirodoslovci, ali se kao prapovjesničar prema predmetima uvijek i isključivo mora odnositi kao prema stvarnim izrazima i utjelovljenjima čovjekovih misli i ideja (Childe 1956b). Childe je počeo s idejama romantizma (Arijci i indogermanska filologija), a završio s prosvjetiteljstvom (orijentalni despotizam i napredak znanosti) – ako se te ideje prevedu u arheologiju: „*raspoloživa sirovina u obliku potrganih ulomaka posuda i djelomičnih planova kuća zahtijevala je veliku dozu mašte - čudo nije u tome što je dobro napravljeno već da je uopće napravljeno*“ (Sherrat 1989, 159).

Tri faze Childea možemo predočiti kao tri faze razvoja znanosti: normalna faza – kriza – pa kritika samoga sebe i promišljanje smisla te i takve arheologije. ⇨ Možda možemo reći da je G. Childe sam kroz svoj radni vijek prošao sve faze arheologije i sve faze znanosti prema T. Kuhnu. Ono što je zajedničko svim fazama G. Childea

Tri faze arheološkog rada G. Childea, tri glavna doprinosa arheološkoj misli:

1. kulture i kronologije
2. koncept dvije društveno-ekonomske revolucije
3. proučavanje društva

jest vjera u napredak. Prema Harrisu (1994) tri su najvažnija doprinosa G. Childea suvremenoj arheologiji sljedeća: 1) koncept kultura i važnost kulturalne povijesti, 2) koncept kulturne evolucije i 3) marksističko tumačenje povijesti.

Rani radovi G. Childea smatraju se formativnim momentom uspostave kulturnopovijesne arheologije u Velikoj Britaniji i razvoja koncepta kulture kao utjelovljenja različitih naroda (Trigger 1980; Jones 1997). Gordon Childe uočio je manjkavosti kulturnopovijesnoga koncepta i uveo je evolucionističke i funkcionalističke poglede (Palavestra i Porčić 2008). Childe je u arheologiju donio kulturnu povijest, evolucionizam, funkcionalizam i simbolizam (Trigger 1994). Njegova ideja povijesti kombinacija je Morganova (smatra slijed divljaštvo-barbarstvo-civilizacija logičnim - Childe 1949) historijskoga partikularizma, difuzionizma i relativizma (Steward 1953, 240–241) te koncepta kulturnih krugova i funkcionalizma.

Childe se mora razumijevati u daleko širem kontekstu od arheologije, akademske zajednice i uobičajenoga arheološkoga rada na obradi građe. Childea je pokretalo pitanje kako je nastala sadašnjost ovakva kakva jest, a ne samo kakva je bila prošlost. Clark u pregovoru izdanja *What Happened in History* (1964) ističe njegovu stalnu fascinaciju jedinstvenom kvalitetom europske civilizacije. Childe je jedinstven jer je vidio vezu prošlosti i sadašnjosti na način suprotan onomu kojim su je sagledavali njegovi kolege znanstvenici (Leone 1982a). Cijeli radni vijek pokušavao je pronaći prikladan okvir za interpretaciju arheoloških nalaza u povijesnoj perspektivi, a sam je pretpostavio da će njegove interpretacije prapovijesti biti uglavnom odbačene (Childe 1958a; Sherratt 1989; Trigger 1994). Iako je poznat po svojim klasifikacijama i sintezama, svakako je zaslužan što se pozornost arheologa premjestila s artefakata na ljude. C. Renfrew opisuje ga kao „jednoga od rodonačelnika procesne misli zbog njegova doprinosa društvenim i ekonomskim temama u prapovijesti“ (Harris 1994). Dok je njegova teorija o migracijama i difuziji bila je općeprihvaćena i primjenjivana, teorija o društvu se više-manje ignorirala.

Protiv Childea

Kritike i prijezir prema G. Childeu dolazili su iz više različitih smjerala:

- * protivnici marksizma
- * protivnici komunizma
- * zagovaratelji unutarnjega razvoja
- * kritičari kulturnopovijesne arheologije
- * protivnici ideja difuzije i migracije.

Bavljenje Childeom svakako predstavlja jedan od većih izazova u povijesnoj arheološkoj misli. Uz bok revitalizacijama Childea i njegovih teorija javlja se niz negativnih valorizacija njegova djela. Ovdje navodim nekoliko opaski i komentara vrlo poznatih arheologa koji se tiču G. Childea, a koji su u negativnom kontekstu. Neki od tih komentara faktografski su pogrešni, dok se u drugima ocrtava svjetonazorski stav Childeovih akademskih neistomišljenika.

Tako primjerice Hoffercker piše da Childe tek 1942. izvlači podjelu povijesti na divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju, ali o tim terminima Childe piše već u *New Light on the Most Ancient East* koji je izašao 1935 (Hoffercker 2011).

Childeu se pripisuje utjecaj na skandinaviste, a citira se rad koji je nastao kad je Childe imao 8 godina: „Montelius – životnost Europe naspram Istoka“ (Olsen 2002, 39).

G. Daniel prenosi da je Childe američku arheologiju smatrao bizarnom (Daniel 1976, 343), ⇒ dok Flannery zamjera Childeu nedostatak interesa za američku arheologiju te ignoranciju kultura Novoga svijeta i nerazumijevanje važnosti majanskoga pisma (Flannery 1994). Također ga se kritiziralo i zbog njegova teorijskog okvira u kojemu nije obraćao dovoljno pozornosti na ulogu klasne borbe u društvenoj evoluciji (Trigger 1980).

Childe je usitinu imao prilično nazadne stavove prema autohtonim populacijama na američkom kontinentu

Sherrat iznosi stajalište da je razvoj arheologije nakon Childeove smrti pokazao da su njegove pretpostavke o neolitikumu i brončanom dobu bile potpuno pogrešne, a svi njegovi postulati o društvima u europskoj prapovijesti srušeni jedan po jedan (Sherrat 1989, 153). Prema novim znanstvenim interpretacijama temeljenima na analizi stroncija

u kostima ponovo se potvrđuje teorija migracije s jugoistoka i njezina uloga u formiranju novoga načina života na europskom kontinentu (Borić & Price 2013, poglavlje 6).

Nerazumijevanje Childeova rada očituje se i u obezvređivanju Childeova zreloga pisanja koje se vezuje uz drugu fazu njegova rada pa se tako javljaju tvrdnje da je Childe sve što je značajno napravio do 1930. i to u knjizi posvećenoj njemu (Clark 1969). Nadalje nerazumijevanje se očituje u Saundersovom komentaru koji gotovo da izražava suosjećanje prema Childeu zbog činjenice da je Childe imao na raspolaganju jedino staljinistički marksizam, a ne i ovaj pravi „kakav ga mi danas imamo“ (Saunders 1994). Drugi pak smatraju da je Childe krivo shvatio staljinistički marksizam i da je činjenica što se on sam nije ogradio od staljinizma razlog pogrešne interpretacije Childea (Faulkner 2007). Isti autor (koji nije arheolog nego marksist) insinuira i implicira da nije slučajnost što je Childe počinio samoubojstvo u godini nakon mađarske revolucije i da je do kraja bio vjeran staljinizmu (Faulkner 2007).

Pojedini će komentari ipak odati priznanje Childeovim teorijama tako da Childeova tumačenja promjena kroz kontakte i migracije smatraju uvidima koji su postali dominantni u prapovijesnoj arheologiji, dok će Childeovo bavljenje marksizmom procijeniti kao nezdravu fascinaciju koja će rezultirati fatalnim posljedicama po Childea. Ipak, sve više prevladava pozitivno mišljenje o G. Childeu kao o arheologu koji je otvorio i razvio istraživačka pitanja u gotovo svim aspektima arheološkoga djelovanja, a njegove se teorije redefiniiraju (Steel 2010).

Childe se zalagao da je povijest znanost, a arheologija dio povijesti. U tome se kontekstu može možda najbliže govoriti o njemu kao o kulturnopovijesnom arheologu.

Svako djelo G. Childea je doživjelo velik broj reizdanja. Ona koja su ponovno izlazila za njegovog života su svaki put pretrpjela značajne preinake, pa pri čitanju Childeovih radova uvijek treba provjeriti koje izdanje se čita jer je gotovo svako prošlo znatne modifikacije (primjerice *The Dawn of European Civilization* - usporediti izdanje 1925. i 1958.).

Najprikladnije je završiti ovaj kratki pregled o V. G. Childeu činjenicom da je njegovo ime našlo put do blockbustera - u filmu *Indiana Jones and the Kingdom of Crystal Skull* na pitanje studenta o Hargroveovu normativnom modelu kulture, profesor Jones odgovara: „čitaj Childea o difuzionizmu“.

Francuska

U Francuskoj se arheologija oblikovala kroz razvoj i proučavanje paleolitika dok su druga prapovijesna razdoblja bila daleko manje zastupljena. Tijekom 19. i ranog 20. stoljeća u Francuskoj je iskopano mnoštvo kompleksnih paleolitičkih lokaliteta, stvorene su regionalne i lokalne tipologije i kronologije te su se javile i prve kritičke rasprave. Bilo je potrebno početi proučavati litičke industrije na drugoj razini, pokušavajući utvrditi posebnosti i zajedničke karakteristike skupova nalaza. Počela se primjenjivati i statistika za provođenje takvih analiza (Vayson 1921, 1922). Te metode se kasnije bučno pripisuju tek F. Bordesu. Kasnija prapovijest se proučavala prvenstveno kroz detaljne tipološke klasifikacije bez rasprava o prostornim i okolišnim odnosima kao u Engleskoj (Vander Linden & Roberts 2011). Neolitik se razvijao u donosu na paleolitik. Među francuskim arheolozima je postojao otpor prema proučavanju keramike, smatrali su da se treba baviti litičkim materijalom. Francuski arheolozi nisu bili zadovoljni nalazištima ni stratigrafijom neolitičkih lokaliteta i tvrdili su: „neolitik se skuplja, paleolitik kopa“. Francuskim materijalom su se počeli baviti stranci što je francuske arheologe dovelo do osjećaja srama i neugode (Vander Linden & Roberts 2011). Tek uoči Drugog svjetskog rata počinje konkretnije bavljenje prapovijesnim razdobljima mlađima od paleolitika.

Njemačka

U Njemačkoj se tijekom prve polovice 20. stoljeća počinje postupno sve više ulagati u proučavanje prapovijesti. U skladu je to s prilikama nakon poraza u Prvom svjetskom ratu koje je pratila teška gospodarska situacija i osjećaj poniženja koji su bili plodno tlo za galopirajući razvoj nacionalističke i rasističke misli i prakse (Arnold 1990). Traganje za materijalnim ostacima superiorne germanske rase na području Njemačke omogućilo je velika ulaganja u istraživanje prapovijesti. Većina arheologa je oportunistički iskoristila tu situaciju. Mora se napomenuti da je novonastala situacija odgovarala njemačkim prapovijesnim arheolozima, koji su se dotada u kontekstu svoje discipline osjećali kao „građani drugog reda“ u odnosu na one koji se bavili Bliskim istokom ili klasičnom arheologijom. Nova politika im je, osim ugleda, nudila i

financiranje državnim novcem koje je dotada većim dijelom odlazilo u ruke gore spomenutih kolega. Njemačko i skandinavsko istraživanje proto i prapovijesti imaju sličnu povijesnu tradiciju utemeljenu na metodološkim osnovama Montelisua, Reineckea i drugih (Bertemes 2011).

Najpoznatiji njemački arheolog iz prve polovice 20. stoljeća svakako je G. Kossina (1858.-1931). Koncept arheološke kulture i kulturnih krugova koji je razradio i koji su preuzeli gotovo svi europski arheolozi je jedan od razloga njegove popularnosti, a drugi je svakako rasistička teorija koja je bila u podlozi njegovog istraživanja i koja je, iako je umro dvije godine prije nego je Nacionalsocijalistička partija dolazi na vlast, poslužila kao argument za superiornost njemačke rase čime se Kossina posthumno svrstava među najutjecajnije nacističke ideologe, mada postoje i stavovi da je njegova uloga u nacističkom ideologiji preuveličana. Koncept *Kulturkreis* razvili su njemački etnografi u okvirima Bečke škole u ranom 20. stoljeću (Rebay Salisbury 2011). Smatrali su da bi se ti krugovi idealno poklapali s jezikom. Elementi kulture imaju ograničeno podrijetlo, odnosno nije vjerojatno da je dolazilo do paralelnih izuma u različitim kulturama već da su se izumi i inovacije širili kontaktima. Kossina je naslijedio R. Wirchowa (1821.-1902.) koji je jedan od prvih zagovornika etnohistorijskog proučavanja prapovijesti, iako je poznatiji kao autor pogrešne interpretacije ostataka fosilnog čovjeka iz Kleine Feldhofer Grotte u dolini rijeke Neander (kasnije poznato kao eponimni lokalitet vrste *homo neanderthalensis*) (Arnold 1990). Kossina je osnovao Njemačko društvo za prapovijest 1909. godine, koje je kasnije preimenovano u Društvo za njemačku prapovijest. Od toga razdoblja se počinje intenzivnije istraživati prapovijest, koja se dotada puno više istraživala na području Austro-Ugarske nego Njemačke (Sklenár 1983).

Austro-Ugarska

Srednjoeuropska arheologija je na početku 20. stoljeća vezana dobrim dijelom uz Austro-Ugarsku monarhiju. Arheologija se razvija u tim krajevima pod upravom Beča, te pod utjecajem etnologije i antropologije.

U Austro-Ugarskoj su se arheologijom bavile organizacije koje će se kasnije usmjeriti na antropologiju – 1870. je osnovano Bečko antropološko društvo, a 1878. Mađarsko antropološko društvo koje je osnova-

no dvije godine nakon Svjetskog antropološkog i arheološkog kongresa održanog u Budimpešti. Ta su se društva pretežito bavila prapoviješću. Austrijski arheološki institut je osnovan 1898. dekretom cara Franje Josipa kao potpora iskopavanjima koja se u Efezu provode od 1895. Institut je bio nadležan za muzeje u Akvileji, Puli, Zadru i Splitu.

Muzeji, studiji i društva nisu bili ograničeni samo na središta monarhije nego su se osnivali i u manjim sredinama. U Beču, Pragu, Budimpešti, Zagrebu su se osnivale samostalne katedre za arheologiju, pa i za prapovijesnu arheologiju od kojih su neke potekle iz katedri za antropologiju i medicinu (Sklenár 1983). Do početka Prvoga svjetskoga rata prapovijest se izučava (samostalno ili u sklopu klasične arheologije) na sveučilištima u Beču, Pragu, Budimpešti, Cluju, Krakowu, Lavo-vu, Szegedu (Sklenár 1983, Bułyk & Lech 2009). Na prijelazu stoljeća se pojavljuju i prve opsežne publikacije posvećene stratigrafiji i kronologiji prapovijesnih lokaliteta (radovi J. Palliardia o moravskim neolitičkim i eneolitičkim lokalitetima, Kostrzewskog o prapovijesti Velike Poljske, Pulszkog o arheologiji Mađarske, Piča i Niederlea o starinama u Češkoj), a njemački prapovijesničari rade podjele neolitika i primjenjuju ih na cijelu središnju Europu (A. Gotze, C. Koehl, Reinecke, vidi detaljnije u Sklenár 1983). Istraživanjima u Mađarskoj, Transilvaniji i Srbiji pokazuje se važnost Balkana u prapovijesti, međutim još nisu utvrđene prirode veza između Balkana i srednje Europe sjeverno od Dunava.

Kulturnopovijesna arheologija danas

Unutar struke postoji mnogo tumačenja kulturnopovijesne arheologije – a) **jedna faza znanosti po Kuhnu** (Kuhn 1962), b) **stupanj razvoja arheologije**, ali najčešće se spominje kao c) **jedan zastarjeli koncept** kojeg treba nadvladati i stvoriti nove okvire istraživanja. S druge strane „kulturnopovijesna“ arheologija se naziva i jedinom pravom arheološkom paradigmatom, danas nakon više od stoljeća intenzivnih teorijskih rasprava i omalovažavanja kulturnopovijesne arheologije (Olsen 2002). Dakle, razdoblje između 1900. i 1960. se karakterizira kao „stanje normalne znanosti“ prema T. Kuhnu (poglavlje 1), a s druge strane kao „dugi san bez teorijskih rasprava“ (Renfrew 1983) ili kao disciplinu koja se ne može pokrenuti zbog duboko ukorijenjenih autoriteta te metodologije grupiranja predmeta po kriteriju veliki, srednji i

mali (Malmer 1963). Nedostatak kritike i pitanje autoriteta u arheologiji je jedan od značajnih faktora razvoja discipline. Svi su elementi suvremene arheologije nastali upravo u ovome razdoblju i pomalo je nepravedno, puke klasifikacije i preglednije povijesti discipline radi, proglašavati ga razdobljem bez ikakvih teorijskih postavki i promišljanja o čovjekovoj prošlosti na dubljoj razini. Istina je da su možda neke ideje bile ispred svoga vremena i na adekvatan način evaluirane tek u suvremeno doba. Nezrelost discipline, rasističko okruženje, ideje kolonijalizma i superiornosti bijele rase i europskog kontinenta, slabo poznavanje građe, mnoštvo novih podataka koje je zahtijevalo pravilnu klasifikaciju bez postojanja sustava i metodologije obrade takve građe svakako su bili određujući faktori toga doba. Prvo su se morali stvoriti klasifikacijski sustavi kao preduvjet za stvaranje relativnih kronologija, čime se tek otvara put znanstvenoj interpretaciji i donošenju „hipoteza“. Osim i danas aktualnih klasifikacija i stvaranja relativnih kronologija koje su se i dalje u osnovi održale, barem što se naziva i poretka kultura tiče, u ovom razdoblju se arheologija formirala kao interdisciplinarna struka u kojoj se primjenjivala zračna fotografija, statistika, tada dostupne metode prirodnih znanosti, te su se vodile rasprave o prirodi društava u prošlosti. U novije vrijeme istraživači i pisci ističu i komponentu proučavanja društvenih odnosa unutar kulturnopovijesne arheologije (Jones 2008). Posljedice Drugoga svjetskoga rata i genocida u ime nacionalne pripadnosti su se osjetile i u arheološkoj interpretaciji. Kako bi se potisnule tragične posljedice sukoba, mnogo arheologa je pokušalo ignorirati ulogu ratovanja u kulturnoj promjeni. Etničke i lingvističke interpretacije su postale nepoželjne, isto kao i utjecaj migracija na kulturnu promjenu (Gere 2009). U 19. i 20. stoljeću se arheologija koristila (i koristi se) kao alat za jačanje nacionalne svijesti u svrhu svrgavanja države (Austro-Ugarska, Kraljevina Jugoslavija) ili za opravdanje vlastitih ekspanzionističkih genocidnih težnji (Njemačka). Nažalost, iz toga se nije izvukla pouka, pa se često arheologija i danas koristi u svrhu isticanja posebnosti nekoga naroda ili regije u odnosu na druge doduše bez jasnih i otvorenih političkih konotacija, no vrlo lako se po potrebi mogu iskoristiti u političke svrhe.

Mnoštvo podataka prikupljenih i objavljenih do Drugoga svjetskoga rata omogućilo je stvaranje velikih sinteza i otvorilo put teorijskim rasprava te suočavanje s uočenim manjkavostima metodologije discipline. Također, upravo se u razdoblju prije Drugoga svjetskoga rata mogu

uočiti različiti načini promišljanja o arheološkoj građi i nterpretaciji koji će postati karakteristični tek u kasnijim razdobljima.

Preporučena literatura:

Clark, G. 1976, Prehistory since Childe, *Bulletin of the London Institute of Archaeology* 13, 1-21.

Childe, V.G. 1935b, New Light on the Most Ancient East. The Oriental Prelude to European Prehistory, Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD., London.

Childe, V.G. 1942, What happened in history?, Penguin, New York.

Childe, V.G. 1956c, Piecing Together the Past: the Interpretation of Archaeological Data, Routledge & Kegan Paul, London; Praeger, New York.

Vander Linden, M., Roberts, B.W. 2011, A Tale of Two Countries: Contrasting Archaeological Culture History in British and French Archaeology, u: B. W. Roberts & M. Vander Linden (ur.) *Investigating Archaeological Cultures Material Culture, Variability, and Transmission*, 23-41.

pionir ✓	x ljevičar
najbolja definicija neolitika ✓	x zastarjeli koncept neolitizacije
(samodostatna ekonomija proizvodnje hrane)	x opsjednut Marxom
prvi i najznačajniji autor ✓	x neobjektivan
arheoloških sinteza	x neprilična tumačenja prapovijesti
odmak od suhoparnih tipologija ✓	x čovječanstva
jedini način datiranja prije ¹⁴C ✓	x mrzio iskopavanja
društvo primarni interes proučavanja ✓	x popularizacija arheologije
popularizacija arheologije ✓	x staljinist
antifašist ✓	
žrtva staljinizma ✓	

Sl. 5. Pozitivne i negativne percepcije Gordona Childea

4. Nova arheologija (Procesna arheologija)

Arheologija je ono što arheolozi rade (Clarke 1973).

Ključni pojmovi: primjena znanstvenih metoda, objektivnost, pozitivizam, funkcionalizam, teorija sustava, antropologija, egzaktna znanost, zakoni kulturne promjene i ponašanja, odmak od tradicionalne arheologije, hipoteza, proces, teorija srednjega dometa, postdepozicijski procesi

Počeci nove arheologije

Prilike koje su dovele do „pokreta“, odnosno pravca u arheologiji koji je postao dominantan u okvirima anglosaksonske arheologije 60-ih i dijelu 70-ih godina 20-og stoljeća potječu iz dvaju smjerova. Prvi impuls ponikao je unutar same struke, gdje je već duže vremena tinjalo nezadovoljstvo interpretacijama do kojih se dolazi proučavanjem arheološke građe. Drugi je pravac oblikovan izvan struke, nastao kao reakcija na globalne društvene i političke prilike nakon Drugoga svjetskoga rata, u godinama nakon prve konsolidacije i početka novoga razdoblja blagostanja. Prirodne znanosti u tom periodu doživljavaju ubrzan razvoj, interes za razvoj znanosti je velik i obilni su izvori financiranja. Razvijaju se računala, a paralelno i primjena matematike i statistike. Počinje razdoblje koje obilježava povećana briga prema okolišu i posljedicama zagađenja uzrokovanoga industrijalizacijom i velikim svjetskim ratovima. Okoliš postaje centar proučavanja, razvija se ekologija. Mijenjaju se ustavi i zakoni o ljudskim pravima te se razvijaju ideje građanske jednakosti i ravnopravnosti. Velik je interes za čovjeka i proučavanje prirodnog svijeta koji ga okružuje. Osim nove arheologije rađa se nova matematika, nova geografija, nova biologija (Clarke 1973, 8). Oblikovala se ideja „novoga okoliša“ i „novoga čovjeka“, što dijelu arheološke zajednice nije bilo lako prihvatiti (Clarke 1973, 8). Vrijeme i društveni razvoj značajni su faktori koji su utjecali na nastanak nove arheologije. Kao što je već spomenuto, duže vremena postojalo je nezadovoljstvo unutar arheologije rezultatima arheoloških istraživanja, stid zbog udjela arheologije i proučavanja prošlosti u zločinima tijekom Drugoga

svjetskoga rata i pokušaj „čišćenja“ struke od nacionalističkih zlopodoba i implikacija. Međutim pitanje je koliko bi se struka mogla sama reformirati da nije bilo svih navedenih vanjskih faktora. Nezadovoljstvo rezultatima i zaključcima do kojih se dolazi upotrebom postojećih metodologija arheološkog istraživanja nije posve novo i može se uočiti već i kod G. Childea u mnogim njegovim radovima iz 30-ih godina 20. stoljeća. Upravo je to nezadovoljstvo postalo opće mjesto nove arheologije i dio motivacije za promjenama.

Šezdesetih godina 20. stoljeća tradicionalnu se arheologiju smatralo statičnom, subjektivnom i ovisnom o istraživaču, dok je nova arheologija proučavala dinamične kulturne procese, bila objektivna, provjerljiva i dokaziva. Oni podaci koji se nisu mogli znanstveno promatrati i mjeriti nisu ni relevantni. Postojala je velika težnja za proizvodnjom objektivnoga znanja koje kao dio znanosti stoji naspram politike i morala. Razvoj discipline među svojim posljedicama donosi kompetitivnost i autoritete koji nisu skloni kritici i propitivanju (Clarke 1973). Zbog toga je bilo potrebno promijeniti strukturu i metodologiju unutar discipline.

Tijekom 50-ih, a osobito 60-ih godina 20. stoljeća, pogotovo u okvirima američke antropologije i arheologije, mogu se pratiti sve jače kritike struke. Osobito se kritizira normativni pristup zasnovan na deskripciji u kulturnopovijesnoj arheologiji. Arheologiju se kritizira da nije ništa doprinijela antropologiji, da samo promatra, opisuje i klasificira te da sve promjene pokušava objasniti difuzijom ili migracijom. Podjednako tako, kritičari tradicionalnoga modela arheologije smatraju da je za nju karakterističan potpuni nedostatak interesa za pitanja *zašto* se nešto dogodilo. Međutim upravo zbog potrebe za sistematizacijom, kao oblikom teorije, mnogi će arheolozi smatrati da je arheolog prije *znanstvenik* nego *povjesničar* (Swanson 1959, 120) (takvo mišljenje nije iščeznulo ni danas). Glavni cilj nove arheologije bio je pretvoriti tradicionalnu arheologiju u *znanstvenu antropologiju* koja proizvodi egzaktno, objektivno i provjerljivo znanje (Olsen 2002; Johnson 2010). U knjizi *Method and Theory in American Archaeology* Willey i Philips (1958) donose zaključak da je „američka arheologija antropologija ili nije ništa“.

Zaokret u antropološkom interesu od predmeta prema društvu, u širem smislu riječi, vezuje se uz radove J. Cadwella koji 1959. objavljuje članak „*New American Archaeology*“, u kojem prepoznaje promjenu interesa američkih arheologa s pitanja pojedinog iskopavanja na opća

pitanja čovjekove prošlosti. Ovaj se zaokret u predmetu istraživanja pripisuje izravnom utjecaju G. Childea i američkih antropologa (Caldwell 1959, 303). Navedena se objava smatra prvim spomenom imena „nova arheologija“ (Olsen 2002, 43) koje je trebalo naglasiti razliku u odnosu na „staru“. Međutim u tom je radu jedna od rijetkih izriječom navedenih poveznica G. Childea i „novih arheologa“ uopće. Uglavnom se nova arheologija, barem načelno, suprotstavljala Childeu. Taj zaokret s klasifikacije na drugačiji način proučavanja građe D. Clarke nazvao je „gubitkom nevinosti“. Metaforom „**gubitka nevinosti**“ Clarke je označio potrebu da se povezivanje predmeta, kulture i ljudi na način na koji su to radili tradicionalni arheolozi mora preispitati i promijeniti (Clarke 1973).

Također se smatralo da će izvlačenje arheologije iz okvira humanističkih znanosti i približavanje prirodnima smanjiti mogućnost subjektivnosti i ponovne zloporabe. Nakon strahota Drugog svjetskog rata, istraživači su htjeli pronaći miroljubivost u prapovijesti i preko toga dokazati da ono što se dogodilo nije svojstveno ljudskoj vrsti nego neka strašna anomalija (Olsen 2002, Kristiansen 2000). Te su plemenite i entuzijastične ideje često bile žrtvom nedovoljno definirane metodologije pa se stoga javlja otpor poistovjećivanju upotrebe znanstvenih metoda i arheologije kao „prirodne“ znanosti (ova tvrdnja ima više smisla u anglosaksonskoj tradiciji gdje postoji razlika između pojmova *science* i *humanities*).

Na nastanak nove arheologije utjecali su i geopolitički faktori – nastala je u Sjedinjenim Američkim Državama, zemlji u kojoj je u to doba antropologija razvijena društvena znanost, prije svega razvijena na temelju proučavanja „primitivnih populacija“. Kako se antropologija sama vidjela u to doba, može se vidjeti u zborniku radova *Antropologija danas* iz 1952. god.: „*antropologija je ograničena samo čovjekom, nema ni vremenskih ni prostornih granica...*“; „*Bavi se primitivnim čovjekom jer se njime nitko drugi nije htio baviti, ali joj je cilj proučavati i visokorazvijene i suvremene civilizacije*“; „*pokušava formulirati međusobne odnose specifičnih aktivnosti u okvirima cjelokupne kulture*“ (Kroeber 1972). Kao važan faktor valja napomenuti i glavni predmet proučavanja arheologije – populacije koje su živjele u prošlosti. Dok se na području Europe to proučavanje odnosilo na proučavanje vlastitih predaka i prošlosti, dakle sebe, u Sjevernoj Americi su se proučavali „drugi“. Kao prva arheologija u Sjevernoj Americi se razvila kolonijal-

na arheologija. Kao što je spomenuto u 2. poglavlju, kolonijalna arheologija je stvarala sliku o starosjedičkim primitivnim populacijama nesposobnima za razvoj i prihvaćanje civiliziranih obrazaca ponašanja. Stoga su tadašnji arheolozi smatrali da se istraživanjem tih populacija može vrlo malo naučiti o promjeni i razvoju u prapovijesti jer ti ljudi za razvoj i promjenu nisu bili sposobni (Trigger 2003, 74). S vremenom se stječu spoznaje o različitim kulturama američkih Indijanaca, a američka arheologija imala je kolonijalnu orijentaciju sve do pojave nove arheologije 60-ih 20. stoljeća godina. Prema Binfordu (1965), jedan od prvih američkih arheologa koji je umjesto tumačenja kulturne promjene tumačiti difuzijom, migracijom i rezultatom konflikta već unutarnjim promjenama bio je J. B. Griffin (Binford 1972, 2). Radio je kvantitativne analize keramike zbog čega ga se smatralo „stručnjakom za statistiku“. Međutim Griffinovo stajalište o teorijskoj arheologiji vrlo je uobičajeno: teorija = spekulacija. Ako nema podataka, tek je onda potrebna teorija, ako ih ima, podatke treba klasificirati i ukazat će se samorazumljive povijesne sinteze (Binford 1965, 3). Griffin je bio jedan od onih arheologa koji su imali sposobnost „**čuti što im ulomci govore**“, koji su bili bliski s podacima i imali sposobnost razvijati dijalog između sebe i ulomaka na temelju onoga što su drugi ulomci govorili (Binford 1965, 5). **Dijalog s predmetima i sposobnost slušanja što predmeti imaju reći jedan je od najšire rasprostranjenih mitova u arheološkoj struci širom svijeta i jedan je od temelja pretpostavke da je za kvalitetno istraživanje potreban talent kojeg samo pojedinci imaju i koji se ne bi trebao propitivati.** Drugi Binfordov profesor, L. White, imao je drugačiji pristup, krenuo bi od značenja ili generalizacije, koje je tek onda potkrjepljivao i potvrđivao empirijskim podacima. Podučavao je kriterije i pravila kritike. Podaci su se koristili za kritiku, ali su se morali znati svi podaci (Binford 1965, 7). Kritizirao je Boasa izjednačavajući njegov rad s Biblijom – ništa od njegovih podataka nije znanstveno utemeljeno i stavovi nisu izneseni eksplicitno sa spremnom argumentacijom za obranu (Binford 1972, 7). ⇨ Upravo su predavanja L. Whitea i, isprva teško primljena kritika Boasa, naveli Binforda da počne razmišljati o kulturi kao sustavu među-

F. Boas (1858. - 1942.) je razvio paradigmu kulturnog relativizma u prvoj polovici 20. stoljeća. Isticao je posebnosti kultura, protivio se generalizacijama i implicitnoj rasnoj superiornosti u istraživanjima. Odbacuje determinističku poziciju okoliša i definira kulturu kao dominantnu snagu percepcije koja je specifična u svakoj zajednici.

ovisnih dijelova. Po Binfordu, tim sustavima su upravljali zakoni koji su neovisni o prostoru i vremenu te vrijede kako za etnografske, tako i za arheološke podatke. Etnologiju i arheologiju stoga ne dijeli duboki rascjep (Binford 1972, 8). Možda je upravo ovo razmišljanje korijen kasnije primjene teorije srednjega dometa u arheologiji koju je obilježio rad L. Binforda tijekom 70-ih godina 20. st. Ideje koje je čuo od L. Whitea potaknule su Binforda da jednom prigodom pita prof. Griffina koja je bila društvena organizacija naroda Hopewell. Anegdota kaže da je prof Griffin (pripadnik tradicionalne arheološke škole) na neugodno i provokativno pitanje odgovorio da nitko ne može iskopati društveni sustav. Prof. Griffin smatrao je da arheologija ne treba biti u okviru antropologije, jer tamo gubi vrijeme na „budalaštine o društvu“, već se treba razvijati u okvirima geologije (Binford 1965, 8). Međutim Binford već tada smatra da iako ne možemo iskopati sustav, iskopavamo ostatke koji su funkcionirali kao elementi sustava i moramo pronaći metodologiju s pomoću koje možemo doći do saznanja o tim sustavima.

Većina pregleda arheoloških teorija i povijesti discipline donosi priču o početku nove arheologije kroz priču o L. Binfordu i objavi njegova glasovitoga članka „*Archaeology as Anthropology*“ (Binford 1962). Sam Binford navodi da mu je neposredni povod za taj tekst bilo pitanje jednoga profesora upućeno studentici u muzeju Walker: „Kako pametna djevojka poput tebe može biti zainteresirana za to kamenje?“ (u nekim se pregledima može naći podatak da je bio potaknut odgovorom da se ne može iskopati društveni sustav, no to je bilo nekoliko godina prije). Tijekom jedne noći nastao je nacrt rukopisa koji je naišao na odobravanje mlađih kolega te je naposljetku objavljen u časopisu *American Antiquity* (Binford 1962, 10). *Binfordova revolucija* sažima se u tezi da arheologija može proučavati sve isto što i antropologija, ali u mnogo dužem vremenskom razdoblju. U tom radu Binford razdvaja građu na onu praktičnog i simboličkog značenja; prvi je korak arheologa identificirati artefakte koji imaju primarni funkcionalni kontekst u društvenim, tehnološkim i ideološkim podsustavima cjelovitoga kulturnoga sustava. Zapravo, antropologija da bi dobro objasnila suvremene procese mora posezati za podacima iz duboke prošlosti (Binford 1965). Antropolozi u Sjevernoj Americi često su se odnosili prema arheologiji s prezirom, smatrajući da je riječ o ateirijskoj disciplini koja će zauvijek biti zarobljena kao antikvarsko proučavanje materijalne kulture. Tako primjerice T. Millwraith, pročelnik Odsjeka za antropologiju na Sveuči-

lištu u Ontariju, sugerira mladom B. Triggeru „pametan preddiplomac ne bi trebao željeti da postane arheolog“ (Trigger 2003). Iako su arheologija i antropologija u okvirima američkoga obrazovnoga sustava bile vrlo blizu, nisu se doticale i vodile su potpuno paralelne živote. Dok se arheolozi nisu zamarali teorijama kako bi objasnili promjene u društvu, antropolozi nisu dovoljno pozornosti posvećivali materijalnoj kulturi. Jedan od antropologa/arheologa koji su se djelomično bavili i jednim i drugim pristupom jest W. Taylor koji ipak promatra kulturu kao duhovnu pojavu, a ne ponašanje bazirano na materijalnim ostacima. Binford, koji se tijekom svoga studiranja oslanjao na Taylorove radove, smatra da njegovu povezujućem pristupu (*conjunctive approach*) nedostaje Griffinova „čarolija“ i Spauldingova rigoroznost (Binford 1972, 8). Antropolozi su imali svoje ciljeve: interpretaciju društava i društvenih promjena, ali ne i adekvatnu metodologiju koju je trebalo razvijati kao i teoriju (Binford 1972, 9). S druge strane arheolozi su klasificirali zbog klasifikacije i time bili sami sebi svrhom. Kako bi arheološke taksonomije dobile smisla, trebalo je spojiti arheologe i antropologe. Međutim postojao je obostrani nedostatak interesa. Antropolozi su smatrali arheologe teretom koji moraju trpjeti jer su iz povijesnih razloga svrstani unutar antropologije. Prva Binfordova predavanja o ulozi tehnologije u kulturnim promjenama naišla su na žestoko neodobravanje i kritiku. Kritika se sastojala u isticanju uloge čovjekovih ideja koje omogućuju tehnološke inovacije, a što nije bio slučaj s Binfordovim tumačenjima.

Ovaj primjer L. Binforda i njegovih profesora i kolega pokazuje kompleksnost sa samo dva sveučilišta – jedan profesor koristio je statistiku, drugi je uočio podrijetlo kulturnih promjena, a tek su svi ti rezultati zajedno omogućili njihovo spajanje i nove pokušaje izrade interpretacija prošlosti, unatoč međusobnom preziranju i/ili ignoriranju. Na taj su se način ostvarili istinski pomaci u interpretaciji kulture i društva.

Nova arheologija ne nudi opisivanje nego objašnjavanje. Eksplicitne formulacije pretpostavki (**hipoteza**) i njihovo testiranje trebaju dovesti do univerzalnih zakona koji objašnjavaju ljudsko ponašanje. Okvir je nove arheologije u logičkom pozitivizmu, odnosno epistemološkoj teoriji prema kojoj se svako objašnjenje mora podvesti pod opći zakon kako bi se moglo smatrati znanstveno valjanim (Gibbon 1989, 74–75). U tome se okviru primjenjuje hipotetičko-deduktivna metoda kojom se objašnjenja proizvode iz prethodno utvrđenih zakonitosti, a postavljena hipoteza provjerava na arheološkom materijalu. Sam Binford bio je pod utjecaja

jem filozofa C. G. Hempela, od kojega je potekao njegov stav o potrebi rigoroznog testiranja hipoteza. Smatrao je da se testiranjem hipoteza mogu dobiti slični rezultati kao kod eksperimenata iz fizike i biologije u laboratoriju (Balter 2006, 64). Također preuzima i Hempelove ideje o tumačenju, koje se sastoji od dva dijela: 1) identificiranje događaja koji se smatraju važnima i stvaranje općih zakona koji povezuju uzroke i posljedice temeljem čega možemo 2) „predvidjeti“ događaje koje želimo objasniti (Binford 1968, 268). Osim Binfordovog rada iz *American Antiquity*, početak nove arheologije označava zbornik *New Perspectives in Archaeology* (urednici Lewis i Sally Binford) koji izlazi 1968 i predstavlja svojevrsni uzmak od kulturne povijesti (Murray 2007). Prema Binfordima u tom radu ograničenost arheologije je rezultat loše metodologije, a ne stvarne ograničenosti discipline (Binford & Binford 1968). Intelektualni prijezir i znanstvena superiornost koju su predstavnici nove arheologije pokazivali prema tradicionalnoj, kulturnopovijesnoj arheologiji, mogli bi se uporediti s odnosom Sherlocka Holmesa prema inspektoru Lestradeu ili Herculea Poirota prema inspektoru Jappu (A. Palavestra, dostupno na <http://goo.gl/ZTA8oc>).

Pozitivizam

Upotreba znanstvenih metoda i postizanje objektivnoga znanja počiva na načelima pozitivizma. Pozitivizam svoje korijene ima u idejama prosvjetiteljstva, a kao teoriju ga je oformio A. Comte (1798. - 1857.) u 19. stoljeću (troperiodna podjela društva na teološku fazu, metafizičku fazu i pozitivnoznanstvenu fazu), a logički pozitivizam pripisuje se bečkoj školi koja je djelovala 20-ih godina 20. stoljeća u Austriji suprotstavljajući se spekulativnom načinu spoznaje tradicionalne filozofije. Sastoji se od uvjerenja da se znanje može steći racionalnom evaluacijom empirijskih podataka (Halfpenny 1982, 371). Primjenom toga znanja možemo kontrolirati i prirodni i društveni svijet. Od A. Comtea potječe ideja da su društvene znanosti podložne zakonitostima kao i prirodne. Osim ideja o primjeni znanstvene metodologije, razvoj prirodnih znanosti nakon Drugoga svjetskoga rata omogućuje praktičnu primjenu tih metoda na arheološke zaključke. Libby 1946. godine razvija metodu radiokarbonskoga datiranja ^{14}C , što omogućuje do tada nezamislivu preciznost i „objektivnost“ pri određivanju starosti neke

arheološke pojave (Arnold & Libby 1949). Ti novi i precizni podaci daju vjeru (ili je pojačavaju) u mogućnost nepristranog i objektivnog proučavanja prošlosti. Ako se može „dobiti“ točna starost nekoga predmeta primjenom ove metode prirodne znanosti, možda se, primjenjujući neke druge metode, može dobiti odgovore i na neka druga pitanja o čovjekovoj prošlosti? Nova arheologija objeručke prihvaća ^{14}C i zbog toga što omogućuje odmak od mrskih zastarjelih analogija na temelju oblika ili ukrasa. Građu više nije potrebno uspoređivati da bi se mogla datirati, a moguć je i razvoj neovisnih regionalnih kronologija baziran na rezultatima apsolutnih datuma. S jedne strane arheologija (prije svega nova arheologija) doživljava ^{14}C metodu kao spas, dok je s druge strane mnogi arheolozi prihvaćaju sa skepsom kao neprikladno i nepotrebno sredstvo te je ne koriste ni danas. U početku je na temelju rezultata radiokarbonskih i drugih analiza postojao velik optimizam i vjera u mogućnosti primjene znanstvenih metoda. Primjerice C. Renfrew je upotrebljavajući nove ^{14}C datume pobio teorije Glynnna Daniela o starosti megalita u sjevernoj Europi utvrdivši da su tisućama godina stariji od svojih navodnih uzora na Mediteranu. Na temelju toga zaključuje da su megaliti produkt lokalnoga razvoja, a ne pasivni primatelj difuzije. O toj interpretaciji megalita je već bilo riječi u poglavlju 2 i 3.

Do kraja 60-ih godina „nova arheologija“ počela se shvaćati ozbiljno i postaje općeprihvaćena u većem dijelu američke akademske zajednice. Pripadnici nove arheologije postali su profesori na sveučilištima diljem zemlje, a nova arheologija polako se probila na mjesto „faze normalne znanosti“ (Binford 1972; Leone 1971).

Nova arheologija naglasak stavlja na:

- * kulturnu evoluciju
- * društveni sustavi su kao živi sustavi i međuovisni su
- * kultura je adaptacija na okoliš
- * strogo znanstveni pristup u istraživanju
- * proces - formuliranje i testiranje hipoteze

Kulturna evolucija podrazumijeva postojanje društava na različitim stupnjevima razvoja. Kroz proučavanje njihove društvene dinamike i organizacije pokušavaju se pronaći pokretači društvenoga razvoja. Pri tome se naglasak ne stavlja na opće nego na specifične elemente pojedinoga društva, a društva s različitom materijalnom kulturom mogu dijeliti isti tehnološki stupanj razvoja i uspoređivati se kroz taj aspekt. Proučavanje adaptacije na okoliš može donijeti rekonstrukciju

ekosustava i čovjeka i predmeta. Proučavanje kulture u tom kontekstu ukazuje na interes za kulturni materijalizam prema kojemu je *materijalno važnije od duhovnog, a posebna se pažnja posvećuje ekologiji i strategijama preživljavanja*. Komunikacija među različitim zajednicama bila je vidljiva u njihovim kulturnim sličnostima – što su više kontaktirali i surađivali, bili su sličniji; što su bili kompetitivniji, bile su i veće razlike među njima. Materijalna kultura tako neposredno odražava prilagodbu na okoliš, odnosno na druge zajednice. Osnovna premisa nove arheologije jest: **materijalna kultura sustav je izvantjelesnih sredstava prilagodbe organizma na njegov okoliš**. Kao takvu definira je L. Binford (1962; 1965), što je preuzeo od L. Whitea, svoga profesora koji je formulirao kulturu kao izvantjelesno sredstvo prilagodbe čovjekova organizma (White 1959). Arheološki podaci neovisni su o našim teorijama, ti se podaci mogu testirati, a rezultat je objektivno znanje o prošlosti. **Kultura nije naslijeđen teret naroda nego je sredstvo njegove prilagodbe.**

Teorija sustava

Teorija sustava počiva na modelima biologa L. von Bertalanffyja, koji je tvrdio da svim sustavima, neovisno jesu li biološki, geološki, tehnički ili društveni upravljaju isti unutarnji principi (Olsen 2002, 130). Svi sustavi funkcioniraju po određenim pravilima i sastoje se od više podsustava koji djeluju zajedno. Na temelju tih modela arheolozi su razvili teoriju po kojoj se društvo sastoji od funkcionalnih, međuovisnih podsustava. Zbog povezanosti podsustava promjene u jednom dovode do promjena u drugim dijelovima. Težnja sustava jest da bude u ravnoteži, a kada se ta ravnoteža naruši, unutarnji faktori stvaraju novu ravnotežu. Taj princip samoregulacije sustava naziva se **kibernetika** (Olsen 2002; Clarke 1968).

Teorija sustava u arheologiji je prihvaćena preko antropologije. Među poznatijim su zagovornicima teorije sustava A. Kroeber, F. Boas, M. Sahlins, J. Steward i L. White. Dobar dio američkih arheologa, uključujući L. Binforda, pohađao je predavanja kod nekog od tih profesora. Tada se u okvirima američke antropologije kulturu promatralo kao sustav ponašanja koji je prenosiv društvenim kontaktom i koji je tijesno vezan uz okoliš te sudjeluje kao ravnopravna komponenta eko-

sustava. Teorija sustava počiva na funkcionalizmu, promatra društvo i kulturu prema modelu bioloških organizama koji su međuovisni jedni o drugima. Tako su međuovisni i razni „organizmi“ društva – ideologija, srodstvo, običaji, obitelj. Binford u određenoj mjeri preuzima teoriju sustava od J. Stewarda i promatra kulturu kao dio funkcionalnog sustava koji se sastoji od različitih međuovisnih podsustava (Steward 1981). Prema funkcionalnosti nekoga predmeta, odnosno njegova tehnološkoga, društvenoga ili ideološkoga značenja može se raditi podjela arheološke građe. Teorija sustava ipak nije potpuno primjenjiva na arheologiju. Njezina primarna pretpostavka jest da su sustavi zatvoreni zbog čega se ne može izraditi točan model društva. Teorija sustava inzistira na promatranju unutarnjih mehanizama sustava. Takav stav doveo je do zanemarivanja vanjskih činitelja na sustav. Postoje mnogi primjeri društava koja su fundamentalno promijenjena zbog vanjskih faktora poput migracija i invazija, a te je faktore nova arheologija odbacivala kao zastarjele i korijene promjena uporno tražila unutar sustava.

Funkcionalizam

Funkcionalizam je pravac u sociologiji koji je bio aktualan oko polovice 20. st. Dva su najznamenitija funkcionalista T. Parsons (*opća teorija društva*) i R. Merton (*teorija srednjega dometa*). Prethodnici su funkcionalizma A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim i M. Weber. Parsons je pokušao stvoriti opću teoriju koja bi objasnila svako društveno ponašanje svugdje, tijekom cijele povijesti. Društvo su povezani međuovisni dijelovi (religija, obrazovanje, politika...) koji čine i djeluju (funkcioniraju) kao sustav. Promjena u jednom elementu dovodi do promjene u drugome. Sustav teži za stabilnošću kako bi mogao normalno funkcionirati. U društvu mora postojati generalni konsenzus oko poimanja ispravnoga i pogrešnoga, osnovnih vrijednosti i morala kako bi moglo dobro funkcionirati. Društvene promjene događaju se uslijed porasta populacije ili tehnološkoga razvoja, no institucije društva odupiru se promjenama i pokušavaju održati u stanju ravnoteže. Svi sustavi imaju granice koje mogu biti vremenske ili prostorne.

Funkcionalni imperativi društvenih sustava osnovne su potrebe ili nužni uvjeti postojanja društva (tzv. AGIL shema), koji čine srž Parsonsove teorije (Parsons 1970; Holton 2001, 155):

1. Adaptacija (*Adaptation*) – potreba za preživljavanjem na račun okoline; kontrola nad okolinom; ekonomija
2. Postizanje ciljeva (*Goal attainment*) – potreba za određivanjem ciljeva prema kojima se usmjeravaju aktivnosti društva; politički sustav
3. Integracija (*Integration*) – potreba osiguravanja cjelovitosti funkcioniranja sastavnih dijelova povezivanjem u neproturječnu cjelinu; odnosi se na regulaciju konflikata; koordinacija i međusobno usuglašavanje dijelova; pravni sustav
4. Održanje obrazaca ponašanja (*Latent pattern maintenance*) – održanje osnovnih obrazaca vrijednosti institucionaliziranih u društvu; obitelj, obrazovni sustav, religija

Parsonsov funkcionalizam utjecao je (uz kulturnoekološke modele C. Kluckhohna i J. Stewarda) na W. Taylora. U *The Study of Archaeology* (1948.) Taylor ističe da arheološko istraživanje ne vodi ka **rekonstrukciji nego ka znanstvenoj konstrukciji prošlosti**. Iako se svrstava među prethodnike i pripadnike nove arheologije, u tom stavu možda možemo iščitati i potpunu suprotnost prema onome što se smatra novom arheologijom *sensu stricto*, a to je potraga za zakonima koji definiraju događaje u prošlosti. Nadalje Taylor arheologiju ne svrstava ni u antropologiju ni u povijest. To je autonomna disciplina koja se sastoji od metoda i specijaliziranih tehnika za prikupljanje i „proizvodnju“ informacija o kulturi (Taylor 1948, 44). Ovako izvučene rečenice iz Taylorova djela zvuče kao da pripadaju nekom postprocesnom arheologu. Ono što je zajedničko Tayloru i Binfordu te ostalim predstavnicima nove arheologije jest naglasak na proučavanju *ponašanja* (Hicks 2010, 39). Taylor ističe da je većina ideja nove arheologije poznata od prije, od Boasa i Malinowskog, a da je on sam definirao testiranje hipoteze u *Study of Archaeology* (Taylor 1969, 383). On vidi novu arheologiju kao primjenu njegova ranije razvijenoga povezujućega pristupa (*conjunctive approach*) (Taylor 1972, 30). J. Braidwood naziva Taylora *Ivanom Krstiteljem nove arheologije* (Hudson 2008, 197), a njegovo se ime u kontekstu nove arheologije nerijetko spominje (primjerice Fagan 2005). U biti, povezujuća i nova arheologija dva su potpuno različita pristupa, a Taylora se ne može smatrati dijelom nove arheologije (Hudson 2008, 198), no Taylor definira sve postavke nove arheologije desetljeće ranije, osim da je kultura sredstvo prilagodbe na okoliš (Fagan 2003, 2005). Glavnina je razlike u definiciji kulture, koja je i bila okosnica debate

Taylora i Binforda. Za razliku od Binforda, Taylor kulturu definira kao isključivo duhovnu komponentu i jasno je odvaja od prirodnih procesa.

Iako često meta podsmijeha i kritika, pri opisu funkcionalizma i poimanja društvenih promjena kroz tu prizmu ne može se zanemariti doprinos B. Malinowskog. Pokušavao je, više ili manje uspješno, oformiti opća teorijska mišljenja (Leach 1957). „*Dosljednost, zakonitost i red koji se utvrde u svakom aspektu pridonose stvaranju koherentne cjeline*“ (Malinowski 1979). Međutim on za razliku od Radcliffe Browna, čija se djela preuzimaju u okvirima nove arheologije, nije smatrao društvo već pojedinca glavnim elementom u društvu. Obojica promatraju kulturu kao funkcionalno integrirane cjeline, s razlikom da je Radcliffe Brown proučavao kako kultura zadovoljava potrebe društva, a Malinowski kako zadovoljava potrebe pojedinca. Malinowski će tijekom vremena korigirati svoje rane stavove, zbog čega u kasnijim radovima ne vidi kulturu kao puki odgovor na biološke potrebe nego kulturne institucije sagledava kao integrirane odgovore na brojne i različite potrebe (Moore 2002, 174).

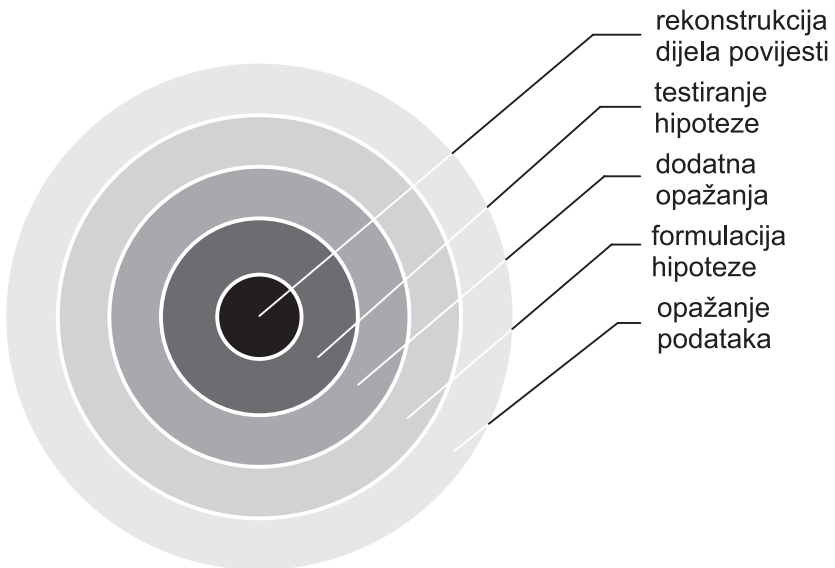
Proces

Zbog inzistiranja na konceptu procesa, i to na dva načina: na utvrđivanju procesa koji su se odvijali u prošlosti te na **strogo metodološki ustrojenom procesu proučavanja**, nova se arheologija ponekad naziva i *procesnom arheologijom*. Proces se odnosi na naglašavanje logičkoga postupka objašnjavanja umjesto deskripcije. Novi arheolozi smatraju da se ne treba postavljati pitanje *kada* nego *zašto* i da je to jedini put za rekonstrukciju života u prošlosti. Metodologija nove arheologije zahtijeva i eksplicitnost – jasno postavljanje i izražavanje kriterija za bilo koju vrstu klasifikacije (tipologiju, skupove nalaza, kulture). Istraživanje se mora provoditi na općenitoj razini uz jasno postavljena pitanja.

„*Sablof & Willey (1967:313) se osvrću na moje napore da preusmjerim pažnju arheologa na problematiku procesa. Ta potreba nije potaknuta mesijanskom vizijom nego uvjerenjem da arheolozi moraju raditi sa solidnom znanstvenom metodom. Počinjemo s opažanjem, zatim prelazimo na objašnjavanje sličnosti i razlika koje uočimo. To znači da moramo ustanoviti procesne hipoteze koje nam omogućuju da povežemo arheološke ostatke s događajima i uvjetima u prošlosti koji su ih proizveli. Nakon što je hipoteza eksplicitno navedena, možemo odrediti koja dodatna opažanja moramo provesti ili koje dodatne podatke priku-*

piti da bi mogli testirati valjanost naše hipoteze. Ako budu potvrđene, takve hipoteze će se uzdići na razinu zakona glede uloge arheoloških ostataka u funkcioniranju kulturnih sustava u prošlosti. U tom kontekstu su artefakti ili tvorevine bili proizvedeni, korišteni i i odbačeni ili napušteni; u tom kontekstu su također proizvedene i karakteristične veze ili distribucije. Ova procedura: opažanje - formulacija i testiranje hipoteze je nužno obuhvaćena problematikom procesa i čini sastavni dio znanstvene metode“ (Binford 1968, 269-270).

Prema Binfordu, preciznost naših spoznaja o prošlosti je moguće izmjeriti. Tri glavna elementa arheološkoga istraživanja jesu **proces, tumačenje i hipoteza**. Proces je „...dinamički (uzročno-posljedični) odnos koji se odvija između sastavnica sustava ili sastavnih dijelova okoliša“, (Binford 1968), a „...procesom se može baviti samo na način da se traže objašnjenja opažanih pojava, i samo kroz objašnjenje naših opažanja možemo steći ikakvo znanje o prošlosti“ (Binford 1968). Proces se mora proučavati na sljedeći način:

Sl. 6. Tijek istraživačkog procesa prema Lewisu Binfordu

Tumačenje za arheologa počinje kada se opažanja uočena u arheološkom materijalu povežu preko kulturnih i bihevioralnih zakonitosti s događajima ili okolnostima iz prošlosti.

Prvi korak u arheološkome istraživanju mora biti formulacija hipoteze i njezino testiranje (Binford 1968, 273). **Tumačenje i razumijevanje odvijaju se simultano**, a ovise o formulaciji hipoteze. Tek kada se formulira i testira hipoteza protiv dostupnih empirijskih podataka, možemo procjenjivati što je relevantno i tek se tada može objektivno procijeniti što je moguće prema arheološkim podacima. Hipoteza se može opovrgnuti, potvrditi ili ostati kao moguća. Testiranje hipoteze trebalo je poslužiti i za razbijanje nekih ukorijenjenih mitova u arheologiji.

Već spomenuto obilježje nove arheologije, posebice u ranijim fazama, jest vjerovanje u postojanje **zakona i zakonitosti** koji determiniraju procese te promjene u kulturi i društvu. Kao što postoje zakonitosti u prirodi i prirodnim znanostima, takve se zakonitosti mogu i moraju naći u **društvu i kulturama**. To se uvjerenje može poistovjetiti s „naivnim empirizmom“. Primjenom principa zakonitosti koje vladaju ustrojstvom društava objašnjenje za različitost građe više nisu isključivo tvrdnje o pripadnosti različitim etničkim grupacijama, već su se morala tumačiti ekonomskim, ekološkim i funkcionalnim razlikama. Dobar i vrlo poznati primjer za mogućnosti različite interpretacije varijabilnosti skupova nalaza Binfordova je kritika rada L. Bordesa na musterijenu Francuske (Bordes 1962; Binford 1968, Binford & Binford 1969): ⇒

Rasprava Bordesa i Binforda o tome da li su različiti skupovi nalaza odraz različitih skupina ili aktivnosti postala je opće mjesto povijesti arheologije

„Većina napora mene i mojih kolega iz „nove arheologije“ bila je usmjerena ka pobijanju starih principa interpretacije koji su stvarali privid vjerojatnosti tradicionalnim rekonstrukcijama i interpretacijama. Mi se trudimo zamijeniti te neadekvatne prijedloge sa zakonima koji su potvrđeni u kontekstu epistemologije znanosti, tako da možemo steći točno znanje o prošlosti. Ovaj rad je još jedan pokušaj dokazivanja da je nužna promjena metodologije kako bi arheolozi počeli testirati valjanost objasnidbenih principa koji su trenutno u upotrebi i pokušali ih popraviti ili zamijeniti valjanim hipotezama koje povezuju važnost arheoloških podataka i uvjete u prošlosti. Tek nakon što se te procedure počnu poštivati bit ćemo u poziciji da formiramo „odgovarajući povijesni okvir“ (Binford 1968, 274).

Tehnologija je tijesno povezana s prirodnim okolišem pa se tako neke pojave mogu predvidjeti i očekivati (primjerice nije očekivano pronaći udice u suvremenim naseljima u Kalahariju, ali jest u grupama orijen-

tiranim na tradicijski način izlova ribe). Međutim jasno je da za svaku zakonitost postoji iznimka i da se ograničenja i potencijali okoliša uvijek moraju promatrati uz neizbježnu varijablu – kulturu. Čovjekovo su ponašanje i reakcije nekada toliko nepredvidive da se ne mogu objasniti nekim postojećim i ustaljenim obrascima. U vremenu globalizacije i dostupnosti informacija gotovo svakodnevno svjedočimo raznim oblicima ponašanja koji se ne mogu protumačiti našim dosadašnjim iskustvima ni prethodnim opažanjima. K. Flannery zakone koje pokušava definirati nova arheologija naziva „zakonima Mickeyja Mousea“ – primjerice: kako raste populacija, raste i broj skladišta; ili: veličina bušmanskog naselja proporcionalna je broju kuća u njemu (Flannery 1982). Smatra da su takvi zaključci u istoj razini s „ako ideš naprijed, ne ideš natrag“, „bio je živ prije nego je umro“ ili u našoj popularnoj kulturi poznati zakoni Grunfa iz stripa *Alan Ford*: „tko leti, vrijedi – tko ne leti, ne vrijedi“.

Druga faza procesne arheologije (nakon 1969.)

Nakon početnoga entuzijazma uočavaju se manjkavosti nove arheologije. Uviđa se određeni stupanj naivnosti u vjeri u moć znanstvenih metoda, uviđa se da se zakoni možda nikada neće pronaći jer je prošlo već cijelo desetljeće, a nema još ni jednog zakona. Binford uočava da je velik problem dobiti podatke o nekada živoj zajednici na temelju njezine mrtve i statične arheološke građe. Zbog toga je trebalo naći načina da se ta dva svijeta povežu, da se mrtvim predmetima vrati život koji će arheolog promatrati (Binford 2002). Aktualizira se jedan od stalnih problema s kojim se arheolozi od početka suočavaju, a to je na koji način približiti prošlost sadašnjosti, odnosno na koji način proučavati odnos prošlosti i sadašnjosti. Stalno se pokušavala pronaći adekvatna metodologija za premošćivanje toga jaza (*bridging the gap*). U počecima nove arheologije smatralo se da je taj most upotreba znanstvenih metoda. Pokazalo se međutim da primjena znanstvenih metoda donosi više podataka, ali ne i više znanja i razumijevanja. Morao se pronaći neki drugi model unutar kojega bi se mogli postići ciljevi (Olsen 2002, 50).

Teorija srednjega dometa

Prema Binfordu, teorija srednjega dometa kamen je iz Rozete za arheološku građu. Možemo je shvatiti kao **prevoditeljski instrument**, to jest sredstvo koje će povezati otisak šape medvjeda u zemlji sa stvarnim medvjedom u okolišu (Binford 1981).

Na pitanje kako je izgledala prošlost bez putovanja kroz vrijeme pokušao je odgovoriti L. Binford prvo uočavanjem da podaci pripadaju sadašnjosti (1962), a kasnije razradom prikladnoga teorijskoga modela da **podacima iz sadašnjosti pridoda značenje iz prošlosti**, odnosno primjenom teorije srednjega dometa.

Arheologija teoriju srednjega dometa „posuđuje“ iz sociologije, gdje se koristila kao teorijski princip za povezivanje teorija o društvu na višoj razini s empirijskim podacima o društvu na nižoj razini (Merton 1968, publikacija prvi put objavljena 1949). Prva primjena teorije srednjega dometa u arheologiji javlja se u radu L. Raaba i A. Goodyeara predanom za tisak u časopis *American Antiquity* 1973. godine, međutim rad je odbijen i nikada nije objavljen (pojavljuje se u radovima drugih autora, poglavito M. Schiffera kao referenca na neobjavljeni rad). Spomenuti dvojac je rad o primjeni i kritici primjene teorije srednjeg dometa u arheologiji i objavio u istom časopisu 11 godina kasnije (1984). Tako teorija srednjeg dometa postaje poznata tek kroz radove L. Binforda (1978, 1981b i dalje) i M. Schiffera (1976). Preuzimanje teorije srednjega dometa označava i Binfordov odmak od ideje „univerzalnih zakona“. Teorija srednjega dometa omogućava da se kroz proučavanje živih zajednica „odvrti film unatrag“. **Teorija srednjega dometa stvara poveznicu između arheološkoga materijala i arheološkoga zaključka te tako spaja prošlost i sadašnjost**. Smještena je između opažanja arheologa o nalazima u sadašnjosti i deskriptivne rekonstrukcije prošlosti. Materijalni ostaci pripadaju sadašnjosti, a zaključci se odnose na događaj ili opća kretanja u prošlosti (i u okvirima postprocesne arheologije mnogo se govori o položaju i pripadnosti nalaza sadašnjosti). Kako bi teorija srednjega dometa mogla biti neovisna i objektivna mora polaziti od pretpostavke da su u prošlosti i sadašnjosti vladali isti uvjeti i da je prošlost analogna sadašnjosti te treba biti **neovisna od općih teorija**. Kao **poveznice sadašnjosti i prošlosti** arheolozima služe **eksperiment i etnoarheologija**, koje mogu od mrtvih predmeta stvoriti opće teorije, a od statičkih predmeta dinamične zaključke. Etnoarheologija

je zamišljena tako da odgovori na problem života u prošlosti i omogući korelaciju između materijalne kulture i društvenoga ponašanja. Analogije po kojima „ako se javlja A, mora da se dogodilo B“ nemaju za cilj objasniti ponašanje nego nekadašnjem ponašanju vratiti život. Zbog toga bi arheologa trebalo obučiti da obavlja iste stvari kao i etnolog. Taj pristup predstavlja zaokret u Binfordovu radu jer je u svojim prethodnim radovima kritizirao etnoarheologiju i smatrao je neprikladnom za arheološko istraživanje (Binford 1968). Etnoarheološka istraživanja je L. Binford provodio na Aljasci, Papui Novoj Gvineji i Australiji te ona postaju okosnica njegova daljnjega rada (Binford 1976, 1978, 1981b, 2001a, 2002). U okvirima nove arheologije i posebice primjene teorije srednjega dometa uočava se i izvlači na površinu jedan aspekt života arheoloških artefakata koji do tada nije bio vrednovan – vrijeme nakon odbacivanja i/ili ukapanja u zemlju pa do otkrića od strane arheologa. Tijekom tog vremena artefakt je također bio pod utjecajem raznih prirodnih i čovjekovih aktivnosti koje su ga mogle modificirati. Te se aktivnosti nazivaju *postdepozicijski procesi*, a za otkrivanje i interpretaciju tih procesa potrebna je primjena kvantitativnih metoda preuzetih iz prirodnih znanosti i suradnja sa stručnjacima iz prirodnih znanosti. Rezultat tih procesa jesu promjene na arheološkom materijalu koje se često ne uzimaju u obzir prilikom proučavanja materijala kao „fosiliziranih ostataka čovjekove djelatnosti“. Proučavanje tragova postdepozicijskih procesa na predmetu naziva se **tafonomija**. Proces nastanka arheološkoga nalazišta moraju se prepoznati i proučiti te uzeti u obzir prije interpretacija i etnoarheološkoga tumačenja lokaliteta (Schiffer 1976).

Bihevioralna arheologija

Pokušaj definiranja zakona i zakonitosti predstavlja i knjiga M. Schiffera *Bihevioral Archaeology* (1976). M. Schiffer, koji je začetnik i najpoznatiji predstavnik bihevioralne arheologije, predstavlja cijeli niz zakona koji se mogu međusobno povezati i otkriti pojave u prošlosti. Ovdje se navodi primjer transformacijske teorije.

S obzirom na to da arheološki ostaci nisu izravni pokazatelji aktivnosti u prošlosti jer su se modificirali tijekom vremena zbog djelovanja niza kulturnih i prirodnih procesa, do nas dolaze u transformiranome obliku. Prilikom transformacije kontekst se mijenja iz sustavnoga kon-

teksta u arheološki kontekst, tj. izvorni se kontekst remeti. Dvije su glavne vrste transformacije: *C-transforms* (**kulturne transformacije**, *cultural transformations*) i *N-transforms* (**prirodne transformacije**, *natural transformations*). Ti su procesi pravilni pa je moguće, uzmu li se u obzir, korigirati nalaze i „dovesti“ ih u pravo stanje prije transformacije. U takvom proučavanju moraju postojati konstante i konstantni faktori koji omogućavaju izračun. Postoji sustavna veza između arheoloških nalaza i kulturnih sustava u prošlosti (Schiffer 1976, 12). Neki faktori mogu se smatrati konstantnima (primjerice kosti) dok se produkti materijalne kulture ne mogu (Binford 1978; Miller i Tilley 1984).

Schifferovi radovi su podvrgnuti brojnim kritikama, od kojih je možda najoštrija sljedeća: „*Schiffer definira određeni broj faktora koji postaju dio jednadžbi, a ti zakoni i jednadžbe zahtijevaju da su svi podaci o svemu poznati, i to u cjelini (Courbin 1989, 54). Ti zakoni imaju isključivo statističku vrijednost. Schifferov je rad odraz nove arheologije i vjere u znanstvene metode – ako je nešto nepoznato, može se izračunati. Takva matematika nije ništa drugo nego kemijski laboratorij u setu za igranje*“ (Courbin 1989, 59).

Biheviorizam je model koji su koristili mnogi procesni arheolozi, a polazi od činjenice da naše ponašanje služi kao model i analogija koji se projicira na prapovijesna ponašanja. To je u isto vrijeme i „zdravorazumski model“ kojeg sigurno koriste mnogi arheolozi, a da toga nisu ni svjesni (Johnson 2010).

Schiffer smatra da nova arheologija i Binfordove teorije počivaju na krivim temeljima – da je arheološko zaključivanje utemeljeno na „premissi Pompeji“. **Premisa Pompeji** znači da je zaključak moguć samo ako su materijalni ostaci u svome primarnome kontekstu, odnosno ako su još upotrebljivi i zamrznuti u trenutku, poput ostataka u Pompejima. Dakle pretpostavka da ono što pronađemo odražava stvarni kontekst predmeta, fosilizirane materijalne ostatke, fosilizirani kulturni sustav. U odgovoru Schifferu Binford odbacuje ideje o fosiliziranim ostacima i ukazuje na to da ideja o arheološkim ostacima kao poremećenoj slici sustava ponašanja u prošlosti nije Schifferova, kako autor tvrdi (1976), već da ju je kao takvu formulirao R. Ascher (Ascher 1961, 324). Binford smatra da je Schiffer u krivu kada kulturne transformacije proglašava „poremećajima“, po njemu su one normalna i prirodna posljedica dinamike sustava, pri čemu donekle banalizira Schifferova shvaćanja (Binford 1981b, 200). Arheološki podaci mogu se smatrati poremećajem

samo u odnosu na već utvrđen skup očekivanja, na neki skup optimalnih ili idealnih uvjeta u prošlosti. Nikako ne predstavljaju poremećaj svoje stvarnosti, nego su pokazatelj kauzalnih uvjeta koji su djelovali u prošlosti (Binford 1981a, 200). Kako je Schiffer prvi optužio Binforda da sve arheološke lokalitete smatra Pompejima, tako je i Binford optužio Schiffera da svojom metodologijom on želi pronaći Pompeje (Binford 1981b, 201). Odvajanje otpada na primarni i sekundarni po Binfordu je velika pogreška jer smatra da se čišćenje otpada ⇒ ne može smatrati poremećajem, te izjavljuje da je jedino što je poremećeno Schifferovo poimanje kulturnih sustava (Binford 1981a, 201). S druge strane Schiffer priznaje da je većina njegovih zaključaka temeljena na „sekundarnom otpadu“, ali da je to stvarno stanje, tj. realnost (Schiffer 1985, 18). Bio je to početak rasprave koja je potrajala neko vrijeme i prerasla u međusobno optuživanje i proglašavanje kolega „ljubiteljima i tražiteljima Pompeja“ (primjerice Schiffer 1985). U kasnijoj fazi karijere Binford se donekle odmiče od teorijskih rasprava i proučava suvremene zajednice na Aljasci, Australiji i Novoj Gvineji. U posljednjem desetljeću života stvara novi teorijski okvir – **teoriju referentnoga okvira** (*frames of reference*) (Binford 2001a). Na temelju analize 339 lovačko-sakupljačkih zajednica pokušao je znanstvenim metodama istraživanja varijabilnosti suvremenih lovačko-sakupljačkih zajednica pronaći pravilnosti u odnosu između varijabli ponašanja i tumačenja. Glavni cilj knjige je pronaći model unutar kojeg etnografski podaci mogu najbolje poslužiti ciljevima arheologije (Binford 2001a,3).

pitanje otpada je izazvalo kasnije i polemiku Binforda i Hoddera, poglavlje 5

Nova arheologija može se definirati kroz slijedeće faktore:

- * utjecaj vremena i prostora na nastanak tog pravca u arheologiji
- * primjena znanstvenih metoda u arheološkom istraživanju
- * proučavanje procesa formiranja arheoloških nalazišta
- * analize kostiju, botaničkih ostataka, tla postaju sastavni dio arheoloških istraživanja
- * materijalizam: proučavanje ekonomskoga prije nego duhovnoga aspekta
- * utjecaj pozitivizma, funkcionalizma, teorije sustava
- * pokušaj egzaktnosti – proučavanje procesa, postavljanje i testiranje hipoteze

- * predmet proučavanja su ljudi-nositelji i stvaratelji kulturnih i društvenih praksi, a ne materijalni ostaci kao takvi
- * pokušaj povezivanja prošlosti i sadašnjosti
- * pravac definiran kroz istaknutog pojedinca

Definicija pravca često je konstrukt naknadnih interpretacija i pregleda povijesti discipline nego stvarnih definiranih temelja pravca.

Ovo potonje primjenjivo je za svaki postojeći ili naknadno definirani arheološki pravac. Upečatljive i tipične izjave isticale su se i naglašavale dok su neke ostale potpuno nezapažene, a djeluju kao da pripadaju nekom drugom vremenu. Kao primjer navodim upravo L. Binforda koji spominje da se pri vrednovanju arheoloških rekonstrukcija i interpretacija mora vrednovati i osoba koja rekonstrukciju radi te smatra da se moraju naći objektivni načini evaluacije zaključaka u arheologiji (Binford 1968, 270). Binford je također bio stava da arheologija izrađuje modele prošlosti, te da arheološki podaci pridaju sadašnjosti. Takvi se stavovi inače gotovo isključivo vežu uz postprocesnu arheologiju. Izvađenu iz izvornoga rada, rečenicu bi rijetko tko pripisao L. Binfordu jer se pokušava stvoriti privid što veće polarizacije kako od samih sudionika debata, tako i od kasnijih kroničara istih. Tako umjesto razvoja teorije dijalog i debata postaju pomodni i zanimljivi i više im se pažnje posvećuje nego suštinskim problemima (Bentley & Maschner 2007, 1).

Nova arheologija mogla bi se opisati prije kao zajedničko nezadovoljstvo nego zajednički sustav vjerovanja (Johnson 2010). Sličan zajednički nazivnik vidljiv je i kod definicije postprocesne arheologije (Hodder 1985). Manifestacija nezadovoljstva postoji i kod K. Flanneryja koji priziva empirizam i holistički pristup kao ključne za preživljavanje arheologije i antropologije (Flannery 1982).

Nova arheologija u Velikoj Britaniji u velikoj se mjeri razlikuje od one u SAD-u. Najočitija je razlika u poimanju arheologije same. Dok se u SAD-u arheologija svrstava u okvire antropologije, u Velikoj Britaniji inzistira se na arheologiji kao samostalnoj i samostojećoj disciplini. Osobito se to očituje kroz radove D. Clarkea (*„Archaeology is archaeology is archaeology“* – Clarke 1968). D. Clarke smatra da se ni jedan arheolog ne može ograditi od teorijskoga okvira te da ne može tvrditi da samo prikuplja podatke. Takva metodološka manjkavost čini arheologiju previše ovisnom o špekulacijama i autoritativnim ličnostima umjesto da se oslanja na metode koje će pomoći razumijevanju društva-

va koja su proizvela određene predmete (Clarke 1973). Binford mnogo više pozornosti poklanja utjecaju okoliša na zajednice, dok s druge strane Clarkea mnogo više zanima sama kultura za koju je smatrao da je više od prilagodbe na okolišne faktore. Iako dijeli Binfordov entuzijazam za primjenom prirodnih znanosti i veliki je zagovornik upotrebe računala, smatra da „*upotreba znanstvenih metoda ne čini arheologiju ništa više znanošću nego što drvena noga čini čovjeka drvetom*“ (Clarke 1968, 465). Clarkeova *Analytical Archaeology* predstavlja sustav koji treba identificirati obrasce formalnih varijacija u prostoru i vremenu. Zaključno, iako često svrstavan u redove novih arheologa (čak postoje navodi da su on i Renfrew bili takmaci za mjesto predvodnika nove arheologije u Velikoj Britaniji), na temelju njegova rada teško ga se može definirati pripadnikom nove arheologije (Porčić 2013, 634).

Glavne zamjerke novoj arheologiji

Glavne zamjerke novoj arheologiji sažeo je Whitley (1998):

- * uporište u historijskome materijalizmu (premda to sami predstavnici nisu izrijekom naglašavali) – ekonomski je aspekt proučavanja najvažniji
- * promatranje simboličnoga izražavanja kao nusprodukta prilagodbe (često se ističe uporište nove arheologije u svojevrsnom materijalizmu, s ekonomskim aspektom proučavanja kao najvažnijim, dok se simbolično izražavanje smatra svojevrsnom nuspojavom)
- * naivno vjerovanje u zakone i zakonitosti kulturne i društvene promjene
- * nemogućnost provjerljivosti – nužnost oslanjanja na sekundarne izvore (dokumentacija) koji pak nemaju definirane standarde
- * puka primjena metode bez stavljanja u kontekst i kritičkoga osvrta ne čini donošenje arheoloških zaključaka ništa više valjanim od tipologija i kronologija utemeljenih na prijelazu 19. u 20. stoljeće
- * „linija manjega otpora“ – prema Hawkesu (1954), arheološka interpretacija nalazi se na „skali zaključivanja“ – niže su ekonomija i tehnologija dostupne arheolozima, više su socijalna organizacija i religija. Mnogo je lakše i sigurnije proučavati tehnologiju ili strategije preživljavanja nego društvenu organizaciju ili religiju.
- * promatranje elemenata kulture zasebno, kao odvojenih dijelova

- * prevelika važnost ekologije i okoliša u životu ljudi
- * zanemarivanje kognitivnih podsustava
- * unatoč primjeni metoda prirodnih znanosti, krajnji je cilj i dalje historijski.

Nova arheologija je zaslužna što su se različiti oblici arheološke građe počeli sustavno proučavati kao jednako vrijedni ostacima čovjekovih proizvoda. Faunističke analize, botaničke analize, mikromorfološke analize, primjena niza metoda apsolutnog datiranja, tafonomija, primjena statistike u svim arheološkim analizama te tumačenje arheoloških pojava kroz varijabilnost – tekovine su nove arheologije (Watson 2007). Do kraja svoga radnoga vijeka Binford je zastupao uvjerenje u mogućnost stjecanja točnih saznanja o prapovijesnim zajednicama (Binford 1989, 2001a, 2001b). Utjecaj koji je Lewis Binford imao na društvene i humanističke znanosti vidljiv je u svakom udžbeniku povijesti i teorije arheologije i antropologije, a na znanost u cjelini u činjenici da je nakon njegove smrti 2011. godine asteroid 213629 dobio ime po njemu (Schmadel 2012).

Valja spomenuti da je i već A. Pitt Rivers spomenuo riječ hipoteza u kontekstu arheološke interpretacije: „*Ovu hipotezu predlažem i pokušat ću je opravdati činjenicama skupljenim u ovoj zbirci*“ (Pitt Rivers 1906).

Također je objasnio što podrazumijeva pod pojmom zakon u arheologiji na način koji bi bio primjeren odgovor kritičarima koji su ismijavali L. Binforda zbog spominjanja zakona: „*Termin „zakon“ ne koristimo u smislu čovjekovih zakona koji reguliraju principe bilo čega nego naprosto kao zaključivanje iz opažanih pojava. Koristimo ga u značenju rezultata prije nego uzročnika onoga što opažamo, u najboljem slučaju koristimo riječ da iskažemo posljedice uzročno-posljedičnih veza te ukažemo na uzroke prirodnih fenomena o kojima ništa ne znamo.*“ (Pitt Rivers 1906).

Preporučena literatura

ciljevi nove arheologije i tumačenje varijabilnosti arheološke građe:

Binford, L. R. 1962, Archaeology as anthropology, *American Antiquity* 28 (2), 217 – 225.

Binford, L. R. 1965, Archaeological systematics and the study of culture process, *American Antiquity* 31(2), 203-210.

Binford, L. R. 1968, Some comments on historical versus processual archaeology, *Southwestern Journal of Anthropology* 24, 267-275.

Binford, S. R. & Binford L.R. 1969, Stone Tools and Human Behaviour, *Scientific American* 220, 70-84.

Johnson, A. 2004, *Processual archaeology: exploring analytical strategies, frames of reference, and culture process*, Praeger, Westport.

teorija srednjeg dometa, bihevioralna arheologija:

Binford, L.R. 1978, *Nunamiut Ethnoarchaeology*, Academic Press, New York.

Binford, L. R. 1983, In pursuit of the past – decoding the archaeological record, Thames & Hudson, London.

Johnson, M. 2010, *Archaeological Theory. An Introduction*, Wiley-Blackwell, Chichester (MA), 4. poglavlje (Middle Range Theory, Ethnoarchaeology and Material Culture Studies).

Raab, L.M. & Goodyear, A.C. 1984, Middle Range Theory in Archaeology: A Critical review of Origins and Applications, *American Atiquity* 49 (2), 255-268.

Schiffer, M. 1976, *Behavioral Archaeology*, Academic Press, New York.

5. Postprocesna arheologija

Samo kada je ljudskom duhu dopušteno da otkriva i stvara, samo kada pojedinci dobiju osobni udio u odlukama o gospodarskoj politici i profitiraju od njezina uspjeha, samo tada društva opstaju kao gospodarski živa, dinamična, uspješna, progresivna i slobodna (Ronald Reagan, 29.09.1981.).

Svakodnevni život nije lijep i uredan. Povijest je zbrka. (Shanks & Hodder 1998).

Ključni pojmovi: kritika, relativizam, pojedinac, postmodernitet, filozofija, marksizam, autorefleksija, misli, namjere, ideje, društvena uloga arheologije, materijalna kultura kao tekst, arheologija kao tehnologija

Okolnosti

Prateći uobičajenu troperiodnu podjelu arheologije, kraj 70-ih i početak 80-ih godina 20. stoljeća izdvaja se kao vrijeme novih „gibanja“ u arheološkoj misli, prije svega u američkoj i britanskoj arheologiji. Njihovo razumijevanje bit će bolje ukoliko ih pokušamo staviti u širi društveni kontekst. Kako su prilike u društvu utjecale na stvaranje novoga načina razmišljanja (nove arheologije) u šezdesetim godinama 20. stoljeća, tako su utjecale i na nove ideje u kasnim sedamdesetim i ranim osamdesetim. Upravo u to doba u zapadnom svijetu dolazi do najvećega zamaha kapitalizma, kao najveće vrijednosti ističu se osobni interes i probitak, a interes zajednice (društva kao cjeline) u drugom je planu. U političkom smislu to je doba obilježila vladavina Ronalda Reagana i Margaret Thatcher. Potonja je poznata i po izjavi „*There is no such thing as society*“ izrečenoj na konferenciji Konzervativne stranke 9. listopada 1987.

Odras je to pogleda na svijet i/ili državne politike liberalnoga kapitalizma po kojoj se smatra da je pojedinac odgovoran samo za sebe, dok su nepoželjne ideje općeg dobra, solidarnosti i zajedničkih struktura.

Do kraja 70-ih godina 20. stoljeća postaje očito da se arheologija ne može strukturirati kao *prirodna znanost* i da u većini slučajeva ne može dati objektivne, jasne, mjerljive i provjerljive rezultate. Većina arheoloških istraživanja završava postavljanjem novih pitanja. Sve je glasnija kritika procesne arheologije, a i među zagovornicima procesne

arheologije samima dolazi do krize i pesimizma. Upravo kroz procvat etnoarheologije, koja se kao znanstvena metodologija arheologije formira u okvirima procesne arheologije u sklopu pokušaja utvrđivanja povezanosti između materijalne kulture i ljudskog ponašanja (teorija srednjega dometa, vidi prethodno poglavlje), uočeno je da odnos materijalne kulture i ponašanja nije jednostavan ni jednoznačan (Olsen 2002, 60). Prema većini kritičara nova arheologija uspjela je ostvariti samo jedan cilj, a to je uvođenje primjene znanstvenih metoda u arheološko istraživanje kao standarda. Kao najčešća se čuje kritika da su djela i misli pojedinaca isključeni kao mogući faktori i poticatelji promjena unutar istraživačkoga okvira nove arheologije. Stoga se zagovara potreba za novim fokusom istraživanja – umjesto funkcionalnog aspekta društava treba se baviti duhovnim aspektima te ulogom pojedinca u društvenim i kulturnim promjenama. Do takve promjene fokusa istraživanja već je došlo u srodnoj disciplini - antropologiji u užem smislu. Funkcionalizam, kao i teza da je baza života „primitivnoga“ čovjeka bila ekonomska te da čovjekovo ponašanje determinira i definira potreba za zadovoljavanjem osnovnih potreba, odbacuje se kao zastarjeli koncept u arheologiji, dok je u doba kada se tek počeo uvoditi u arheologiju već bio napušten i u antropologiji i u sociologiji. U Americi kritika dolazi i iz pravca historijske arheologije, od znanstvenika koji su radili s marksističkom i strukturalističkom teorijom, ali tek od 80-ih godina 20. stoljeća. Na tragu nezadovoljstva pozitivizmom i funkcionalizmom, već se od ranih 70-ih godina 20. stoljeća poseže za drugim teorijama o društvu i kulturi koje bi mogle poslužiti kao referentni okvir za arheološku interpretaciju.

U arheologiju tako polako (s redovitim zakašnjenjem) ulaze rasprave o pravicima o kojima se u strukama kao što su povijest, antropologija i sociologija raspravljalo već dva desetljeća.

Novi smjerovi i pravci

Strukturalizam

Strukturalizam je, kao smjer lingvistike, u djelu *Tečaj opće lingvistike* (1916) razvio F. de Saussure (Saussure 2000). Zasnovan je na pojmu strukture i temeljnom načelu da je jezik sustav čiji su dijelovi povezani odnosima međusobne ovisnosti i solidarnosti; jezik ne reflektira stvar-

nost već konstruirati značenje s pomoću sustava binarnih opreka; jezični znak trodijelno je strukturiran (označitelj, označenik, referent). C. Lévi-Strauss (1908. – 2009.) ustanovio je da se i nejezične pojave mogu proučavati kao jezik, to jest da se mogu proučavati kao strukturirani sustavi značenja (Lévi-Strauss 1978). Imao je ključnu ulogu u preoblikovanju strukturalizma iz teorije o jeziku u opću teoriju o kulturi.

Još 1973. Edmund Leach predlaže strukturalizam kao „lijek“ za arheologiju, a Binfordove ideje izjednačuje s onima B. Malinowskog i proglašava ih naivnim empirizmom. Leach je bio socijalni antropolog i smatrao je da je arheologija na neizbježnom putu u socijalnu antropologiju. U trenutku kada predlaže primjenu strukturalizma (Leach 1973) u arheologiji i nudi ga kao rješenje, očito je nesvjestan da se to već dogodilo u radovima A. Leroi Gourhana (Hodder & Hutson 2003, 45). Radovi Leroi Gourhana i kasnije Ivane Radovanović (1997) među rijetkim su uspjelim pokušajima primjene strukturalizma. Njihove su interpretacije zasnovane na binarnostima, kao i rani radovi I. Hoddera zasnovani na etnoarheološkom istraživanju plemena Nuba (Hodder 1995), koji također binarnostima tumači neke pojave i u *Domestication of Europe (koncept domus i agrios)*, (Hodder 1990). Strukturalizam je također omogućio arheolozima proučavanje **materijalne kulture kao sustava znakova i konteksta značenja**. Predmeti se tako mogu proučavati u širim sustavima znakova s određenim značenjem, međutim odnosi poput označitelja i označenika ne mogu se prepisati na arheologiju i proučavanje materijalne kulture jer se riječ i materijalna kultura ne mogu izjednačavati s obzirom na to da **značenja** materijalne kulture **skoro nikada nisu arbitrarna** (Palavestra 2009).

Strukturalistička arheologija, strukturalna arheologija

Zbog navedenih nemogućnosti primjene strukturalizam nije zaživio kao novi teorijski koncept u arheologiji. Doduše, rad C. Lévi-Straussa imao je posredan utjecaj na sve društvene znanosti, pa tako i arheologiju, a prije svega kroz poimanje društava na svim tehnološkim razinama kao jednako vrijednima (Lévi-Strauss 1988, 252). C. Lévi-Strauss u etnologiji odvaja empirijsku zbilju od teorijske sheme te je time otrgnuo etnologiju iz okvira geografije, geologije te je s putopisnih i lažnih evolucijskih strujanja uputio u moderna strujanja (Braica 1990). Lévi-Straussov strukturalizam postoji samo na metajezičnoj razini, a strukture

je nemoguće naći na razini empirijske zbilje. Lévi-Strauss je tako redefinirao naše shvaćanje kulture i povijesti te je svijest o njegovu djelu postala dio naše kulturne pismenosti (Steiner 1977).

I. Hodder u svojim ranijim radovima smatra da se strukturalizam, iako djelomično odbačen, ipak mora zadržati pri bilo kojoj analizi društvenih procesa te da ima potencijal za arheologiju koji još nije iscrpljen (Hodder 1982a, 9). Ideja strukturalizma koju odbacuje jest da su svi predmeti odraz zadanih kategorija uma. Strukture se identificiraju na temelju odnosa prema značenju, aktivnostima i promjenama (Hodder 1982a, 11). Simbolički i strukturni principi upotrebljavaju se kako bi se oformilo društvene djelatnosti, a oni se cijelo vrijeme reproduciraju i transformiraju kao rezultat tih djelatnosti (Hodder 1982a, 10). Budući da se preuzima samo dio strukturalizma, a dio odbacuje, **strukturna arheologija stoga nije strukturalistička**, kao što ni arheologija bazirana na funkcionalizmu nije mogla nositi naziv funkcionalistička. Strukturalizam svakako nije transformirao arheologiju na način na koji je transformirao antropologiju i etnologiju.

U uvodu knjige *Symbolic and Structural Archaeology* I. Hodder navodi svrhu strukturne arheologije u premošćavanju idealističkih i materijalističkih ekstrema (Hodder 1982a, 11). Navodi da je pristup autora publikacije nastavak nove arheologije u smislu proučavanja društvenih procesa i materijalne kulture koja sudjeluje u tim procesima. Pokušava se ustanoviti **pojedinaac kao aktivni sudionik** kulturne promjene (što je novina u odnosu na prije). Preko interesa pojedinaca, koji se razlikuju, ulazi se u društvena pravila koja se mijenjaju i reformiraju. Primjeri interesa pojedinca koji utječe na društvena pravila stalno su prisutni u našem javnom prostoru. Novi pristupi, kao i „stari“, pokušavaju **naći zajedničke elemente** različitih kultura (generalizacije), ali **ne uz puku primjenu statistike**, nego s detaljnim **proučavanjem kulturnoga konteksta** (Hodder 1982a, 11). U arheologiju nadahnuće za te nove pristupe dolazi iz više pravaca; osim ne baš uspješno prihvaćenoga strukturalizma, na arheologiju su više utjecali razni pravci često zajedno isprepleteni u „postmodernističkom klupku“: poststrukturalizam, feministička teorija, marksistička teorija, hermeneutika, kritička teorija (Olsen 2002). Neke stare teorije poput marksizma i hermeneutike ponovo se otkrivaju i njima se počinje koristiti u okvirima postmodernizma. Kratak opis primjene tih teorija slijedi nakon kratkog opisa postmodernizma u društvenim i humanističkim znanostima općenito.

Postmodernitet i postmodernizam

Pojmovi postmodernitet i postmodernizam obuhvaćaju heterogenu skupinu ideja i pokreta koji su uglavnom proizvod tehnoloških i društvenih preobrazbi kasnoga 20. stoljeća – globalne ekonomije, društva reguliranoga računalom, zasićenoga medijima, društva masovnoga konzumerizma i svijeta ekološke katastrofe te sumnje u napredak znanosti kao racionalnoga pothvata objašnjenja svijeta. Smatra se da rezultat eksperimenta nije apsolutna spoznaja prirode kao predmeta istraživanja po sebi, nego relativno znanje u vezi s odnosom prema postavljenom istraživačkom pitanju. Postmodernizam propovijeda epohalni obrat zapadnoga društva od moderne u postmodernu eru i odbacuje prosvjetiteljsko vjerovanje u razum i napredak te u „velike pripovijesti“ kojima se povijesti daje linearni pravac progresa. Modernitet se tumači kao kulturno stanje koje upućuje na stalno, uzaludno traženje napretka od 18. stoljeća u Europi da se primjenom razuma, znanosti i tehnologije postigne opći napredak, prije svega visoka razina socijalnoga, političkoga i kulturnoga života.

Postmodernizam je imao utjecaj na „velike pripovijesti“ zapadne kulture o razvoju prema individualnoj slobodi i poboljšanju života, baš kao i politički lomovi 1918., 1945., 1968. i 1989. No „velike pripovijesti“ nisu nestale. Nacionalne „velike pripovijesti“ iz 19. stoljeća obnavljaju svoje značenje u novim uvjetima 21. stoljeća (Gross 2009)

Lingvistički obrat

Kako su teorija sustava i funkcionalizam imali utjecaj na arheologiju u 50-im i 60-im godinama 20. stoljeća, tako je i lingvistički obrat imao utjecaj na arheologiju u 70-im i 80-im godinama 20. stoljeća. Termin lingvistički obrat potječe od filozofa R. Rortyja i njegova djela *The Linguistic Turn* (Rorty 1967). U „modernom“ se svijetu smatra da je glavna funkcija jezika održavanje veze s ne-jezičnom okolinom. Putem jezika ljudi su sposobni stvarati i prenositi kulturu te imati povijest. Jezik dakako nije samo sredstvo za stvaranje smisla jer je pun zabluda, prijevara, laži. Jezik prema tome sudjeluje u konstrukciji i razumijevanju društvenoga života, ali realnost sa svojim društvenim strukturama, ekonomskim, demografskim i drugim trendovima nije ovisna o registraciji u jeziku. Pojam je realnosti u modernitetu iznad jezika. No postmodernizam tvrdi da **jezik odvaja čovjeka od realnosti stvari i**

zatvara ga u umjetni svijet koji je sastavljen isključivo od jezika, a **realnost postaje** socijalno-lingvistički ostvaren **artefakt** ili privid jezičnoga sustava u kojem živimo (Gross 1996, Gross 2009).

Riječ je o „lingvističkom obratu“ koji se postupno oblikovao od učenja Ferdinanda de Saussurea preko ideja francuskih mislilaca 60-ih godina 20. stoljeća, teorije strukturalizma, semiotike, poststrukturalizma, a javlja se osobito kao „dekonstrukcija“ u slučaju povijesti kao discipline i profesije. Te struje ujedinjuju **model jezika koji ne zrcali svijet nego mu prethodi** i čini ga razumljivim isključivo preko jezičnih pravila značenja (Gross 2009).

Michel Foucault (1926. – 1984.) istražuje kako se formiraju „režimi istine“ nekoga društva temeljem proučavanja pravila koja oblikuju pojavu i reprodukciju povijesnih sustava mišljenja koji kategoriziraju društveni život. Foucault tvrdi da je istina kružno vezana za sustave moći koji je proizvode i podržavaju te za učinke koje moć stvara i koji nju reproduciraju, stoga je povijest sredstvo za reprodukciju i distribuciju moći u društvu. Prema Foucaultu povijest nije izvještaj o onome što se dogodilo u prošlosti nego o onome što kažu povjesničari nakon što su organizirali pripovijesti iz izvora prema vlastitom jezično određenom razumijevanju realnosti, a historiografija nastaje iz perspektive lingvistički kodiranih struktura moći u sadašnjosti (Gross 2009). Foucault odbacuje evolucionistički pristup i povijesni razvoj na kojima se temelji učenje Hegela i Marxa te smatra da povijest ⇨

Koncept episteme preuzeo je od Giambattista Vica (Munslow 2006).

sačinjavaju četiri fragmentirane i nepovezane epohe – episteme (renesansna, klasicistička, moderna i postmoderna). Pri tome negira postojanje povijesnoga linearnoga razvoja jer episteme nastaju same od sebe bez ikakve povezanosti u povijesnom razvoju kojega nema. Epistema je pogled na svijet ⇨

Vrlo uopćeno, epistema ima sličnu vrijednost i značenje kao paradigma T. Kuhna.

u svim granama znanja koja nameće svima pravila u strukturi misli koju ljudi u određenom razdoblju naprosto ne mogu izbjeći, dakle definira način na koji nastaje znanje i kako je to znanje upotrijebljeno. U jednoj kulturi u određenom trenutku postoji samo jedna epistema koja definira uvjete nastanka svakoga znanja. Primjerice u doba renesanse ista je epistema kontrolirala i znanje o prirodi i razmišljanja i prakse koje se odnose na novac, poput monetarne reforme (Foucault 1971). Nije moguće spoznati uzročnost povijesnih promjena jer je svatko za-

tvoren u svojoj vlastitoj epistemi (Foucault 1980). „*Ta bi epistema mogla biti nešto poput vizije svijeta, odsječka povijesti koji je zajednički svim znanjima i koji bi svima njima nametao iste norme i iste postulate; općega stadija u razvoju svijesti, određene misaone strukture kojoj ljudi u određenom razdoblju ne mogu umaknuti – golemi skup propisa koji jednom napisan anonimnom rukom ostaje zauvijek. Pod epistemom razumijevamo, zapravo, skup odnosa koji mogu obuhvatiti, u danome razdoblju, diskurzivne prakse od kojih nastaju epistemološke figure, znanosti, eventualno i formalizirani sustavi; način na koji se u svakoj od tih diskurzivnih formacija smještaju i odvijaju prijelazi na epistemologizaciju, znanstvenost, formalizaciju; raspodjela tih pragova, koji se mogu podudarati, biti subordinirani jedni drugima ili biti pomaknuti u vremenu; lateralni odnosi koji mogu postojati između epistemoloških figura ili znanosti u onoj mjeri u kojoj one potječu od susjednih, ali različitih, diskurzivnih praksi. Epistema nije oblik znanja ili tip racionalnosti koji bi, prelazeći granice najrazličitijih znanosti, manifestirala suvereno jedinstvo kakve teme, duha ili razdoblja; to je ukupnost odnosa koji se u danome razdoblju mogu otkriti među znanostima kada se promatraju na razini diskurzivnih pravilnosti*“ (Foucault 1972).

Osim jezika M. Foucault izdvaja i figuru čovjeka. Najvažnija karakteristika „čovjeka“ jest da je epistemološki koncept. Čovjek, Foucault tvrdi, nije postojao u klasično doba (ili prije). To nije zato što nema ideja ljudskih bića kao vrste ili ljudske prirode, odnosno ideje čovjeka kao psihološkoga, moralnoga ili političkoga pojma. Umjesto toga „*nema epistemološke svijesti čovjeka kao takvog*“ (Foucault 1971, 309). U *Arheologiji znanja* Foucault se bavi metateorijskom refleksijom svojih projekata i metodologije ne bi li razjasnio svoje ideje i kritizirao neke od svojih vlastitih pogrešaka iz prošlosti. Na temeljima radova povjesničara znanosti Bachelarda i Canguilhema objavljuje da je **novi oblik povijesti pokušaj da razvije svoju vlastitu teoriju** (Foucault 1972). U tom novom konceptualnom prostoru teme moderne poput kontinuiteta, teleologije, postanka, cjeline i subjekta ili se rekonstruiraju ili napuštaju. Diskontinuitet se više ne promatra kao uš na povijesnom narativu i prestaje biti *a priori* stigmatiziran; Foucault uvodi diskontinuitet kao pozitivan koncept. On suprotstavlja svoj postmodernistički koncept opće povijesti modernom konceptu totalne povijesti koji pripisuje Hegelu, Marxu i sl. Razliku sažima na sljedeći način:

'Totalno objašnjenje vuče sve pojave (principe, značenja, duh, pogled na svijet) prema jednom središtu, nasuprot tome, opća povijest bi primijenila prostornu disperziju' (Foucault 1972). Foucault odbacuje velike vertikalne totalitete poput povijesti, civilizacije i epohe, horizontalne kao što su razdoblje ili društvo te antropološku (humanističku) koncepciju središnjega subjekta.

U središtu rasprave o naraciji i povijesti, kao najprjepornije, našlo se pitanje odnosa narativnoga diskursa i spoznaje stvarnosti. Mnogi teoretičari smatraju da narativni iskaz nužno predočava iskrivljenu sliku događaja na koje se odnosi s obzirom na to da se stvarni život ne organizira u skladu s formama naracije. Za razliku od priča život nije jasno strukturiran, pun je miješanih poruka i značenja, različitih interakcija, neočekivanosti, nesklada i konfuzije pa je narativna struktura osobina književnih i povijesnih tekstova te pripada samo tim tekstovima, bez ikakve veze sa zbiljom. Zbog toga je neki autori smatraju stvaralačkom (Ricoeur), a drugi manipulativnom u odnosu na stvarnost (White, Barthes, Foucault) (Janeković Römer 1999).

Termini postmodernizam i poststrukturalizam često se upotrebljavaju kao sinonimi, no postmodernizam se u širem smislu odnosi na „historijski opis epohe“, dok je poststrukturalizam naziv za „skup teorija i intelektualnih praksi koje proizlaze iz kreativnoga sučeljavanja sa strukturalizmom“ (Caplan 1989). U članku *Diskurs historije*, objavljenom 1967. francuski teoretičar Roland Barthes prvi je pokazao „referencijalnu iluziju“ koju proizvodi historiografija izjednačujući označitelja i referent (povijesnu zbilju). Poststrukturalizam kreće od pretpostavke da tekst ili povijesna činjenica ne mogu biti interpretirani u odnosu na „esencijalni“ princip, odnosno na „povijesnu zbilju“ koji postoje izvan nje. U knjizi *O gramatologiji* Jacques Derrida (1967) jezik konceptualizira kao sustav znakova koji sâm dekonstruira vlastitu predstavljачku djelatnost, zbog čega ni jedan njegov element ne može raspolagati konstantnim i stabilnim značenjem (značenja se mijenjaju u čitanju i slušanju, jezik operira pomoću razlike, a značenje je odgođeno, nepotpuno i nesigurno).

Poststrukturalizam je često vezan uz postprocesnu arheologiju i navodi se kao izravan uzor i teorijski okvir koji se primjenjivao. Međutim poststrukturalizam zastupa decentralizaciju uloge pojedinca, dok su u postprocesnoj arheologiji upravo pojedinac i njegovo djelovanje glavni predmet interesa (Olsen 2002). Predstavnici postmodernizma koji se najčešće spominju u arheološkim publikacijama jesu Derrida, Fouca-

ult, Barthes, Bourdieu i Giddens (potonja dvojica najviše su utjecala na arheologiju) (Olsen 2002, Alexandri et al. 2012, Hodder et al. 2009). Poststrukturalizam je prije svega bio uzor za izjednačavanje materijalne kulture i teksta.

Marksizam

Marksizam je kao teorija objašnjen u poglavlju 3, u kontekstu primjene marksističke teorije na arheologiju kroz historijski materijalizam. U društvenim znanostima ponovo postaje moderan krajem 70-ih i tijekom 80-ih godina 20. stoljeća kada se prihvaća kao pogodan okvir za proučavanje prošlosti. Nemoguće je proučavati povijest bez primjene konceptata izravno ili neizravno vezanih uz Marxa. Možemo se upitati i postoji li uopće razlika između marksista i povjesničara (Foucault 1980). Tada ulazi i u arheologiju, s naglaskom na ideološku i simboličku funkciju predmeta. Primjenom neomarksizma mijenja se način proučavanja materijalne kulture i proučava se simbolički značaj predmeta. Ekonomska baza društva više se ne smatra toliko važnom, prihvaća se i proučava uloga čovjeka u oblikovanju materijalne kulture i vanjskoga svijeta (Hodder 1991a, 57). U upotrebu ulaze termini poput *praxis*. U fokusu je istraživanja razumijevanje uloge ideologije u društvenim promjenama. Ideologija se može definirati kao sustav vjerovanja kroz koji se pojave interpretiraju kao objektivizirana realnost (Parker Pearson 1982, 100). Prema Marxu i Engelsu ideologija je izvrtanje stvarnosti kako bi se opravdala i održala moć. Suprotno tomu ideologija se može i drugačije definirati: ideologija nije lažna svijest ili interpretacija stvarnosti; ideologija je čovjekova mašta (Deliège 2012). Ideologija je način na koji ljudi uspostavljaju odnos s okolnostima svojega postojanja – stvarnost koju oni žive suprotstavljena „stvarnoj stvarnosti“ (Althusser 1977). Materijalna kultura jedan je od kanala ideološke komunikacije i kao takva se počinje proučavati u okvirima postprocesne arheologije. Neki od ranih pripadnika postprocesne arheologije bavili su se primjenom marksizma na arheologiju, a ti rani radovi sakupljeni su u zborniku *Marxist perspective in archaeology* (1984). Kristian Kristiansen također je jedan ⇨

Marksizmom se posebice bavio dio mladih stručnjaka s Cambridgea, a priča o Michaelu Parkeru Pearsonsu koji je pod tušem shvatio kako primijeniti marksističku teoriju te gol istrčao priopćiti tu spoznaju kolegama u drugoj sobi slična je onoj o trčanju hodnicima s Binfordovim rukopisom *Archaeology as Anthropology*.

od autora u navedenom zborniku, a primjena marksizma u njegovim je radovima prisutna od onda. Primjena marksizma na proučavanje neolitika, a kasnije i elita brončanoga doba kroz radove K. Kristiansena daje dobar primjer dvosmislene uloge koju **materijalna kultura** ima time što je u **isto vrijeme i tehnologija i ideologija** (Kristiansen 1984; 1998; Olsen 2002).

Za razliku od zapadnoeuropskih zemalja, uloga marksizma u istočnoeuropskoj arheologiji često se pretpostavlja makar je stvarni utjecaj bio gotovo nepostojeći (vidi Hodder 1991c ix; Lozny 2011; Novaković 2011, Krekovič & Bača 2013). Marksizam je u istočnoeuropskim zemljama imao drugačije mjesto nego u zapadnoj Europi, bio je dijelom službene državne politike i kao takav egzistirao u potpuno prerađenom ideološkom obliku te se ozbiljnije u arheološkim radovima nije primjenjivao.

Što je postprocesna arheologija?

Kao jedna od ključnih godina za „postprocesnu arheologiju“ ili kao godina njezina početka u literaturi se često navodi 1982. godina. Te su godine objavljeni sljedeći radovi: *Symbols in action* (I. Hodder); *The present past* (I. Hodder); *Structural and symbolic archaeology* (I. Hodder ed.); *Some opinions about recovering mind* (M. Leone), od kojih svaka kritizira dotadašnji način proučavanja u okvirima arheologije i nudi neke okvire te naglasak stavlja na neke probleme. Što je tih godina bilo u središtu pozornosti „postprocesnih“ arheologa jasno je već i iz samih naslova publikacija, a to su prije svega um i simbolika, odnosno **proučavanje uma i simbolike u prošlosti**.

Uz pitanje što je postprocesna arheologija javlja se i pitanje tko ju je definirao. I. Hodder objavljuje članak *Postprocesual archaeology* (Hodder 1985), ali se poslije i on i ostali teoretičari pokušavaju odvojiti od tog pojma. M. Shanks primjerice ističe da se u arheološkoj literaturi stvorila karikatura tipičnog pripadnika postprocesne arheologije koji je opsjednut dnevopolitičkim događajima za koje je podjednako zainteresiran kao i za društva iz prošlosti (Shanks 2007). Implikacije koje naziv s prefiksoidom *post* nosi dvojake su: označava odmak od procesne, ali i vrijeme nakon procesne, odnosno nagovještava prolazak vremena procesne arheologije. Kritika samih postprocesnih arheologa jest da

ime implicira, ne ukazuje na novosti koje pravac donosi, već da postoji samo u odnosu na staru procesnu arheologiju. U početku su arheolozi koji su se bavili kritikom postojećih pristupa u arheologiji te tražili nove pristupe i smjerove istraživanja prihvaćali taj naziv (primjerice Hodder 1985 itd.), no nakon nekog vremena naziv se pokazao nedostatnim jer je zapravo obuhvaćao vrlo heterogena arheološka istraživanja i interpretaciju.

Jedna od mnogih definicija jest i ona I. Hoddera, koji iako nije pobornik takva naziva, više ne može od njega „pobjeći“: *„Možda je najvažnije što je ona jednostavno post ne nudeći neko novo jedinstvo. Ona se zalaže za mnogostrukost, za razgrađivanje barijera, ograda i dihotomija, tako da se može raspravljati preko njih i da se kritički mogu vrednovati prihvaćene dogme“* (Hodder 1985).

Ian Hodder (1948.-)

Ian Hodder postao je gotovo sinonimom za pravac postprocesne arheologije, smatra se rodonačelnikom pravca i najistaknutijim predstavnikom. I. Hodder počinje svoju arheološku karijeru kao pripadnik nove arheologije. Logički pozitivizam kod Binforda utjecao je na mladoga I. Hoddera koji je sam bio pod utjecajem britanskoga logičkoga pozitivista A. J. Ayera (Balter 2006, 65). Tema njegovog diplomskog rada bila je specijalna analiza rimskih gradova u provinciji Britaniji. Time se dobro uklopio u trend koji je posebno poticao D. Clarke, njegov mentor, a to je intenzivna primjena računala i statističkih modela u arheologiji. Za doktorat je izradio statističku analizu rimskih gradova, keramike i novca u Britaniji i pokazao primjerice postupno preuzimanje jednoga tipa posude u gradovima uz rimsku cestu (Hodder & Orton 1976). ⇒ To je bio dio novoga pristupa koji je trebao učiniti ono što se smatralo da kulturnopovijesni arheolozi nisu uočavali kao moguću korist proučavanja materijalne kulture, a to je proučavanje istih ili sličnih elemenata u različitim istovremenim lokalitetima. Uz pomoć R. Leakyja počinje istraživanja u Africi, u okolici jezera Baringo (Hodder 1979). Proučavao je život i materijalnu kulturu lokalnoga plemena. U istraživanjima se vodio glavnom postavkom nove arheologije, da je kultura izvantjelesno sredstvo prilagodbe na okoliš (koji se osim

Vjerojatno se već tada upoznao s filozofskim i povijesnim radovima R. Collingwooda, arheologa koji se bavio rimskom Britanijom.

flore i faune sastoji i od ljudi). Slijedeći taj okvir očekivao je uvidjeti veće sličnosti u materijalnoj kulturi zajednica koje su surađivale od onih koje nisu. Neki elementi potvrđivali su takve zaključke. Međutim bilo je još više onih koji su s njima bili potpuno nedosljedni. U početku je takve podatke stavio sa strane i radio s onima koji su potvrđivali teoriju (Balter 2006, 69–72) premda su takvi zaključci možda prije doneseni na osnovi dojma nego stvarnih činjenica. Primjerice u svojim vrlo ranim radovima Hodder navještava u kojem se pravcu kreće i već 1977. navodi da su postojeće arheološke teorije neadekvatne jer mnogo aspekata ljudskoga ponašanja i materijalne kulture ne uzimaju u obzir te naglašava važnost simbolike u tumačenju odnosa u i među zajednicama (Hodder 1977; 1981).

Kao mladi predavač sa svojim je studentima, uz arheološku, proučavao literaturu društvenih i humanističkih znanosti koja nije bila dio standardnoga arheološkoga repertoara. Njegovi studenti koji su uz arheologiju studirali još jedan predmet (poput danas glasovite antropologinje Henriette Moore) pobliže su ga upoznali s literaturom iz područja kulturne antropologije i ostalih društvenih znanosti. Literaturu koju su čitali „*ne bi palo na pamet čitati ni jednom normalnom arheologu*“ (Balter 2006, 71). Čitali su radove C. Lévi-Straussa o skrivenim strukturama ljudskoga uma, Bourdieua o simboličkom značenju barbarskih kuća u Africi te M. Douglasa i V. Turnera o simbolici i značenju rituala (Balter 2006, 71). Protjeklo je nešto vremena prije nego što je Hodder povezo te teorije s praksom svojih istraživanja u Africi. Potaknut knjigom L. Reifental o regiji Nuba otišao je tamo i počeo istraživati lokalne populacije (Balter 2006, 72). Utvrdio je već u prvom danu razgovora da se žena smatra nečistom, da se brine o svinjama jer se one također smatraju nečistima, a muškarci se brinu o govedima. Dok ima menstruaciju žena se ne smije uopće brinuti o hrani. Kostii goveda i svinja odvajale su se na posebne hrpe i to ne zato što su se tako bolje prilagodili okolišu ili na taj način komunicirali ili se natjecali s drugom zajednicom, nego zato što bi u suprotnom muškarci i žene kontaminirali jedni druge (Hodder 1995, Balter 2006). Služeći se tadašnjim teorijama i metodama arheolog koji iskopa dvije hrpe kostiju, jednu govedih i jednu svinjskih, ne bi imao mogućnosti doći do stvarnoga zaključka. „*Svaki se aspekt materijalne kulture bilo da je riječ o ukopu, obrascu naseljavanja, podizanju zidova ili gospodarenja otpadom može interpretirati u okvirima zajedničke sheme. Strukture značenja prodiru u sve aspekte*

arheološke građe. Svaki predmet ima svoje prostorno i vremensko značenje unutar cjeline. Time se ne želi reći da su obrasci različitih vrsta podataka uvijek izravne zrcalne slike. Pravilnije, obrasci koje je moguće utvrditi su transformacije, često suprotstavljene u osnovnim dihotomijama i napetostima unutar društvenog sustava i raspodjele moći. Svejedno, ostaje naglasak na cijelosti. Strukture iza obrazaca jednog tipa podataka se moraju interpretirati u odnosu na druge strukture u drugim vrstama podataka“ (Hodder 1995).

U knjizi *Symbols in action* navodi sve načine na koji se materijalna kultura reflektira drugačije nego što bi arheolozi očekivali i ističe: „**moj vlastiti udio u korištenju tim pristupima uvjerio me u njihovu ograničenost**“ (Hodder 1982b, 203). Nažalost, ta samokritika upravo je izazvala kritiku (Burton 1984) da se nije dovoljno posvetio detaljima koje iznosi. Hodder kritizira i rad L. Binforda o Nunamiutima zbog toga što Binford nije istaknuo simboličku komponentu u procesu proizvodnje hrane. Zajedničko s Binfordom bila je spoznaja da arheološko istraživanje mora imati neki teorijski okvir. No umjesto Hempela, Poppera i Kuhna Hodder je proučavao Lévi-Straussa, Foucaulta, Althussera, Bourdiea i Giddensa (Balter 2006, 76). Hodder je bio svjestan da on i njegovi kolege ne otkrivaju toplu vodu, već da počinju primjenjivati teorije koje su filozofi i sociolozi davno oformili (Balter 2006, 79). Kao svoje intelektualne uzore navodi Bourdieua i Giddensa (Hodder 1985). Za proučavanje i shvaćanje općih pravila za odnose između materijalne kulture i ideologije ili kako materijalna kultura čini svakodnevni život zbog šturih podataka tada smatra da je nužna pomoć etnoarheologije (Hodder 1982a, 14). Korisnost etnoarheologije su isticali su i procesni arheolozi, ali postavljali su različita istraživačka pitanja. „*Arheologija se može definirati kao zasebna disciplina i po predmetu proučavanja i po dugotrajnosti razdoblja kojima se bavi. Simbolička i strukturna arheologija bave se s objema komponentama i preko toga uočavaju punu snagu arheologije kao neovisne discipline koja je čvrst dio društvenih znanosti kojima doprinosi*“ (Hodder 1982a, 14). Nadalje Hodder smatra da će se arheologija moći vratiti tradicionalnoj definiciji povijesne znanosti uz pomoć kontekstne etnoarheologije. „*Uz pomoć analogija i pokušaja općega razumijevanja prirode odnosa između strukture, simbola i djelovanja moći će se zadržati stajališta tradicionalnih arheologa, bez potrebe da se prihvaća postojanje zakona ponašanja, ekologije i funkcionalnosti*“ (Hodder 1982a, 13).

U *Symbolic and Structural Archaeology* u tekstu „*Theoretical Archaeology – a reactionary view*“ Hodder najavljuje novi pristup koji će kombinirati naglasak nove arheologije s procesima društvene promjene s pristupima ranijih generacija arheologa poput G. Childea, G. Daniela i S. Piggotta arheologiji kao ponajprije povijesnoj disciplini te artefaktima kao izrazu ideja, a ne odrazu puke potrebe (Hodder 1982, 11). ⇨

Tradicionalni arheolozi promatrali su predmete kao odraz ideja svojstvenih nekom kulturnom i povijesnom kontekstu. Međutim poteškoću im je predstavljalo kako uočiti ideje jer su smatrali da područje ideja nema veze s praktičnim životnim potrebama. Daniel ističe da „arheolozi imaju pristup samo priboru za jelo i posudu, ne idealima, moralu i religiji... Zbog toga što nema veze između materijalnih i nematerijalnih aspekata kulture prapovjesničari ne mogu govoriti o društvenoj organizaciji ili religiji“ (Daniel 1963).

Symbolic and Structural Archaeology predstavlja zbornik radova s konferencije koju su organizirali Hodderovi studenti i na kojoj su predstavili radove koje su izlagali tijekom seminara (Hodder 1982a). Zbornikom se želi naglasiti da je arheologija kulturalna znanost i da se sve strategije i adaptacije moraju razumijevati kroz simbolički značajan kontekst. Kultura i simbolika očituju se u odnosu prema smrti, odnosu prema otpadu, pripremi hrane - svim aspektima života (Hodder 1982a, viii). Upravo je taj koncept izrazito kritizirao L. Binford u *In pursuit of the past* opisujući neugodnu epizodu koju je doživio tijekom svoga gostujućega predavanja na Cambridgeu kada ga je Hodder napao zato što nije pripadnike naroda Nunamiuti pitao što misle o svom smeću (Binford 2003). Ta je epizoda pokazatelj sukoba i intenzivnih kritika između procesnih i postprocesnih arheologa početkom 1980-ih. Postprocesni su kritizirali procesne zbog pozitivizma i naivnoga empirizma, dok su procesni arheolozi zamjerali postprocesnima prihvaćanje postmodernističkoga kulturnoga relativizma u kojem „sve prolazi“ i koji se ne podvrgava testiranju ili nekom drugom obliku objektivnoga prosuđivanja (Balter 2006, 81). Tenzije su se toliko poticale da je čak došlo do verbalnoga sukoba L. Binforda s Hodderovim studentima tijekom njegova posjeta Cambridgeu, kamo ga je pozvao C. Renfrew. D. Miller i P. Halfstead pripremili su tekst koji su čitali u sklopu pitanja nakon Binfordovog izlaganja koji je njihove teze nazvao sranjima, dok je D. Milleru rekao na oproštajnoj zabavi da će shvatiti što je to prirodna selekcija kada bude tražio posao. Prekidanja na izlaganjima, upadice i uvrede svojih kolega bili su čest pratioc izlaganja Iana Hoddera u njegovim

mlađim danima. U anglosaksonskom svijetu, pogotovo u akademskoj zajednici, polarizacije su poželjan način ponašanja, uglavnom i potican od aktera ne bi li debata bila što intenzivnija pa makar i oko suštinski ne pretjerano velikih razlika (Shanks 2007).

Hodder smatra da je velika pogreška, koja je otežala razvoj discipline, bilo odbacivanje mnogih tradicionalnih objasnidbenih modela. Prije svega to su dihotomije koje su uspostavili: kultura-priroda, povijest-proces, norma-adaptacija. Iako je nova arheologija inzistirala na novom pristupu – antropološkom i bila odnosno koncentrirana na kreiranje teorijskih modela, sve se više, pogotovo zbog novih metoda uzimanja uzoraka i računalnih analiza, koncentrirala na predmete i materijalnu kulturu. Kultura, sociologija znanja i značenje glavni su faktori koji se ne smiju zanemariti u pokušajima da se dobiju rezultati kao u prirodnim znanostima. Ističe i pitanje na koje nema odgovora: ako se prihvati kulturni relativizam i relativizam opažanja, kako se može doći do valjane potvrde hipoteze? (Hodder 1982a, viii). Autori u zborniku odbacuju logički pozitivizam, ali odbacuju i strukturalizam. Kao svoje buduće zadatke o kojima će raspravljati u budućim publikacijama navodi proučavanje stupnja determinacije u sljedovima kulturnih i društvenih promjena, prave prirode kulture i načina potvrde simbolizma i značenja (Hodder 1982a, 1982b). Hodderu je Lévi-Straussov strukturalizam bio prekrut (nije ostavljao mjesta promjenama i utjecaju pojedinca) pa je modificirao teorije Bourdieua i Giddensa koji su tvrdili da se **strukture** ne proizvode tiho, poslušno i pasivno od strane društvenih dionika, nego da se **istovremeno proizvode i mijenjanju pod utjecajem pojedinca**. Hodderov rad nije bio o simbolima, nego o aktivnim simbolima (otuda i naziv knjige *Symbols in action*) (Reybrouck 2012).

Hodderov pristup nije „antiznanstveni“ premda odbacuje pozitivizam i testiranje hipoteze. Arheologija ne mora imati zajedničku metodologiju. Glavna metodologija arheologije treba biti debata zbog dvojbi oko toga što su fundamentalna pitanja koja su se uostalom rijetko i postavljala. Predlaže sljedeće: „Alternativa je da se **ide stalno naprijed-natrag između teorije i podataka**, pokušavajući uklopiti ili prilagoditi jedno u drugo na jasan i rigorozan način, s jedne strane s osjećajem za osobitost podataka te s kritičkim stavom prema pretpostavkama i teorijama s druge strane“ (Hodder & Hutson 2003).

Arheologija kao „kulturalna znanost“

Arheologija mora više pozornosti poklanjati samom predmetu i njegovu kontekstu, a ne smije mu se davati arbitrarno značenje. U okvirima procesne arheologije predmeti se ne proučavaju dovoljno detaljno. Primjerice utvrđeno se da je neki predmet imao simboličko značenje ili da je pripadao isključivo muškarcu ili ženi, ali se ne pokušava dokučiti zašto je upravo taj predmet odabran kako bi nosio tu određenu poruku. Svaki predmet ima potencijalno zasebno značenje u svakom društvenom kontekstu i u svakoj sastavnici tog konteksta. Neki generički principi poput čisto/prljavo mogu postojati u svim kontekstima, ali mogu biti oblikovani na neobične i vrlo različite načine ovisne o datom okruženju (Hodder 1982a, 9). Arheologija prije nego se razvije kao društvena znanost, mora se razviti kao **kulturalna znanost**. Mora istraživati ulogu materijalne kulture u ideološkom predočavanju društvenih odnosa. Iskopani artefakti kulturnoga su, ne društvenoga karaktera i oni nam mogu dati potrebne informacije o društvu samo kroz razumijevanje kulturnoga konteksta (Hodder 1982a, 10). Unutar određene ideologije svijet koji se stvara služi da da legitimitet društvenom poretku. Materijalni simboli mogu se upotrijebiti i da poremete određene odnose. Važnost i značenje predmeta ili pojava u društvu aktivni je element društvene promjene. Pojedinci se koriste materijalnom kulturom i na taj se način stalno stvara okvir unutar kojega pojedinci djeluju. Ponašanje pojedinca reproducira strukturu društva, no stalno postoji potencijal za promjenu. Materijalni simboli mogu imati višestruko značenje i to na više različitih razina. Primjer je višestrukoga značenja simbola državna zastava. Kao simbol funkcionira na nekoliko razina: institucionalno (na zgradama državnih tijela, obvezatno vješanje na zgrade za praznike, oštećivanje kažnjivo zakonom), kao dio isticanja nacionalnog identiteta u privatnim događajima kao prežitak iz vremena kad je taj predmet u tom kontekstu imao drugačiju simboliku (zastava na svadbama) te kao dio kolektivnoga identiteta prilikom sportskih događaja kada je (uglavnom) lišen političkih konotacija.

Postprocesna kritika procesne arheologije

Kritika dotadašnje prakse u arheologiji imala je za cilj redefinirati koncept društvenih običaja, društvenih jedinica, grupa te bit kulture i promatrati ih kao okosnicu socijalne arheologije koja teži rekonstrukciji

društava na osnovi njihovih materijalnih ostataka (Shanks et al. 2009). Jedna od glavnih kritika usmjerenih ka Binfordu bila je njegov stav da proučavanje odnosa objekta i subjekta ne pripada u arheologiju, dok postprocesni arheolozi to smatraju upravo ključnim pitanjem svake znanosti (Hodder 1991b, 384). Cilj je kritike izjednačiti sposobnosti koje pripisujemo sebi sa sposobnostima koje smatramo da su imali ljudi u prapovijesti, a ne da ih se svodi na pasivne primatelje vanjskih sila (Miller & Tilley 1984, 1). To nije deterministički odgovor nego „aktivna intervencija – proizvodnja stvarnosti“. Ta perspektiva poštuje izvorne autore predmeta koje pronalazimo i smatra ih jednako sposobnima kao i nas same. Pretpostavljena potreba za adaptacijom koju zajednice imaju postaje jedinica za mjeru uspjeha. Neka društva dosegnu status civilizacije i dosegnu „vrh“, dok neka stanu na „nižim razinama“. Takvo mjerenje nije dobro i bilo bi ispravnije svim pripadnicima naše vrste priznati iste mogućnosti i karakteristike kakve i mi želimo za sebe (Miller & Tilley 1984, 2). Diskurs je to koji ulazi u arheologiju kroz radove C. Lévi-Straussa i njegova pozivanja na demokratski humanizam „*Tragajući za nadahnućem u najneznatnijim i najprezrenijim društvima etnologija proglašuje da ništa što je ljudsko ne smije biti strano čovjeku...*“ (Lévi-Strauss 1988, 252).

Glavni i zajednički elementi nezadovoljstva novom (procesnom) arheologijom jesu (Miller & Tilley 1984, 3):

- * nekritičko prihvaćanje pozitivističke epistemologije kao najboljeg načina za sjećanje znanja o prošlosti
- * naglasak na funkcionalizam, nedostatak objašnjenja za potrebu ljudi da se adaptiraju
- * razmatranje arheološkog materijala u okviru bioloških odrednica
- * proglašavanje proučavanja društvenih odnosa, namjera i svijesti „paleopsihologijom“ na razini nagađanja
- * neshvaćanje društvene proizvodnje arheološkog znanja
- * naglasak na konzervativnim vrijednostima kao što su stabilnost i ravnoteža, bez obraćanja pažnje na konflikte i proturječnosti
- * svođenje društvene promjene na odgovor na vanjske faktore
- * vjera u „matematizaciju“ ciljeva arheologije: pokušaj da se prošlost društvenih sustava svede na prikladnu jednadžbu

Tim pristupima arheologija se može proglasiti vrstom fetišizma – vjerom da se proučavanjem odnosa među predmetima može dobiti

slika o odnosu među ljudima. Jasno je zašto je arheologija uvijek bila sklona tom pristupu – jer je predmet primarna baza bavljenja, a saznanje o čovjekovu djelovanju krajnji cilj.

Osim fokusa proučavanja i teorijskih okvira fundamentalna razlika između pripadnika nove arheologije i postprocesnih arheologa jest i predmet proučavanja. Procesni arheolozi bavili su se lovcima i sakupljačima, počecima „ljudskosti“ i tehnologije. Predmet njihova proučavanja nije imao vidljivu stratifikaciju, institucije, spomenike, izdvojene religije (Leone 1982a, 180). Evolucijska i ekološka teorija činile su se prikladnima. S druge strane arheolozi koji se bave neolitikom, vremenom iz kojega postoje ostaci gradova, specijalizacije, veliki spomenici, ne mogu tumačiti sustave vrijednosti i vjerovanja samo kao odraz materijalne realnosti. Stoga je teorija morala ponuditi neki drugi okvir. Način života lovaca i sakupljača nije vezan uz naš ni prepoznatljiv u onoj mjeri u kojoj je život neolitičkih seljaka. „*U Americi predmet proučavanja nismo ,mi', u Britaniji jesmo*“ (Leone 1982a, 180). Ipak veze između neolitika i današnje Europe nisu ništa jače od onih između američkih Indijanaca i današnje Amerike (Leone 1982a, 182).

Mnoge je optimizam nove arheologije koji je svrstavao arheologiju u antropologiju i/ili egzaktnu znanost privukao u novu arheologiju. Taj je optimizam nudio mogućnost penjanja uz skalnu zaključivanja (*ladder of inference*): ne mora se više raditi samo na donjim razinama. No pesimizam normativne arheologije samo je poprimio drugačiji oblik – gornji dio ljestava sjedinjuje se s donjim, a pitanja simbolike svedena su na posljedice tehnoloških i ekonomskih prilika (Miller & Tilley 1984, 3).

Ipak epistemologija nove arheologije potrebna je u smislu razvoja znanstvene arheologije (Wylie 1982). Postprocesni arheolozi okrenuli su se literaturi „predbinfordovskog vremena“ i koristili se povijesnom perspektivom kao inspiracijom (Abramiuk 2012, 12). Hodder zagovara promatranje arheološkoga zapisa kroz perspektivu onih koji su sudjelovali u nastanku te građe i koji su jasno bili određeni njihovim povijesnim okolnostima (Hodder & Hutson 2003). Koncept „hvatanja misli“ koje su vodile ljude u prošlosti razvio je R. Colingwood (1946), ⇒ tako da je Hodderov koncept samo prefor-

Colingwood je također smatrao da se arheologija mora izdići iznad pukoga iskopavanja nalazišta jer iskopavanje služe kako bi se odgovorilo na unaprijed postavljena pitanja, a arheološko istraživanje zahtijeva propisnu konceptualnu pripremu (Dyson 2013). Prije nego što se počne proučavati neki fenomen, mora se potpuno razumjeti kontekst vremena u kojem je nastao.

mulacija Collingwooda. Gordon Childe također je uočio posebnost svakoga društva. Međutim njihovi su motivi bili drugačiji. Childe je želio utvrditi kako se kao posljedica proizvodnih odnosa mijenjaju društvene strukture, dok je Hodder analizirao arheološke nalaze kao ostatke smislenoga djelovanja ljudi u specifičnim okolnostima svakoga pojedinoga društva (Abramiuk 2012). Ideja da je materijalna kultura dio čovjekove komunikacije i značenja također se pojavljivala u radovima V.G. Childea koji je tvrdio da se artefakti moraju „isključivo proučavati kao izraz i utjelovljenje ljudskih misli i ideja“ (Childe 1956), što ističu i „postprocesni“ arheolozi (Parker Pearson 1982, 100).

Metodologija postprocesne arheologije

Relativisti odbacuju koncept kulturne evolucije baziran na linearnosti i pravilnosti kulturne promjene te ističu da su evolucionisti odabirom podataka mogli identificirati te pravilnosti (Giddens 1984; 1985). Kako bi se, unatoč bezbrojnim mogućnostima stvaranja određene kulture i njihovih značenja, izbjegla zamka kulturnoga relativizma, potrebno je naći načine da se proizvede objašnjenje koristeći se kategorijama našega jezika i našega iskustva. Pri tome se moraju priznati dvije činjenice: 1. kulturno naslijeđe promatrača ključno je za proces dokumentiranja i interpretacije; 2. ako se želi izbjeći kulturni relativizam, ne trebaju se tražiti formalne sličnosti nego strukturne ili organizacijske sličnosti (Moore 1982, 75).

Zajedničke crte *postprocesnih* arheologa su slijedeće:

- * kritika funkcionalističkog viđenja materijalne kulture
- * kritika pozitivizma
- * isticanje humanističkoga karaktera discipline zbog kojega je nemoguće postići potpunu istinu
- * kritika nedovoljno izražene uloge pojedinca u društvu u arheološkoj interpretaciji i premalenoga intenziteta proučavanja pojedinca
- * težište na pokušaju iščitavanja namjera i motiva pojedinaca u prapovijesti.

M. Johnson (2010, 105-111) definirao je osam osnovnih postavki postprocesne arheologije za koje smatra da ocrtavaju način razmišljanja i pogleda na svijet njezinih pripadnika:

- * nema jaza između teorije i podataka, nikada ne mogu biti na suprotstavljenim stranama, nego se podaci promatraju kroz oblak teorije
- * interpretacija je uvijek hermeneutička – kada se nešto tumači, to činimo tako da predmetima pridajemo značenje za koje mislimo da su ti predmeti imali ljudima u prapovijesti
- * nema suprotnosti između materijanoga i idejnoga – svaka zajednica drugačije percipira isti okoliš, a znanje se svakodnevno mijenja, nije „urođen set ideja“, već običaji definirani okolnostima te određene zajednice
- * moraju se proučavati misli i vrijednosti u prošlosti
- * pojedinac je aktivan (postavlja pravila, krši pravila, razumijeva nje aktivnosti i okolnosti)
- * materijalna je kultura poput teksta
- * materijalni ostaci se ne mogu proučavati bez konteksta
- * značenje koje mi proizvedemo uvijek je refleks trenutačnih političkih prilika.

Interpretativna arheologija

Interpretativna arheologija termin je koji predstavnici postprocesne arheologije predlažu kao alternativu terminu postprocesna i kao bolje objašnjenje svoga pristupa arheološkom istraživanju.

Prema Shanksu i Hodderu glavni aspekti interpretativne arheologije jesu sljedeći (Shanks & Hodder 1995):

- * interpretator je ključna osoba u istraživanju, on se ne smije skrivati iza propisa i pravila nego preuzeti odgovornost za svoj rad i interpretaciju
- * arheologija je disciplina koja u sadašnjosti izrađuje stvari (znanja, knjige, izvještaje) na temelju materijalnih ostataka iz prošlosti – konstrukcije koje nisu zbog toga manje stvarne ili autentične
- * društvene znanosti (*practices*), uključujući arheologiju bave se značenjima – davanjem smisla stvarima
- * interpretativna disciplina poput arheologije stalan je proces – nema konačnog rješenja i krajnjeg odgovora na pitanja o prošlosti kakva je bila
- * predstavlja kritičan, ali i kreativan odgovor na interese onih koji imaju interesa za prošlost.

Po Shanks i Tilley (1987a) postoje četiri glavne razine razumijevanja, odnosno razine interpretacije nužno potrebne za rad arheologa:

- * razumijevanje odnosa između prošlosti i sadašnjosti
- * razumijevanje zajednica i kultura drugih
- * razumijevanje suvremenih zajednica
- * razumijevanje arheologa i arheološke zajednice.

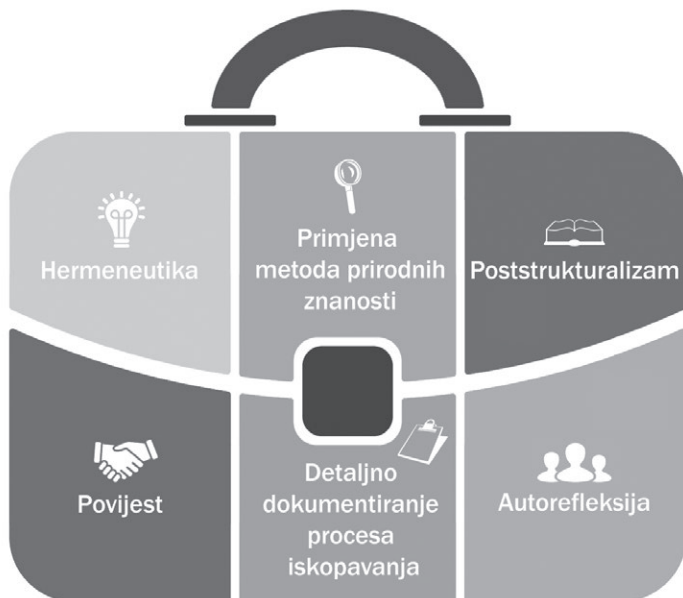
Kontekstna arheologija

U pretposljednem desetljeću 20. stoljeća kontekstna se arheologija formira kroz nadahnuće hermeneutikom i strukturalističkom teorijom te kao reakcija na pozitivizam koji previše stavlja težište na vanjske i nezavisne faktore. Ian Hodder smatra se tvorcem i glavnim predstavnikom ovoga pravca.

Važnost konteksta nalaza prepoznat je još u 19. stoljeću (Müller 1884). Treba proučavati koji se tipovi predmeta nalaze zajedno, kako i u kojoj su vezi položeni u zemlju, kakva je njihova prostorna i kronološka distribucija. Kontekstna je arheologija za Hoddera i izraz osobite interpretativne prakse i jedne teorije o arheološkom tumačenju (Olsen 2002). Shvaćanje arheološke građe moguće je jedino kroz spoznaju konteksta. Jedina ispravna metodologija jest uz **što bolje poznavanje građe same**, metodom pokušaja i pogrešaka prilagođavati teorije i hipoteze. Ne postoje posebne, specifične veze između materijalne kulture, aktivnosti i misli, **značaj materijalne kulture može se razabrati samo iz proučavanja konteksta**. Kontekstna arheologija može donekle predstavljati povratak na postavke kulturnopovijesne arheologije po kojima je svaka kultura posebna i jedinstvena.

Arheologija kao književnost/tehnologija

Svo razumijevanje ovisi o kulturnom i povijesnom kontekstu nekoga predmeta, čovjeka ili događaja. I. Hodder restituirao R. Collingwooda kroz argumentaciju zašto je arheologija bliža povijesti nego bilo kojoj drugoj disciplini, i to kroz tipični postprocesni diskurs: i arheolog i povjesničar pokušavaju otkriti misli i namjere pojedinaca. „*Mi se počinjemo baviti arheologijom tek kada pretpostavimo nešto o subjektivnom smislu u glavama ljudi koji su odavno mrtvi*“ (Hodder 1989).

Sl. 7. Glavni elementi postprocesnih arheologija

I po Colingwoodu i po Hodderu smisao povijesnih tekstova ili arheološke građe mora se otkriti kroz rekonstrukciju povijesnoga konteksta u kojemu su nastali. Čovjeka iz prošlosti mora se razumjeti na način na koji je on razumio sebe. Za to razumijevanje najveću opasnost predstavlja kontekst samoga istraživača i zbog toga on mora pokušati izbrisati vlastite stavove, vrijednosti i predrasude. Nužno je pokušati uživjeti se u shvaćanje svijeta prapovijesnih ljudi, a njih možemo shvatiti samo kroz njih same, odnosno relevantan kontekst. Prema Hodderovim riječima, „*tekst ne treba prevoditi nego ga pokušati shvatiti po njegovim osnovnim premisama*“ (Hodder 1987). S tim postavkama kontekstne arheologije dolazimo do dijela rada I. Hoddera i kolega koji je doživio najviše osporavanja, kritika, zgražavanja i podsmijeha od kolega širom svijeta. Naime iz prethodnih je redaka razvidno da on materijalnu kulturu vidi kao alternativu jeziku ili tekstu, što potvrđuje i sljedeći citat: „*na isti način na koji riječi dobivaju svoje značenje u rečenici, tako i predmeti dobivaju svoje značenje kroz kontekst u kojem se javljaju*“ (Hodder & Hutson 2003).

Dvosmislenost, heterogenost, mnoštvo arheološkoga materijala zahtijevaju stalne odluke za koje je često odgovorna samo jedna osoba. To

su odluke o načinu iskopavanja, odabiru podataka koji će se prikupljati, odabiru podataka koji će se obrađivati, metodi kojom će se obrađivati itd. **Svi su podaci načinjeni i konstruirani – nisu dobiveni.** Stoga je za svako arheološko otkriće ključna osoba arheolog, a svako arheološko djelo svojevrsan izum ili kreacija svojstven/a samo svom autoru, poput skulpture. Znanje o prošlosti je proizvod, a arheologija je **tehnologija koja od elemenata iz sadašnjosti** (autor, obrazovanje, grada) **proizvodi prošlost odnosno znanje o prošlosti** (Shanks & Tilley 1987a).

I. Hodder kontekstnu arheologiju povezuje s dvije humanističke discipline (povijest i književnost), od kojih su njegovi prethodnici i suvremenici pokušavali pobjeći smatrajući da će arheologija biti bolja i značajnija ako se ugura u krug prirodnih znanosti. Izjednačavanje smisla teksta s intencijama pisca odraz je upotrebe ranohermeneutičkih procedura tumačenja (Olsen 2002). Izjednačavanje materijalne kulture i teksta sastavni je dio i poststrukturalizma. Isticanje jezika kao najvažnijega elementa arheološkoga istraživanja zasigurno predstavlja opći utjecaj C. Lévi-Straussa na suvremenu znanost.

Hermeneutika

Hermeneutika je umijeće i nauk o razumijevanju i tumačenju biblijskih, pravnih, književnih, filozofskih i drugih spisa, što se razvio iz prakse interpretiranja ranokršćanskih teoloških spisa. Za razliku od egzegeze, koja pristupa konkretnoj interpretaciji teksta, hermeneutika izlaže opća načela ili kanone tumačenja (Hrvatska enciklopedija online). Osnivačem takve hermeneutike smatra se M. Vlačić Ilirik (1520. – 1575.), koji je u svom djelu *Ključ Svetoga pisma* iz 1567. godine iznio načela po kojima bi se smisao i značenje pojmova trebali nazirati kroz cjelinu djelujućih uvjeta tla i epohe u kojima su nastali. To je zapravo enciklopedijski rječnik hebreizama, koji je postao temeljnim djelom protestantskoga tumačenja Biblije i u kojem je ustvrdio da je „povijest temelj poučavanja“ (*historia est fundamentum doctrinae*). Kako se već i počeci moderne hermeneutike poklapaju s vremenom promjene načela tumačenja Svetoga pisma, koja je poticala reformacija, i sama se filozofska hermeneutika počevši od F. Schleiermachera (1768. – 1834.) razvijala kao opća disciplina spoznaje predmeta povijesnoga duha. Moderna hermeneutika razvila se iz dvaju istovremenih pravaca – romantizma nadahnuta nostalgijom za prošlošću i prosvjetiteljstva koje se

borilo protiv predrasuda. Prethodno se hermeneutika percipirala kao sredstvo za provjeru valjanosti teksta (Olsen 2002). Osnivač moderne hermeneutike, F. Schleiermacher, doveo je u pitanje tradicionalne načine provjere tekstova te hermeneutiku definirao kao sredstvo koje treba razlučiti koji su uvjeti odlučujući za razumijevanje i interpretaciju. Prema Schleiermacheru, osoba koja interpretira tekst mora se i objektivno i subjektivno staviti u poziciju autora. Tumač mora poznavati što bolje tehničku stranu teksta (autorov jezik i gramatiku), ali i psihološku (autorove misli, sustav vrijednosti, obrazovanje) te životne prilike u kojima se nalazi(o). Korijen razumijevanja jest u jeziku, a poveznica su lingvističke kompetencije koje dijele govornik i slušač. U isto vrijeme Wilhelm von Humboldt (1767. – 1835.) uvodi hermeneutičku dimenziju u njemačku historiografiju kroz koncept povijesnoga razumijevanja. Povijesno razumijevanje moguće je zbog slične korespondencije između objekta i subjekta. Povjesničari mogu razumjeti povijest jer su i oni sami dio povijesnoga procesa koji proučavaju. Tu vezu između povijesti i povjesničara Humboldt naziva „*postojecom osnovom razumijevanja*“. „*Izgovorenu riječ koju netko čuje može ju razumjeti samo ako ju i on sam može izgovoriti*“ (Humboldt 1905).

Društvene znanosti za razliku od prirodnih se suočavaju s dvostrukom hermeneutikom – moraju razumjeti zajednice kojima se bave, ali moraju razumjeti i zajednice stručnjaka koji se tim pitanjima bave, ujedno i sami sebe. Na isti način na koji se sociolozi bave zajednicama u sadašnjosti se bave i arheolozi zajednicama u prošlosti (u oba slučaja je riječ od dvostrukoj hermeneutici, a ne kao što su neki predlagali kod starijih razdoblja o višestrukoj hermeneutici) iako je u potonjima mnogo veća nesigurnost interpretacije (Giddens 1981; Shanks & Tilley 1987a.; Shanks & Hodder 1995).

Isticanje važnosti odnosa između subjekta i objekta predstavlja najveći utjecaj hermeneutike na postprocesnu arheologiju. Transformacijska teorija koju nudi I. Hodder, različita je od teorije M. Schiffera (4. poglavlje). Hodder zagovara izravan povijesni pristup utvrđivanju promjena u materijalnoj kulturi. Koristi se povijesno-partikularističkim okvirom kako bi utvrdio odnos između simbolike i materijalnih ostataka u specifičnim kulturno-povijesnim okolnostima. Prema kritičarima, taj pristup nije dovoljno znanstveno utemeljen (Fagan 2004, 208).

Kognitivna arheologija

Najzaslužniji za razvoj kognitivne arheologije su C. Renfrew i I. Hodder. Obojica su arheološku karijeru započela kao pripadnici nove arheologije, s time da se C. Renfrew duže zadržao u okvirima nove arheologije nego Hodder (Hodder 1982a, 3), tako da i predlaže istraživanja uma metodama procesne arheologije. Smatra da se misli, vjerovanja, želje mogu proučavati na način da se formuliraju i testiraju hipoteze te da se definiraju generalizacije. C. Renfrew kognitivnu arheologiju definira kao arheologiju uma (Renfrew 1985, Malafouris & Renfrew 2010).

Prva istraživanja u okvirima postprocesne arheologije bila su istraživanja simbolike – interpretacije značenja stvari, pogrebnih običaja, izgleda kuća, ukrasa na keramici, dakle kognitivna arheologija uma (Shanks 2007). Grobni ritual i običaji vezani uz pokapanje osobito su bili u vrhu interesa kognitivne arheologije jer ta vrsta arheoloških ostataka pruža uvid u pojedinca, a često i ostatke nekog njegova sustava vrijednosti ili vjerovanja.

Kritička arheologija

M. Shanks i C. Tilley u mnogobrojnim publikacijama, od kojih je najopsežnija i najpoznatija *Re-Constructing Archaeology*, kritiziraju postojeću arheološku praksu, novu arheologiju i nude drugačiji smještaj arheologije u okvirima društveno-humanističkih znanosti. Kroz kritiku arheologije kao objektivne i vrijednosno neutralne znanosti naglašavaju ulogu arheologije u suvremenom društvu. Arheologija nije samo znanost o prošlosti, nego u jednakoj mjeri i politička i društvena praksa suvremenosti. Na tragu toga procesnu arheologiju vide kao mehanizam opravdanja suvremenoga načina života i vrijednosnih sustava zapadnjaka. Funkcionalističko promatranje kulture kao sredstva prilagodbe dalo je opravdanje za kalkulantskoga, ekonomskoga čovjeka te ironično zaključuju da je prapovijesni čovjek imao istu logiku kao burzovni mešetar. S druge strane postprocesna arheologija u sebi nosi svijest o političkoj dimenziji arheologije i svijesti o tome da je slika prapovijesti oblikovana na temelju naših vrijednosti (Shanks & Tilley 1987a). Osnovne postavke kritičke arheologije nastale su po uzoru na kritičku teoriju.

Refleksivna arheologija

Refleksivna arheologija očituje se u arheološkom istraživanju I. Hoddera na lokalitetu Çatalhöyük. Arheologija uključena u probleme stvarnoga svijeta doprinosi socijalnoj pravdi istovremeno prateći strogu znanstvenu metodologiju istraživanja (Hodder 2000; Hodder et al. 2009). Stručna je i moralna obveza arheologa uključiti različite sudionike u proces interpretacije nekoga nalazišta. Odgovornost je stručnjaka na procesu iskopavanja i bilježenja podataka, dok se u širu raspravu o interpretaciji podataka trebaju i moraju uključiti i drugi zainteresirani pojedinci i zajednice (Hodder 1999). On time zagovara multivokalnost i pristup arheološkoj interpretaciji onima kojima to inače nije omogućeno. Kao primjer mogu poslužiti susreti i komunikacija sa štovateljicama kulta Božice Majke na lokalitetu Çatalhöyük. I. Hodder kaže da je imao veliku potrebu za društvenim angažmanom arheologije (Hodder 2005 – cjeloviti citat u tablici u prvom poglavlju; Hodder et al. 2009). S druge strane kolega Mike Parker Pearson će mu zamjerati iskopavanje lokaliteta u Turskoj bez prave uključenosti turskih arheologa i diskretno dati do znanja da to smatra nastavkom kolonijalne politike (Williams and Koriech 2013).

Danas (nekadašnji) pripadnici postprocesne arheologije zagovaraju strogu metodologiju, no ne smatraju da je zbog primjene stroge metodologije arheologija išta bliže prirodnim znanostima. Arheologiji je metodologija potrebna zbog discipline nje same, struke koja bez jasno definiranih pravila često odluta u sferu onoga od čega najviše bježi, a to je umjetnički izričaj i oslanjanje na talent. Poglavlje 6. donosi svojevrsni nastavak upravo načete rasprave o društvenoj važnosti i ulozi arheologije. E. Dunnell smatra da je arheologija u opasnosti zbog krize u kojoj se našla nakon što se više od stotinu godina nije uspjela „poznastveniti“. Smatra da rješenje postoji i da arheologija može i treba biti znanost, ali nikako ne na način na koji su to pokušali arheolozi u prošlosti. Osim postprocesne kritike neuspjeh nove arheologije proizveo je još jednu posljedicu, a to je fragmentacija arheologije na niz različitih poddisciplina poput arheometrije, paleoantropologije, litičke analize, paleobotanike, faunske analize. Time se pokušalo pribjeći rješenju drugačijem od onoga koje je nudio relativizam postprocesne arheologije. Međutim često spominjani napredak u arheologiji odnosio se na napredak drugih znanosti i primjenu njihovih metoda u arheo-

logiji, a promjena u samoj arheološkoj metodologiji nije ni bilo. Rad s drugim disciplinama i primjena metoda jedno je rješenje, no rezultati nisu arheološki (Dunnell 1992). Rezultati su produkt druge znanstvene metodologije, a interpretacija je opet samo isključivo arheološka i to je segment koji se mora razvijati.

Preporučena literatura

Bapty, I. & Yates, T. (ur.) 1990, *Archaeology after Structuralism. Post-structuralism and the Practice of Archaeology*, Routledge, London & New York.

Barnard, A. 2011, Povijest i teorija antropologije, Jesenski i Turk, Zagreb.

Gibbon, G. 1989, *Explanation in Archaeology*, Blackwell, Oxford.

Hodder, I. (ur.) 1982a, *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, I. 1986, *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, I. 1995, *Theory and Practice in Archaeology*, Routledge, London.

Hodder, I. 2001, *Archaeological Theory Today*, Polity Press, Cambridge.

Renfrew, C. 2010, *Prapovijest: nastanak ljudskog uma*, Alfa, Zagreb.

Shanks, M. & Tilley, C. 1987, *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.

Whitley, D.S. (ur.) 1988, *Reader in Archaeological Theory, Post-Processual and Cognitive Approaches*, Routledge, New York.

Malafouris, L. & Renfrew, C. 2010, *The cognitive life of things. Recasting the boundaries of the mind*, McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge.

6. Položaj arheologije u 21. stoljeću

Arheolozi će u budućnosti vjerojatno iskopavati ruševine tvornica iz 19. i 20. stoljeća, nakon što prestane djelovanje radijacije prouzrokovane atomskim bombama (Crawford 1953).

Ovo poglavlje sastoji se od dviju cjelina: 1) kratkog pregleda stanja arheološke teorije u 21. stoljeću i 2) tri primjera priča o prošlosti koje su se razvijale tijekom 19. i 20. stoljeća, a preživjele su i u 21. stoljeću kojima se želi pokazati koliko se davno doneseni i nedovoljno utemeljeni zaključci dugo zadržavaju u akademskom i javnom prostoru.

Teorijska razmatranja arheologije u 21. stoljeću predstavljena su kroz jedno stajalište staro skoro 50 godina o tome kako se arheološka teorija može razvijati (David Clarke), te kroz suvremena stajališta dvojice iskusnih arheologa koji se disciplinom bave gotovo 50 godina i prošli su kroz razne faze razvoja arheologije, te se kroz njihov rad mogu uspješno pratiti, shvatiti i primijetiti promjene u razvoju arheološke teorije 20. stoljeća (Kent Flannery i Jonh Binffiff). Na temelju toga, i promišljanja drugih stručnjaka pokušalo se izdvojiti najvažnije elemente koji čine arheologiju danas.

Primjeri arheoloških interpretacija pokazuju važnost odabira podataka, te važnost odluke o tome koji će se podaci izostaviti, a koji istaknuti. S jedne su strane podaci, a s druge pokušaj njihova interpretiranja. Cilj je pokazati da često i akademski krugovi uslijed manjka podataka prvo proizvode „male priče“ koje se zbog niza vanjskih razloga „cijepe“ i održavaju kao „društvene istine“ čak i ako ih sama znanost opovrgne u procesima prevrednovanja podataka ili uslijed novih podataka. Primjeri predstavljaju važan uvid o društvenoj recepciji znanstvenih teorija – i upravo su zato primjeri važni – jer pokazuju da je znanost i internalistički i eksternalistički gledano dinamičan proces. S jedne strane postoji unutrašnji razvoj (tiče se predmeta, metoda i teorija), a s druge strane i ne manje važno, postoji neki vanjski poticaj ili činjenica da je znanost proizvod koji je „relacijski“ – uvijek je društveno kontekstualiziran. Te tri priče tako spajaju oba pola uvjetovanosti znanstvene produkcije – unutrašnji i vanjski i na primjeru tri priče pokazuju da znanstveni proizvod ima „svoj život“.

Arheolozi o suvremenoj arheologiji

1) David Clarke (1937. – 1976.)

Konstitutivno pozitivist, iz faze profesionalizacije humanističkih i društvenih znanosti na što jasno ukazuje njegova konceptualizacija znanstvenog procesa kao potrage za zakonitostima. Vidljiva je logika prirodnih znanosti koja se „prevodi“ i spušta u društvene ili humanističke discipline s pokušajem jačeg znanstvenog etabliranja discipline. Uz Clarkeovo ime najčešće se veže citat „*Arheologija je nedisciplinirana empirijska disciplina*“ (Clarke 1968). To je disciplina koja nema program sustavnog i uređenog proučavanja utemeljenog na utvrđenim i jasno definiranim modelima i poslovnima. Nema niti formiranu središnju teoriju kroz koju je moguće sintetizirati opće zakonitosti i izdvojiti svaki pojedini slučaj na temelju njegovih osobitosti (Clarke 1968). Razvoj arheološke teorije potrajati će barem dvije generacije dok ne sazriju razumna i utemeljena pravila discipline (Clarke 1968). Clarke nudi i neka od obrazloženja za nezrelost discipline: arheologija ima tri neovisne sfere djelovanja: 1) prikupljanje podataka – ponajprije iskopavanjem, 2) sfera taksonomije i klasifikacije i 3) integracija podataka, stvaranje modela, hipoteza i teorija. **Samo kroz kontinuiranu povratnu vezu opažanja, postavljanja hipoteza, eksperimenta i idealnih modela mogu modeli postati bolje i točnije prilagođeni obrascu opažanih podataka** (Clarke 1968, 12-13). Iako je Clarke vjerovao da se na čovjekovo ponašanje mogu primijeniti formule i zakoni, Bintliff (2011) smatra da bi Clarke da je dulje uživao i nastavio raditi s arheološkim materijalom, naposljetku prestao u to vjerovati.

2) Kent Flannery (1934. -)

Primjer neo-empiricističkog pozitivista, iako nije bio deklarativni pobornik nove arheologije (čak je zaključke ismijavao nazivajući ih zakonima Mickeyja Mousea), nije se ni tijekom svog radnog vijeka odrekao vjere u objektivnu znanost, u transparentnost podatka/informacije koji proizlazi iz predmeta čime zapravo daje glas jednom pravcu koji je reagirao na relativističku i konstruktivističku paradigmatu ustanovljenu postmodernističkim teorijskim modelima (anti-relativisti).

Kent Flannery (2006) naglašava da je preživio sve što je arheologija bila do sada – kulturalna povijest, dio četverodijelne antropologije, hi-

potetičko-deduktivna znanost, napadnuta od strane postmodernizma, postkolonijalizma i feminizma, a da je u konačnici preživjela izumiranje zahvaljujući vlastitoj prilagodljivosti. On smatra da većina arheologa vjeruje da će prošlost odati svoje tajne samo najobjektivnijem istraživanju. Do znanja o prošlosti ne može se doći političkom korektnošću (Flannery 2006). Svojim studentima savjetuje da ne uskaču u postmodernistički vagon jer time ulaze na idealističku stranputicu koja ne vodi nikuda. *„Dosta nam je toga da nas se proglašava seksistima, rasistima ili luđacima ako ne prilagodimo podatke o prapovijesti nečijoj politici.“* (Flannery 2006). Pozdravlja proboj takvih ideja u stručne časopise i smatra da će u budućnosti arheolozi više usmjeriti na empirijske podatke i da će arheologija još intenzivnije primijenjivati prirodoznanstvene metode (Flannery 2006).

3) John Bintliff (1949. -)

John Bintliff predstavlja jednog pravog post-modernista od odabrane trojice koji s jedne strane dovodi u pitanje „stroge modele“ i sveobuhvatne paradigme koje dominiraju interpretacijama, a s druge otvara ili zagovara mogućnosti supostojanja niza znanstvenih teorija, međutim nikada se nije svrstao među klasične pripadnike „postprocesne“ arheologije. Još 1993. predviđa formiranje hibridne humanističko-znanstvene arheologije. Prema Bintliffu u suvremeno doba teoriju je zamijenila ideologija (Bintliff 2011). U arheologiji nakon 60-ih godina 20. stoljeća, još uvijek nezreloj disciplini, izrazito se brzo smjenjuju dominantne teorije i pravci, toliko brzo da se Kuhnova teorija paradigme ovdje može odnositi samo na mini-paradigme (Bintliff 2011). Moć je u rukama profesora, studenti ponavljaju dominantnu teoriju kao da prikazuje stvarni svijet, što ih onemogućava u kritičkom mišljenju i razvijanju vlastitih stavova. Citiranje svetih spisa sve je više jedini mehanizam dokazivanja studije slučaja umjesto suočavanja podataka s nekoliko različitih modela (Bintliff 2011). Arheolozi se moraju odmaknuti od toga da tvrde da je jedan pristup ispravan ili točan. Trebali bi saznati i primijenjivati sve moguće modele i metodologije i kroz to tražiti ideje i uzorke u materijalnoj kulturi (Bintliff 2011).

Arheologija danas

Arheologija je izvor ključnih podataka koji se tiču temeljne prirode ljudskih zajednica. Rezultatima arheoloških istraživanja koriste se znanstvenici iz društvenih i bihevioralnih znanosti pri konstrukciji svojih referentnih okvira (premda je svoje okvire arheologija izvorno preuzela od društvenih znanosti). Svi interpretiraju prošlost iz različitih perspektiva, a te se perspektive mogu vrednovati jedino u odnosu na arheološke dokaze. Međutim ti dokazi imaju ograničen opseg podataka koji se iz njih može izvući (Hodder 1999). U raspravama o suvremenim temama često se poseže za arheološkim podacima. Mnogi kulturni procesi uključuju kompleksne, nelinearne odnose u kojima se uzrok i posljedica ne mogu odmah razaznati. Dodatno, kratkoročni odgovori na probleme često imaju neplanirane kratkoročne i dugoročne posljedice. Zbog toga se u istraživanjima moraju primjenjivati sofisticirani modeli i opsežna sintetska istraživanja koja tek sada postaju moguća. Najveća isplativost proizaći će iz obrade podataka prikupljenih mnogobrojnim arheološkim istraživanjima od sredine 20. stoljeća od kojih su mnoga bila rezultat zakonske regulative zaštite kulturne baštine. Na temelju toga izrađivat će se modeli i radovi sintetskog karaktera, pri čemu su nužne komparativne analize, što će zahtijevati *online*-pristup podacima i izvještajima neobjavljenih istraživanja.

„Iako izazovi discipline arheologiju izravno smještaju unutar suvremenih znanosti, suočavanje s tim izazovima zahtijeva intenzivnu, dugotrajnu kros-disciplinarnu suradnju čiji bi transformativni rezultati potencijalno mogli imati utjecaja daleko izvan granica arheologije“ (Kinghit et al. 2014).

Možemo izdvojiti nekoliko prevladavajućih mišljenja o daljnjem razvoju arheologije, od kojih su neka komplementarna, a neka i suprotstavljena:

- * arheologija ima priliku razviti svoju specifičnu metodologiju zbog obima podataka koji su prikupljeni
- * arheologija se mora više fokusirati na primjenu različitih prirodnanstvenih metoda i pokušaje donošenja što utemeljenih interpretacija, manje na uklapanje u suvremene trendove
- * arheologija ima važnu društvenu ulogu i može pomoći i drugim društvenim i humanističkim disciplinama

* u interpretaciji je potrebno primjenjivati sve moguće modele i mogućnosti

Arheolog nikada ne može biti siguran u točnost interpretacije, ali niti u to da se interpretacija ne može poboljšati. Danas postavljamo više pitanja nego ikada prije, imamo više podataka nego ikada prije, imamo na raspolaganju više tehnika za analiziranje podataka nego ikada prije i sve smo više svjesni mogućih odstupanja tih tehnika i pokušavamo ih kompenzirati. Svijest o manjkavosti tehnika analize kojima se služimo predstavlja veliko postignuće suvremenih arheoloških interpretacija i arheoloških istraživanja i to shvaćanje trebalo bi postati dio znanstvenoga aparata svakoga arheologa.

Međutim, raznolika stajališta ne proizvode višestruke, nekompatibilne arheologije. Ona predstavljaju poticaj svim arheolozima da se koriste tom višestrukosti kako bi mogli izraditi što cjelovitije i objektivnije sinteze. Cilj arheologa treba biti arheologija koja je cjelovitija i manje pristrana jer počiva na raznolikim informacijama (Trigger 1998). Suvremenu arheologiju obilježavaju dva ključna elementa: velika količina prikupljenih podataka te nedostatak dominantnoga teorijskoga pravca. Suvremenu arheologiju ne obilježavaju apsolutne ili generalne paradigme, odnosno nema dominantnih paradigmi, moćnih objasnidbenih sustava kakvi su postojali u arheologiji tijekom druge polovice 20. stoljeća, a koji su diktirali kako teme istraživanja, tako i poželjne pristupe. Drugo, stanje istraženosti u svakom je smislu danas bolje i suvremeni arheolozi barataju neopisivo većim opsegom podataka koji su proizašli iz akumuliranja iskopane arheološke građe. Naizgled djeluje banalno, ali danas arheolozi rade s neusporedivo većim korpusom već zbog te činjenice imaju neku vrstu prednosti pred svojim kolegama druge polovice 20. stoljeća.

Kao što vidimo, stručnjaci se slažu da je ovo upravo vrijeme kada će se moći formirati neke čvršće baze znanja utemeljene na velikoj količini podataka prikupljenih tijekom posljednjih 50 godina. U publikaciji *Issues in General Science and Scientific Theory and Method: 2013 Edition* koju izdaje Sveučilište Stanford iznosi se stajalište da je arheološka metoda toliko uznapredovala da može ponuditi sliku o dugoročnim promjenama društava o kojima nema drugih podataka, a može se baviti teorijskim pitanjima mnogo sofisticiranije nego prije zbog mnoštva podataka. Mišljenje je M. Pearcea da je danas arheologija postala *bri-*

colage (krpež), nema naznaka promjene paradigme niti novoga gurua. Većina arheologa djeluje prema principu *a la carte* – uzimaju teoriju koja im treba ovisno o pitanjima koja postavljaju i primjenjuju ih na različite razine interpretacije, na razuman relativistički način (Pearce 2011). Iako je to možda realna slika arheologije danas, po drugima tom otvorenom teorijskom modelu nedostaje intelektualne strogoće i koherentnosti što može dovesti do površnosti. Može se konstatirati da intelektualna strogoća i koherentnost nikada nije niti bila temelj arheološkog istraživanja. Vrijeme će pokazati je li postmodernistički „*anything goes*“ uistinu budućnost arheološke teorije ili put ka nečemu potpuno drugačijem što još ne možemo zamisliti (Cherry 2013, Bapty & Yates 1990).

Priče o prošlosti kao aktivni sudionici sadašnjosti

Arheolozi se trebaju čuvati zamki prevladavajućih vrijednosnih sustava društva i samoga istraživača (općih i individualnih vrijednosnih sustava), zbog postojanja opasnosti ishitrenoga i paušalnoga arheološkoga zaključka koji može imati posljedice i po stvaranje javnog mijenja i društvo u cjelini. Određene teme iz prošlosti važne su i zanimljive široj javnosti i njihovo poimanje čini važan dio identiteta pojedinca ili čitave zajednice. Stoga je dužnost arheologa ili istraživača koji se bavi prošlošću prezentirati javnosti zaključke koji su temeljeni na čvrstim argumentima. Ovdje će biti predstavljena tri primjera interpretacije prošlosti koje su postale dio općeg stručnoga i javnoga mijenja i u barem jednoj od tih dviju sfera preživjele desetljeća te su još uvijek aktualne, pa i formativne u raznim aspektima društva. Dva su primjera, jedan na lokalnoj, a jedan na globalnoj razini koji će ocrtati kako se nedovoljno argumentirani, a bučno prezentirani zaključci nastali tijekom dužeg vremena od strane raznih ljudi s različitim motivima, formiraju u priču koja postaje legitimna slika naše prošlosti. Stvara se mozaik od mnoštva sitnih fragmenata, a često se i same priče ili radovi fragmentiraju i iz njih se uzima i crpi ono što je potrebno. Demantiji rijetko kada izađu iz okvira akademske zajednice, zaključci koji postaju dio tradicije i opće kulture neke zajednice teško se zamjenjuju novima. Stoga je potrebno iz bezbroj mogućnosti arheoloških interpretacija pokušati izabrati onu na koju upućuje najviše podataka, ali pritom uvijek naglašavati i posto-

janje drugih mogućnosti te izbjegavati banalne analogije. Treći primjer ukazuje na različite pristupe i spoznaje za tumačenje jedne pojave u prošlosti koji se razvijaju ovisno o vremenu u kojem nastaju. Prva je priča o kralju Tomislavu, druga o matrijarhatu. Treća je primjer povijesti arheološkog zaključka i promjena uvjetovanih razvojem discipline i ostalih prilika, primjer problematike prelaska s lovačko-sakupljačke privrede na zemljoradnju u Europi.

Primjer 1: Kralj Tomislav

Tomislav se kao hrvatski vladar spominje u slijedećim izvorima: pismo pape Ivana X, *Historia Salonitana* Tome Arhidakona, i *Ljetopisu popa Dukljanina*. Njegov suvremenik Konstantin Porfirogenet koji donosi podatke o brojnosti hrvatske vojske te sukobima Hrvata s Mađarima i Bugarima izrijeком ga ne spominje. Rana hrvatska historiografija također ga ne spominje (primjerice Ivan Lučić). Kralj Tomislav se u moderno doba po prvi puta spominje kod austrijskog povjesničara Maxa Büdingera u djelu *Österreichische Geschichte bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts* iz 1858. godine, i to na temelju pisma pape Ivana X (Goldstein 1985). U slijedećih nekoliko desetljeća 19. stoljeća formirat će se predodžba o Tomislavu kakva je izvan akademske zajednice prevladavajuća i danas. Franjo Rački također na temelju pisma pape Ivana X.

Pavao Ritter Vitezović je u *Croatia rediviva* (1700) zacrtao granice „velike Hrvatske“ koje će postati inspiracija u okvirima narodnog preporoda i hrvatske nacionalističke misli, ideologije i politike 20. stoljeća. U djelu želi prikazati hrvatske povijesne granice daleko širima nego postojećima na kraju 17. stoljeća, a glavni je motiv bilo sudjelovanje u Marsiglijevoj komisiji za razgraničenje koja je trebala utvrditi granice između Hrvatske, mletačke Dalmacije i turske Bosne nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Oslanjajući se na svjedočanstva Tome Arhidakona, Konstantina Porfirogeneta, Eneje Silvija Piccolominiya i Ivana Lučića, zaključuje da su se granice Kraljevstva Hrvata prostirale do Dunava, te nadalje, a da je Hrvatska bila neprekinuto kraljevstvo od Ostrivoja (Perković 1995). Sam Vitezović ovako izlaže podjelu: „Hrvatsku, koju su strani i neupućeni autori dosad različito rastavljali, dijelim po toku rijeke Dunava na Sjevernu i Južnu. Ovu dijelim na Bijelu i Crvenu, kako smo otkrili da se prije razlikovala, no uz ispravljanje središnje granice. Bijelu Hrvatsku (kojom se namjeravamo najviše baviti) nadalje dijelim na Primorsku, Središnju i Međurječnu, koje su već dosad tako nazivali, te na Planinsku. Drukčije na Dalmaciju, današnju Hrvatsku, Sloviniju u užem smislu i Norik ili Staru Japodiju. Crvenu Hrvatsku dijelim nadalje na Srbiju, Makedoniju, Bugarsku i Odrisiju. Sjevernu napokon dijelim na Venetsku, Sarmatsku i Mađarsku (Vitezović 1700 u Perković 1995).

donosi zaključak da se Hrvatska u doba Tomislava preobrazila iz kneževine u kraljevinu, odnosno da se Tomislav okrunio za kralja između 914. i 925. godine (Rački 1871). Vjekoslav Klaić u popularnom časopisu *Hrvatska lipa* navodi da je Tomislav sjedinio posavsku i dalmatinsku Hrvatsku te uveo sustav vladanja po uzoru na zapadne vladare (Klaić 1875), Ivan Kukuljević Sakcinski krunidbu smješta na Duvanjsko polje i donosi podatke o jačanju i širenju Hrvatske za vrijeme Tomislava do Drave, Dunava i Zahumlja (Kukuljević Sakcinski 1879), dok Tadija Smičiklas (1882) donosi iscrpan „izvještaj“ sa same krunidbe (primjerice citira se pjesma koja se pjevala na svečanosti te redosljed kojim se ulazilo u crkvu), te daje odgovor na pitanje tko je okrunio Tomislava i zašto Konstantin Porfirogenet ne spominje Tomislava: „*Da nije kruna iz Carigrada došla, vidi se po tom, što suvremenik Tomislavu Konstantin Porfirogenet hrvatskog vladara nepriznaje za kralja*“ (Smičiklas 1882, 219).

Za popularizaciju kralja Tomislava 70-ih godina 19. stoljeća vrlo je važno domoljublje i otpor prema Mađarskoj. Upravo je Tomislav taj koji je prema *Ljetopisu popa Dukljanina* pobijedio Mađare te zbog toga predstavlja svojevrsnog heroja, a u opisu Mađara 10. stoljeća mogu se pronaći pridjevi „bijesni“ i „nekršteni“ (Smičiklas 1882). Simbol Tomislava kao iskaza otpora prema Mađarskoj nakon raspada Austro-Ugarske gubi na značaju, no brzo dobiva novu ulogu: osim stalnog simbola neovisne velike i jake Hrvatske, postaje i simbolom zajedništva unutar nove zajednice naroda. Naime, Konstantin Porfirogenet donosi podatak da je dio Srba pred najezdom Bugara pobjegao u Hrvatsku, zajedno s knezom Zaharijom. Bugari su napali i Hrvatsku, ali se Hrvatska obranila. To je postalo temeljem za dokazivanje vječite hrvatsko-srpske sloge i njihovoga zajedničkoga djelovanja. Stoga je tisućita obljetnica hrvatskog kraljevstva obilježena i u akademskim krugovima i u javnosti diljem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Goldstein 1985, Budak 2010). Kralj Aleksandar osobno daje dodatni legitimitet Tomislavu. Svog sina, kao simboličkog predstavnika Hrvata nazvao je Tomislav, a mjesto Duvno je preimenovao u Tomislavgrad 1925. godine (Džino 2010). Spomenik kralju Tomislavu čije se postavljanje u Zagrebu počelo planirati za vrijeme obljetnice na trgu koji dobiva njegovo ime 1927., konačno se postavlja 1947. godine, dakle dvije godine nakon uspostave nove zajednice naroda, Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Moment suradnje Hrvata (kralja Tomislava) i Srba bio je koristan i za

nastavak jačanja ideje jugoslavenstva u okvirima „nove“ Jugoslavije. Kralj Tomislav tijekom druge polovice 20. stoljeća postaje dio službene hrvatske povijesti, a rijetka propitivanja utemeljenosti podataka u izvorima ne izlaze izvan uskih akademskih krugova. Situacija ostaje ista i nakon raspada Jugoslavije i stvaranja neovisne Republike Hrvatske, s tim da kralj Tomislav ponovo dobiva na popularnosti kao dio nacionalnog folklor. Ipak, kritički osvrti u posljednjih 15 godina postaju glasniji i polako ulaze u obrazovni sustav te dio javnoga mnijenja (primjerice na *web* stranicama Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija RH, www.mvpei.hr, stoji podatak da je prvi hrvatski kralj bio Stjepan Držislav). U većem dijelu javnosti Tomislav je i dalje neprijeporno snažan hrvatski vladar i prvi hrvatski kralj. Tijekom 2013. u povodu ulaska Hrvatske u EU, *Večernji list* i agencija Millenium promocija proveli su istraživanje u kojem su građani Hrvatske od 100 ponuđenih imena trebali odabrati 30 hrvatskih velikana kojima se najviše ponose. Kao jedan od tih 30 velikana izabran je i kralj Tomislav. Novine *24sata* u ljeto i jesen 2014. dijele medaljice s likom kralja Tomislava također u sklopu edicije Hrvatski velikani. I u dijelu akademskih krugova (makar ne usko vezanih uz polje povijesne znanosti) Tomislav kao prvi hrvatski kralj ostaje nepobitna činjenica s dodatkom raznih dvojbenih interpretacija, primjerice da Hrvatska nakon Tomislava počinje slabjeti (Skoko 2014). I u 21. stoljeću, važan aspekt hrvatskog nacionalnog identiteta nosi osoba o kojem iz izvora ne znamo više od nekoliko ne potpuno jasnih rečenica. Najviše državno civilno odlikovanje nosi ime kralja Tomislava (velered kralja Tomislava s lentom i Velikom Danicom), kip kralja Tomislava iz Zagreba nalazi se na naličju novčanice najveće vrijednosti u RH (1000 kn), nazivi značajnih i središnjih trgova i ulica u RH često nose ime kralja Tomislava. Puno je rjeđe zastupljen u službenim nazivima, te mnogo manje popularan u narodu Stjepan Držislav, po mišljenju većine struke prvi hrvatski kralj. Njegova vladavina dolazi svega četiri desetljeća nakon Tomislavove, ali očito prekasno jer je za povijesni legitimitet nekoga naroda i bolji i ugodniji nacionalni osjećaj bitno da je što stariji. Nekoliko desetljeća očito je od presudne važnosti za mjesto koje neka osoba ima u povijesti i javnom mnijenju, pogotovo ako postoje i dodatni pogodni podaci vezani uz tu osobu.

Primjer 2: matrijarhat

Ideja matrijarhata u ranim prapovijesnim zajednicama formira se u okviru antropologije 19. stoljeća, razdoblja u kojem se formiraju poimanja prošlosti u mnogim aspektima, pa i maloprije opisana hrvatska srednjovjekovna povijest. Oba ovdje prikazana mita nastala su u približno isto vrijeme, i unatoč mnogim znanstvenim istraživanjima koja su dokazivala suprotno, ostala dio javnoga mnijenja. Matrijarhat je vrlo važan moment u stvaranju slike o evoluciji čovjeka u 19. stoljeću gdje se na najranija društva gleda kao na primitivne zajednice koje nisu bile u stanju percipirati ulogu oca u reprodukciji pa se sve, poglavito pravo nasljedstva (ako ga je bilo) vezalo uz majku. Također se i stvarala slika patrijarhata kao evolucijskog dosega – primitivni narodi imaju društveno uređenje na principu matrijarhata, a razvijeni na principu partijarhata. Primjerice L. Morgan u *Drevnom društvu* navodi matrijarhalni gens kao stepenicu u razvoju patrijarhalnog gensa. Matrijarhat je kao koncept koji se proširio u najvećoj mjeri u stručnoj i ostaloj javnosti razvio J.J. Bachofen (1851. – 1887.) u svom opsežnom djelu jednostavnoga naziva *Matrijarhat* (Bachofen 1990), koje je izašlo 1861. pod izvornim nazivom *Mutterrecht*, odnosno majčinsko pravo. „Najviša ideja sljedećeg istraživanja je da se pokaže pokretački pristup ginekokratskog razdoblja i da se odredi njegov točan odnos, s jedne strane, prema nižim stupnjevima života, i, s druge strane, prema razvijenijoj kulturi“ (Bachofen 1990, 9). Prema Bachofenu, razlozi su za matrijarhat sljedeći: nekada su društva bila promiskuitetna i nije se moglo znati tko je djetetov otac nego samo majka. To je utjecalo na prava vlasništva preko čega su žene stekle političku prevagu (Bachofen 1990). Bachofen dakle, matrilinearni sustav vidi kao uzrok matrijarhata. Nasuprot tomu H. Maine (1851.) i E. Westermarck (1891) smatraju da su najranija društva morala biti partijarhalna, da se matrijarhat možda pojavljuje kao simptom degeneracije društva (!) kada su žene brojčano nadmašile muškarce. Bachofen matrijarhat veže s prvim poljodjelskim zajednicama (Bachofen 1990, 50), dok se u okvirima arheologije neolitik promatra dvojako: matrijarhat i/ili štovanje božice majke, kao logična posljedica štovanja kulta plodnosti zbog zemlje i stoke, te s druge strane neolitik kao prvo razdoblje partijarhata, ustroja do kojeg dolazi zbog sve kompleksnijih društvenih odnosa i privatnoga vlasništva. F. Engels (1884) u djelu *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* tako

tvrdi da je matrijarhat, koji je pretežno vladao od najnižega stupnja divljaštva do srednjega stupnja barbarstva, bio ukinut tek s pojavom privatnoga vlasništva i novom podjelom rada. Engels želi pokazati kako privatno vlasništvo i kapitalizam nisu univerzalni oblici organizacije društva. Pod velikim utjecajem L. Morgana i Bachofena radi troperiodnu podjelu društva prema vrsti strukture društva. Prvi je stadij *gens*, etapa u kojoj je društvo besklasno, brakovi su kolektivni, a filijacija je matrilinearna. Stadij gensa bio bi Morganov stadij barbarstva (Engels 1942). Bračna obitelj pojavljuje se kao institucija koja se suprotstavlja gensu. Taj tip zajednice podudara se s pojavom prvih oblika privatnog vlasništva. S poljoprivredom javljaju se viškovi i sve više sredstava za proizvodnju. Muškarci kontroliraju vlasništvo, a prijelaz na poljoprivredu po je Engelsu „istinski poraz ženskoga roda“ (Deliège 2012). Uzrok tomu vidi u želji da se vlasništvo prenese svom potomstvu, a zbog toga je potrebna kontrola žene zbog sigurnosti u očinstvo. Dominacija muškarca nad ženom kao uzrok monogamnoga braka promatra se i kao Engelson doprinos feminističkoj teoriji. Potpuno je drugačijega stajališta je Radcliffe-Brown koji u radu iz 1924. navodi da definicije patrijarhata i matrijarhata sadrže logičke i empirijske propuste te da ih nije moguće primjenjivati u znanosti (Kuznar 1997).

Dodatni poticaj razvijanju ideja o matrijarhatu te predodžbe o društvima koja štuje ženska božanstva (što je često definirano u paketu ili se doživljava međuovisno) davali su nalazi paleolitičkih i neolitičkih figurina koje predstavljaju žensko tijelo. Teorije i interpretacije tih figurina nisu predmet ovog rada pa se neće niti obrađivati, već samo njihova uloga u razvijanju ideje matrijarhata. Treba međutim napomenuti da su imale ulogu u definiranju teorija o društvenim i religijskim sustavima u paleolitiku i neolitiku, te da su postojali pokušaji da se dokaže kontinuitet i izravna veza paleolitičkih i neolitičkih figurina. Tu vezu je predložio Hornblower (1929) na temelju čega su se u brojnim radovima komparirale, a opravdanost takve komparacije se unatoč velikom prostornom i vremenskom rascjepu se vrlo rijetko dovodio u pitanje (Hays-Giplin, Ucko 1968). Božica predstavlja ideju božanske i svete ženstvenosti koja ima nadnaravne moći, ljudi u nju vjeruju i štuju je kao praiskonsko biće koje je izvor svog života. Stvorena je predodžba o vjeri u to svemogućće biće koje predstavlja kulturalni kontinuitet od paleolitika do današnjih dana (Meskell 1995). Popularno je stajalište da budući da su ljudi u neolitiku bili ovisni o plodnosti zemlje i reproduktivnom ciklusu živo-

tinja, majka je kao personifikacija plodnosti bila u centru društva čije je poimanje vremena bilo cikličko, a ustroj posljedično matrijarhalni (Hayden 1986).

Izravna veza paleolitičkih figurina koje su se nalazile pretežito na prostoru srednje Europe i ranoneolitičkih s Bliskog istoka poslužile su i u stvaranju teorije o smjeru kulturne difuzije sa zapada (Europe) prema istoku, popularne teorije u nacističkoj Njemačkoj i satelitskim zemljama. Zbog bogatih i „naprednih“ nalaza oruđa i predmeta simboličke vrste iz razdoblja gornjeg paleolitika s područja Njemačke F. K. Günther je (tada službeno) *Cro-Magnon* rasu identificirao kao pretke nordijske rase i Germana. Svojim istraživanjima lokaliteta Mauern to je dodatno „potvrdio“ Bohmers, što je prihvatio Heinrich Himmler i ostatak nacističkog vrha i stoga poticao istraživanja paleolitika (Pringle 2006). Argument za kulturnu difuziju sa sjeverozapada prema jugu i istoku bile su i paleolitičke kamene figurine koje su predstavljale ženski lik – tzv. Venere. ⇨

Venera s lokaliteta Mauern je pronađena nakon Drugog svjetskog rata, 1948.

Tijekom 20. stoljeća javljale su se teorije da su upravo srednjoeuropske gornjopaleolitičke figurine „Venere“ bile predložak za figurice ženskog lika na području Bliskoga istoka tijekom neolitika, a preko toga implicirale smjer kulturne difuzije – sa sjevera prema jugu, iz Europe k Istoku (Šeper 1944). Nisu bile promatrane kao izraz umjetnosti primitivnoga uma nego kao predložak za kasniji razvoj, odnosno paleolitik se promatrao kao vrijeme kada se stvorila čvrsta baza za kasnije tradicije.

Sljedeći veliki doprinos ideji matrijarhata u neolitiku bila su istraživanja Jamesa Mellaarta na lokalitetu Çatalhöyük. Mellaart je zaključio da je Çatalhöyük bio matrijarhalno društvo što je temeljio na nalazima ženskih figurina. U doba njegova istraživanja na lokalitetu vrlo lako je mogao u znanstvenoj literaturi pronaći potporu za svoje teorije, poput slijedećega: „Čak i tijekom transformacije društva iz matrijarhalnog u patrijarhalno, tijekom tranzicije iz neolitika u brončano doba ženski je princip dominirao u kultu i razvijao se oko misterioznih procesa rađanja“ (James 1959). Tako Mellaart (1962) objavljuje da skulptura božice koja sjedi okružena lavovima može biti prototip mnogo mlađe anatolijske Božice Majke Kibe. Ta je skulptura za njega nedvojbeno predstavljala dokaz o kultu Velike Božice Majke, te je tome podredio i interpretaciju ostatka lokaliteta. Teorije koje nije mogao potkrijepiti arheološkim dokazima pokušao je „popraviti“ neobičnim dodacima kao

što su crteži motiva kojih se ne sjećaju sudionici istraživanja, o kojima nema spomena u dokumentaciji niti su zabilježeni na fotografijama (Mellaart 1989, Mallet 1990). Njegov pokušaj dokazivanja kontinuiteta motiva na ćilimima i same tradicije izrade ćilima ⇨

Mellaart je smatrao je da su slike na zidovima kuća bile samo jeftina kopija pravih ćilima koji su visjeli sa zidova (Düring 2011)

od ranoneolitičkog doba do suvremenoga nije opstao u okvirima akademske zajednice, već pretežito u krugovima suknara i njihovim publikacijama (Mellaart 1967, 1984). Međutim neke njegove arheološke interpretacije poput ranoneolitičkih matrijarhalnih društava (Mellaart 1989), koje počivaju na sličnim „dokazima“ bez mnogo su recenzije i kritike prihvaćene prvo u okvirima arheološke akademske zajednice, potom preuzete u okvirima drugih humanističkih disciplina, prije svega feminističke teorije, te se naposljetku i pretočile u dio javnoga mnijenja i standardnoga pogleda na prošlost čovjeka i evoluciju društava. Mellaartove su publikacije suvremene s razvojem feminističkoga pokreta i gotovo odmah postaju aktualne i kao potpora feminističkoj teoriji. On doslovce i jasno navodi da kao jedini izvor života žena postaje personifikacija života, plodnosti i svega vezanoga uz poljoprivredu i uzgoj životinja (Mellaart 1967). Tu interpretaciju nalaza s lokaliteta Çatalhöyük preuzima ženski feministički pokret (npr. Barstow 1978), a u modificiranom obliku preuzima i arheologinja Marija Gimbutas (1973; 1982; 1992). Ona stvara pojam „Stara Europa“ koji se odnosi na europski kontinent u razdoblju neolitika prije indoeuropske seobe (Gimbutas 1974). „Stara Europa“ bila je miroljubiva i matrilinearna. M. Gimbutas smatra da nije bilo matrijarhalnoga uređenja, već da su po spolu društva bila više-manje egalitarna te da je postojala podjela poslova u kojima su svi jednako sudjelovali, a da su isto tako muškarci i žene jednakopravno sudjelovali u religijskim aktivnostima. M. Gimbutas je bila protivnik termina matrijarhat, jer smatra da taj pojam odražava samo zrcalnu sliku patrijarhata. Svejedno, ona je prepoznata kao ikona zagovornika matrijarhata i ženskih božanstava na gotovo planetarnoj razini. Njezini su radovi bili izvor za radove s područja feminizma, a u stručnoj literaturi često se navodi kao jedan od glavnih zagovornika ideje matrijarhata u prapovijesti (vidi Eller 2000, rad koji je često kritizira zbog prenaplašenog isticanja uloge Gimbutas u popularizaciji ideje matrijarhata). S druge strane, u nekim svojim djelima i sama spominje suprotnost patrijarhat – matrijarhat kao sliku odnosa stare i indoeu-

ropske Europe: „U tim matrijarhalnim društvima.. nije bilo muževa, ali su muškarci imali važnu ulogu u gradnji, zanatstvu i trgovini. Život žene bio je liberalan, društveni život i seksualnost nerazdvojivo povezani s religijskim sustavima koji su osiguravali njihov istaknuti položaj.“ (Gimbutas, 1992). Marija Gimbutas je i pobornik interpretacije paleolitičkih figurina kao božanstava (Gimbutas 1991).

Nakon obnove iskopavanja na lokalitetu Çatalhöyük dolazi do revizije starih i pojave novih interpretacija. U nekim se interpretacijama Hodder složio s Mellaartom, primjerice da kljunovi lešinara koji izviruju iz modela ženskih grudi na zidovima predstavljaju suprotnost života i smrti (Hodder 1990). Međutim, u dosadašnjim istraživanjima smatra da nije našao dokaze za štovanje Božice Majke ni za matrijarhalni sustav. Umjesto izraza božica preferira izraz žena (Hodder 2006). Revizijski rad na kontekstu nalaza figurina N. Hamilton sugerira da je većina

Mellaartov pokušaj interpretacije društvene organizacije i hijerarhije u neolitikumu te kontinuitet ornamentike ipak pripadaju u sferu manje kontroverznih postupaka ovoga planetarno popularnog arheologa. Zbog otkrića lokaliteta Çatalhöyük i promjena u ideji o ishodištu i počecima neolitika i danas ga drže za jednog od najvećih arheologa i „čovjeka koji je promijenio povijest“. Takvi iznimni rezultati čine još neobičnijom njegovu objavu crteža „blaga iz Doraka“ koje nitko nikada nije uživo vidio. Turska ga je optužila za krađu, a mnogi arheolozi sumnjaju u postojanje blaga. Zbog „afere Dorak“ izgubio je potporu kako turskih vlasti, tako i posljedično financijsku i ostalu potporu Britanskog instituta u Istanbulu. Institucija nije mogla riskirati da zbog Mellaarta izgubi svoj položaj u Turskoj, koji na neko vrijeme prelazi na Sveučilište u Istanbulu gdje ubrzo dobiva otkaz te izgon iz zemlje pa se vraća u Veliku Britaniju i nastavlja svoju karijeru kao profesor na *Institute of Archaeology* u Londonu gdje se posebno za njega osnovala katedra. Sudjelovao je u mnogim publikacijama, a 1980. postao je članom Britanske akademije. Mellaartov gotovo neokaljeni ugled svjedoči o snazi autoriteta i otpornosti stečenih položaja u akademskoj zajednici unatoč sumnjama i dokazima o fabriciranju podataka te čak i nezakonitim djelatnostima. Iako nakon ukidanja dozvole 1961. više nikako nije mogao utjecati na istraživanje lokaliteta Çatalhöyük, ipak projekt novih istraživanja nije pokrenut bez konzultacija s njim i njegova blagoslova, makar je objektivno njegova, čak i samo simbolička uloga mogla projektu i novom istraživaču u kontekstu Turske donijeti više štete nego koristi (jedan od turskih uvjeta za obnovu istraživanja bio je da Mellaart ne sudjeluje u projektu, a njegov posjet morao je biti isključivo privatne naravi i ograničen na jedan dan).

U oproštajima od Jamesa Mellaarta dubiozne se epizode iz njegove karijere ili preskaču ili spominju s velikom dozom opreza, čak i u vrlo stručnim časopisima poput *Antiquity* (Watkins 2012).

James Mellaart je primjer školovanog i priznatog stručnjaka čije su osobne težnje nadjačale osobni akademski integritet, ali mu položaj u struci nije oduzet što je pak pokazatelj snage jednom uspostavljenog položaja autoriteta.

figurina koje prikazuju debele žene pronađena u otpadima (bunjištima), što nikako ne bi sugeriralo njihov sveti karakter. Sugerira da su neke od tih figurina predstavljale dječje igračke ili ukrase (Hamilton 1996). S druge strane, daljnja analiza figurina s lokaliteta ukazuje da to da su neki nalazi možda pogrešno interpretirani kao figurine što dovodi u pitanje i brojnost u određenom kontekstu (Meskell & Nakamura 2005).

Ian Hodder smatra da nalazi ukazuju na društvo koje nije ni patrijarhalno ni matrijarhalno. Primjerice, prehrana ukazuje na jednaku prehranu po spolu, mada se u mlađim slojevima može vidjeti jasnija podjela poslova te podjela po rodu, žena ima istaknutu ulogu u poljoprivredi i proizvodnji hrane, dok pojava pintadera (pečata) može ukazati na pojavu jasnijeg koncepta vlasništva. To su slojevi u kojima je pronađeno najviše figurina debelih žena (Hodder 2004, 2006). Ako bolje promotrimo, ova izjava zapravo u biti sadrži ono što zagovaraju pobornici matrijarhata i ostali pobornici razvoja društva na ekonomskom i rodnom principu – u nekom trenutku rodne uloge kakve ih mi danas poznajemo postaju jasnije. Egalitarna jednostavna društva imala su značajniju ulogu žena dok se s razvojem i društvenim raslojavanjem ta uloga premješta na muške pripadnike zajednice. Uloga i značenje figurina dosada nije otkrivena, a tijekom vremena preispituju se stare interpretacije, uvijek ističući njihovu važnu, mada nedosegnutu ulogu, uz nove interpretacije koje sugeriraju da simbolički repertoar neolitika nije odražavao samo miroljubivu ženskost nego i izražavao agresivnu, dominantu mušku prisutnost (Hodder & Meskell 2011). U sklopu otvorenoga pristupa istraživanju, I. Hodder i njegov tim su diskutirali s članicama „*Goddess movement*“ koje štuju lokalitet kao svetište Velike Božice i dalje zagovaraju interpretaciju figurina kao božica (Hodder et al. 2009). Interpretacije se sa novim istraživanjima konstantno mijenjaju i dopunjavaju (Hodder 2006, Hodder 2014).

Koliko je ideja o matrijarhату i značenje te ideje još uvijek aktualno u raznim sferama društva vidljivo je u izvještaju pravobraniteljice za ravnopravnost spolova RH gdje u dijelu 5.2.2. *Kvalitativna rodna anali-osnovnoškolskih udžbenika povijesti* stoji slijedeće:

„2. Odsustvo određenih sadržaja koji se odnose na ravnopravnost spolova

U analizi udžbenika bilo je također moguće zapaziti odsutnost određenih sadržaja koji su vrlo važni u rasvjetljavanju položaja žene u povijesti a neki od njih imaju fundamentalno povijesno značenje. Tako je

u Tragom prošlosti 5 u udžbeniku, zbirci tekstova, i radnim listovima, propušteno da se i jednom jedinom riječju spomene odnos, odnosno razlika matrijarhat/matrilinarnost – patrijarhat, da bi se pokazalo kako se kroz objašnjenje prelaska s nomadskog na sjedilačko (od stočarstva na poljoprivredno) kao integralni dio te promjene događa i prijelaz sa matrijarhata, odnosno matrilinarnosti, na patrijarhat. Tako je propuštena mogućnost da se time pokaže kako je patrijarhat uopće nastao te, posljedično, u kojem se pravcu povijest kasnije odvija. Isto se odnosi i na Povijest 5, u kojem također nema ni riječi o matrilinarnosti/matrijarhatu, razvoju u patrijarhat i slično“ (Izješće pravobraniteljice za ravnopravnost spolova - izješće o radu za 2010. g.). Izješčaj pravobraniteljice za ravnopravnost spolova je svakako plemenit pokušaj korištenja prošlosti u sadašnjosti, ali faktografski pogrešan.

Danas nema dovoljno dokaza koji bi mogli upućivati na organizaciju društva u neolitiku ni o rodnim ulogama. Štovanje „božice majke“ u kasnijim populacijama ne treba uzimati kao analogiju za ranija društva niti treba štovanje izjednačavati s matrijarhalnim ustrojem društva. Pretpostavka da su neka prapovijesna društva razlikovala pojam žene u sferi svjetovnoga i duhovnoga, gdje ih se štovalo kao božice, no u svakodnevnom su svijetu bile na marginalnim položajima također je odraz suvremenih društava u kojima takve pojave nisu strane. Očit je primjer uloge Djevice Marije u religijskom (pa i svjetovnom – 15. kolovoza je državni praznik u RH) životu u našem društvu. Do prije nekoliko desetljeća (ili manje) naše je društvo bilo ustrojeno kao patrijarhalno – međutim osobito se štovala i štuje institucija majke – i Djevica Marija i vlastita majka, najvažnija osoba u životu svakoga muškarca.

U okviru sveprisutnoga evolucionizma 19. stoljeća i razvoj se društva promatrao kroz prizmu linearnoga razvoja od primitivnijega i jednostavnijega k razvijenijem i kompleksnijem. Tako su se društva kojima bi na čelu bila žena smatrala jednostavnijima i primitivnijima, a društva kojima je na čelu muškarac kompleksnijima i razvijenijima, patrijarhat je bio evolucijska činjenica. Upravo taj evolucionistički pristup jest ono što bi trebalo i borbe za ženska prava udaljiti od inzistiranja na matrijarhatu jer time preuzimaju koncept po kojem je žensko svakako inferiornije. Strukture vlasti u prapovijesti ne treba dovoditi u vezu sa suvremenim položajem žene i njezinom ravnopravnošću.

Primjer 3: neolitizacija Europe

„Svuda gdje su živjeli, divljaci bi otkrili bi nakon mnogo pokušaja koje su biljke korisne i koje se mogu poboljšati pripremom na različite načine, te nakon nekog vremena poduzeli prve korake u kultivaciji sadeći ih blizu njihovog uobičajeno boravišta... Idući korak u kultivaciji, koji je zahtijevao nešto planiranja, bio je posijati sjeme korisnih biljaka, a budući da je tlo u blizini koliba urođenika uvijek u određenoj mjeri pognojeno, prije ili kasnije bi izrasle poboljšane verzije. Ponekad bi divlja i neobično kvalitetna verzija biljke u prirodi zaokupila pažnju kakvoga staroga divljaka koji bi ju onda presadio ili posijao njezino sjeme. „ (Darwin 1875, 326-327).

Neolitizacija, odnosno prijelaz s lovačko-sakupljačke privrede na zemljoradnju i uzgoj životinja, te sjedilački način života, jedna je od najznačajnijih prekretnica u povijesti čovječanstva. Upravo je taj proces stvorio prvu pretpostavku za kulturnu i tehnološku evoluciju, koja će, tisućljećima kasnije, dovesti do formiranja „modernoga načina života“. Osim antropološkoga i arheološkoga, neolitizacija je i političko pitanje jer se kroz nju otvaraju pitanja europskog kulturnog identiteta, te genetskog i lingvističkog podrijetla suvremenih Europljana (Zvelebil & Lillie 2000, 57). Većina autora koji se bave problematikom širenja zemljoradnje identificiraju područje Levanta i Anatolije kao mjesto gdje je prvi puta zaživio potpuno sjedilački način života, te struktura kako arhitekture naselja, tako i društava koje iz tih promjena proizlaze i postaju vidljive kroz arheološke ostatke. Vrijeme tih promjena bilo je prije približno 10 000 godina. Pojava zemljoradnje, domestikacije i sjedilačkoga načina života na području Europe pitanja su oko kojih nema jednostavnoga i jednoznačnoga odgovora, kao ni usuglašenoga stava kako unutar struke koja se tim razdobljem bavi, tako niti na interdisciplinarnoj razini (arheologija, antropologija, genetika, biologija). Zbog toga se neolitizacija mora promatrati iz dvaju, jednako važnih kuteva: 1) stvaranje teorija o neolitizaciji u kontekstu simultanih političkih, ekonomskih i društvenih zbivanja i 2) mogući procesi odvijanja neolitizacije.

Nekoliko je elementarnih prepreka s kojima se suočava svatko tko proučava arheološka razdoblja, koje ako se u samom početku ne uoče i barem ne pokušaju ukloniti, postaju faktor koji onemogućava i/ili iskrivljuje interpretaciju postojećih podataka. Prva je od tih prepreka

sama podjela naše prošlosti. Povijesne i arheološke periodizacije produkt su suvremenoga doba, mada donekle empirijski utemeljene, duboko su usađene u percepciju svijeta u suvremenoj civilizaciji kao neke konkretne, gotovo fizičke barijere, te nerijetko stvaraju psihološke granice koje onemogućavaju stvaranje novih teza i pogleda te blokiraju percepciju iznad razine poznatog i „usustavljenoga“. Zbog toga što su im temelji upravo suvremena vjerovanja i predrasude ti se kronokulturološki okviri čine potpuno jasnima, kao da su produkt čiste logike ili zdravog razuma. Druga su prepreka granice, postojeće i fizičke (te uglavnom nacionalne), ali utemeljene u suvremeno doba. Suvremena teritorijalna podjela Europe snažno je utjecala na formiranje gotovo svih postojećih teorija i kronologija (Novaković 2002). Europska je arheologija organizirana prema postojećim teritorijalnim jedinicama u okviru nacija, odnosno država. Unutar svake od tih arheologija rade se periodizacije i distinkcija različitih kulturnih grupa (npr. ranoneolitički kompleks Starčevo-Körös-Criş za koje ne postoji ujednačeno mišljenje radi li se o jednoj ili više kulturnih grupa, a vrlo je indikativna koincidencija da se granice tih grupa poklapaju skoro u potpunosti sa suvremenim granicama; za detaljnija objašnjenja vidi Borić 2008, a za primjer organizacije regija publikaciju Praistorija jugoslavenskih zemalja), što dovodi do problema već na osnovnim razinama kao što je identificiranje i imenovanje određene pojave, te smještanje u odnos prema ostalima. Duboka ukorijenjenost projiciranja suvremenih struktura na prošlost najočitija je upravo na primjeru proučavanja razdoblja mezolitika i neolitika te posebice prijelaznoga perioda između tih dvaju razdoblja. Crta razgraničenja paleo(mezo)litika i neolitika odavno je prestala biti tehnološka komponenta (upotreba cijepanoga naspram glačanoga kamenog oruđa), kao što je bila osnovni faktor za Thomsena i Lubbocka, nego ekonomska komponenta, zamjena lovac i sakupljača sjedilačkim, zemljoradničkim zajednicama. Rezultat je to prije svega evolucionizma koji se tijekom 19. stoljeća „ukopava“ kao temeljni okvir znanstvene spoznaje u raznim disciplinama. Razvoj ljudskoga društva se promatra kao evolucija i shodno tomu društva su klasificirana na osnovi stupnja razvoja. Divljaci su lovci i sakupljači, barbari zemljoradnici, dok su civilizirana društva Rim, Grčka, Egipat itd. te suvremene europske države (Moore 2002). L. Morgan snažno je utjecao na Engelsa koji prihvaća njegovu troperiodnu podjelu kronološkoga razvoja društva i potkrjepljuje je primjerima američkih Indi-

janaca, srednjovjekovnim društvima te modernim narodima (Morgan 1981; Engels 1946). Sam Charles Darwin smatra zemljoradnju nedvojbeno superiornom lovu i sakupljanju te smatra da do promjene u ekonomiji dolazi unutar zajednice čim se za to stvore uvjeti. On zaslugu za prijelaz pripisuje „divljacima“ samima, odnosno njihovu znanju stečenom na temelju pokušaja i pogrešaka (Darwin 1875, 326-327; vidi cjeloviti citat na početku potpoglavlja). Prema tome, do kraja 19. stoljeća stvoreni su dominantni znanstveni pravci koji suprotstavljaju „poludivljeg“ paleolitičkog čovjeka već poprilično „sophisticiranom“ neolitičkom čovjeku. Od 18. stoljeća nadalje taj koncept postaje široko prihvaćen i na neki način samorazumljiv i nepodložan reevaluaciji ili kritici. Uz sve napredne evolucionističke ideje, 19. stoljeće jednostavno nije imalo prostora i za apsorpciju pitanja porijekla i razvoja civilizacija, pogotovo u društvu u kojem je poligenetsko porijeklo čovjeka još uvijek bila legitimna i općeprihvaćena teorija.

Arheologija za evolucionizam nije bila plodno tlo jer za to još nije bila spremna (osim u proučavanju paleolitika koji se usko vezao uz evoluciju čovjeka), tako da nakon početnoga evolucionističkoga pristupa (paleolitik i prapovijest), interes za takvom klasifikacijom društva opada prije svega jer je u središtu pozornosti arheologa stvaranje tipologija i kronologija kako bi se klasificirala gomila iskopanoga materijala. ⇨

Zbog toga, kada se arheologija počinje zanimati za pitanja društva dočekać će je već gotovi obrasci nastali u drugim znanostima, poglavito antropologiji koji su se preslikali u arheologiju kao gotove odrednice.

Međutim evolucionizam samo prividno nestaje, on zapravo postaje spoznajni preduvjet zapadnoga razmišljanja od sredine 19. stoljeća, poput „vode u kojoj plivaju sve suvremene znanstvene grane i teorije društva“ (Olsen 2002, 116). Osim toga, arheologija je bila povezana s buržoazijom i nacionalizmom koji su preferirali etničke i nacionalne interpretacije radije nego društvene (Kristiansen 1984, 74). Sa zamjenom evolucionističkoga pristupa kulturno-povijesnim na vidjelo izlaze manjkavosti troperiodnoga sustava i apsolutnih stadija razvoja čovječanstva (Zvelebil 1986, 6). Ipak, okviru proučavanja društva koji su stvoreni u antropologiji, jednostavno su se preslikali u arheologiju kao već gotove odrednice. Iako su procesni arheolozi uložili mnogo truda da se takva uopćena tipologija odbaci, ona se pokazala dosta žilavom (Olsen 2002, 115).

U arheologiju se dakle društvene kategorije „lovci i sakupljači/divljači“ i „zemljoradnici/barbari“ uvode kao, zapravo već gotove, kronološke odrednice, mijenjajući „tehnološke“ kategorije koje su i danas osnova periodizacije u europskoj arheologiji (Pluciennik 2008, 16). Te se kategorije mogu u nekoj mjeri objasniti kao društvena evolucija, uz veliki rizik od stvaranja anakronističke zablude i zabune kojih smo mogli biti svjedoci u mnogim teorijama. Način života lovačko-sakupljačkih zajednica percipirao se kao „bliži prirodi“, što je rezultiralo svrstavanjem lovaca i sakupljača u „životinjsko carstvo“. Osnovni je pravac stvaranja gorespomenutih društveno-ekonomskih kategorija „geografski“, odnosno odražava način opisivanja i valorizacije „drugih, onih koji su tamo“ (Pluciennik, 2008, 16). Budući da je okružje u kojemu je nastalo pismo, odnosno pisana djela i začeci znanosti, sjedilačko i zemljoradničko, „drugi“ su oni koji na taj način ne žive. Primjerice, za Grke to su bili Barbari i Skiti. Iako korijene imaju već u antičko doba (kao uostalom i podjela prošlosti prema tehnološkim inovacijama i korištenju sirovina, poput Lukrecijeve u djelu *O prirodi*), ti su se okviri stvarali tijekom 17. i 18. stoljeća, u doba uspona kapitalizma, a vrlo su se pogodnim pokazali kao sredstvo opravdanja političkih prilika i postupaka. Predrasude naspram lovaca i sakupljača potaknute su dodatno susretima Europljana s autohtonim populacijama tijekom kolonizacije (Zvelebil 1995, 146). Promoviranje zemljoradnje kao višega razvojnoga stupnja od lova i sakupljanja služilo je za opravdavanje kapitalizma, kolonijalizma i teritorijalnoga ekspanzionizma pojedinih europskih zemalja te pokrštavanja i istrebljivanja autohtonih populacija (Trigger 2006; Pluciennik 2008). Sve su se pozitivne vrijednosti pripisivale zemljoradnji i sjedilačkom načinu života, dok su se negativne vrijednosti kao što su lijenost, neimaština, nepostojanje vlasništva i opći nemoral vezali uz lovce i nomade. Industrijalizacija i razvoj urbanih cjelina također su razvili romantičarske i idealizirane poglede na seoski život i zemljoradnju (Zvelebil 1995, 164).

V. G. Childe, svoju teoriju o širenju zemljoradnje naziva revolucijom, ali u ovom slučaju je ta revolucija bila postupna i polagana (poglavlje 3), a u biti odbacuje i ignorira stavove samih marksista o počecima zemljoradnje koji je vide u eri barbara, te ne vežu proizvodnju hrane uz društveni poredak (Pluciennik 2008). Childe prebacuje i kriterije definiranja neolitika s materijalne kulture na ekonomiju. Osim njih, još su neki autori u to doba implicirali postojanje kontakata mezolitičkih po-

populacija sa zemljoradnicima, no prevladao je model brze migracije koja sa sobom nosi sve elemente koje prepoznajemo kao inovacije neolitika, tzv. „*neolitički paket*“ (Childe 1957). Kolonizatori s Bliskoga istoka donose u Europu nov način života i uzrokuju nagli porast broja stanovnika. Taj model, „*neolitička revolucija*“ nije zahtijevao nikakva definiranja i objašnjenja transformacije lovaca i sakupljača u zemljoradnike. Jer razlike su jasne i očite, a zemljoradnici su u svojoj biti toliko različiti od lovaca i sakupljača da je jedino moguća kolonizacija (relikt rasističkoga pogleda na različite populacije). Koncept „*drugih*“ ovdje također dolazi do izražaja. Zemljoradnici su bliži „*nama*“, prema sjedilačkom načinu života, postojanju koncepta vlasništva i imovine, društvenoj organizaciji te prakticiranju religijskih običaja (kult plodnosti, rituali vezani uz zagrobni život, itd.). Migracijska je teorija najprihvaćenija i među znanstvenicima izvan područja arheologije te u javnosti još i danas. Nakon Drugoga svjetskoga rata migracijskoj se teoriji dodaje još jedna teorija, koja neolitizaciju tumači kao autohtonu, lokalnu transformaciju i društvenu evoluciju (Pluciennik 2008). Tri su pravca iz kojih se razvija ta teorija. Prvi svoje korijene ima u strukturalizmu C. Lévi-Straussa koji ljudske zajednice vidi kao čvrste strukture sa stabilnim međusobnim odnosima, pri čemu su promjene rijetke, a događaju se unutar tih struktura, a ne potaknute impulsima izvana (Lévi-Strauss 1988). Drugi pravac razvoja autohtonosti je mnogo manje benignan. Mnoge su nacije uz pomoć svojih lokalnih arheologija pokušavale dokazati svoju autohtonost od samih početaka naseljavanja određenoga prostora, a to znači od početaka zemljoradnje, i kulturnu različitost u odnosu na druge nacije (Ammerman 2003, 14; Trigger 2002). Također su se i sela, odnosno zemljoradnici anticipirali kao repozitoriji i čuvari kulturnoga identiteta i jezika u doba represivnih režima, te kao povijesna spona između slavne prošlosti i modernih težnji nacije (Zvelebil 1995, 147). Ovaj obrazac može se uočiti i u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća, a uočljiv je primjerice kroz etnološko djelovanje braće Antuna i Stjepana Radića, zatim isticanje narodne nošnje kao nacionalnoga identiteta te folklornog izričaja kako u Jugoslaviji, tako i u prvim godinama samostalnosti. Postoje i primjeri gdje je baš iz tih razloga režim prema selu imao negativan i represivan odnos (Kina, Rumunjska). Teorija o autohtonosti zapravo je često, mada na prvi pogled tako ne djeluje jer proučava davno nestala društva, zapravo odraz trenutačnih nacionalizama. Ironija se nalazi u tome što su upravo „*grupe*“ koje sebe žele identificirati kao autohtone

prošle kroz jedno ili nekoliko razmještanja u nedavnoj povijesti, te u svakom slučaju na području na kojem se nalaze ne mogu imati komponentu autohtonosti (Beteille 1998). Treći je pravac utemeljen snažnim osjećajem krivnje i gržnje savjesti zbog utjecaja i uloge koji je arheologija imala u stvaranju i provođenju nacističke ideologije, pa iz tog grizodušja proizlazi „davanje prava“ na autohtoni razvoj svakoj grupi koja ga želi prihvatiti. Taj otklon od difuzionizma može se pratiti kod njemačkih autora (Beteille 1998). Naravno, postoje i vrlo suvremene teorije koje se zalažu za autohtonost, i to u najvećoj mjeri utemeljene na istraživanju mezolitika i „pretkeramičkog neolitika“ Grčke (Séfériadès 2007). S prostora Grčke i potječu prvi nalazi koji su doveli u sumnju migracijsku teoriju, i stvorili znanstvene temelje za teoriju autohtonosti. Prvi nalazi „pretkeramičkog neolitika“ u Grčkoj potječu iz 1956. kada V. Miložčić definira slojeve na Argissa Magoula kao „sjedilačku grupu koja ne koristi keramiku“ (Miložčić 1956). Kasnije su se tim nalazima za podršku teorije pridružili i litički nalazi lovaca i sakupljača s lokaliteta Theopetra, te još niza drugih pri čemu je sama prisutnost lovaca i sakupljača bila dovoljna da se utvrdi autohtoni razvoj. Pobornici autohtonoga razvoja također upućuju na fundamentalne razlike bliskoistočne i grčke keramike (Chapman 1994).

Razvoj modela

Tijekom vremena arheološki dokazi počeli su stvarati potpuno drugačiju sliku od uobičajene konstrukcije predneolitičke i neolitičke Europe; za područje skoro cijele Europe uočeno je da već od mezolitika dolazi do stvaranja kompleksnijih društveno-ekonomskih odnosa, kao i stvaranja trajnijih naselja i staništa, dakle naznaka sjedilačkoga načina života. S druge strane, tijekom neolitika utvrđene su vrlo mobilne zajednice s kombiniranom lovno-poljoprivrednom ekonomijom. Za promjenu stajališta prije svega su zaslužna istraživanja na Đerdapu, i drugim dijelovima Europe, razvoj geomorfologije, otkrivanje novih lokaliteta, i, kao najvažniji faktor, početak primjene radiokarbonskih analiza, odnosno stvaranje apsolutnih kronologija (Pluciennik 2008, 21). Rani holocen Europe počinje se proučavati iz nove perspektive, te se stvaraju novi modeli. Nekoć jednostavna kolonizacija Europe koja je na ove prostore donijela zemljoradnju postaje vrlo kompleksna problematika. Genocid koji je proveden u dijelovima Europe i Bliskoga

Istoka periodički tijekom 20. stoljeća (Armenija, holokaust, te recentno etničko čišćenje i „humano preseljenje“ u Bosni i Hercegovini) utječe na redefiniranje pojma seobe ljudi i „razmještanja stanovništva“, i po uzrocima i po intenzitetu i po volji i po „odabiru“ lokacije, kao i pojma mobilnosti zajednice (Ammerman 2003, 18). Kao rezultat daljnjih istraživanja, stvaraju se novi pristupi koji tumače neolitizaciju isključivo kroz kontakte i kulturnu difuziju, a migracija s Bliskoga istoka pri tome ima beznačajnu ili nikakvu ulogu. Do potpunoga odbacivanja migracije od strane pristaša „nove arheologije“ došlo je djelomice i zbog nedostatka teorijske i metodološke podloge. Posebice u kontinentalnoj Europi, na njemačkom govornom području do tada se smatralo da je migracija sama po sebi razumljiva i vidljiva pojava koja ne zahtijeva daljnja objašnjenja (Burmneister 2000, 539). S postprocesnom arheologijom mijenja se ponovo i značenje neolitika. Neolitik se počinje proučavati kao „ideološki fenomen“, način razmišljanja, nove ideje, koje su se manifestirale kroz promjene u materijalnoj kulturi i simboličkom izražavanju (Rowley-Conwy 2004, 83).

Unatoč svim manama i često pogrešnim konotacijama koje pojmovi neolitik, mezolitik i ostali nose, ipak se upotrebljavaju jer bolje terminologije trenutno nema, a ipak je, makar okvirno jasno što određeni pojam obuhvaća, naravno do onog trenutka dok se taj pojam s krivim značenjem ne ukalupi u svijest ljudi. Ključni moment u definiranju elementarnih razlika između holocenskih lovaca i sakupljača te neolitičkih zemljoradnika pogrešno je i simplificirano tumačenje mobilnosti i društvene strukture obje vrste „društvenoga uređenja“ (Zvelebil 2001, 5). Po tome tumačenju lovci i sakupljači su vrlo mobilni, s jednostavnom socijalnom organizacijom, a zemljoradnici sjedilački i vrlo organizirani te produktivni, pa su i njihove razlike vrlo uočljive u arheološkom materijalu. Nije realno očekivati da vrlo mobilna zajednica ne sreće tijekom svoga kretanja u vrlo širokom radijusu druge populacije i s njima uspostavlja kontakt. Druga je nerealna postavka promatranje zemljoradničkih zajednica kao „nepokretnih“ samo zato što imaju trajna naselja. Upravo suprotno, trajno naselje omogućava bolju organizaciju i koordinaciju kretanja te istraživačke ili nabavne ekspedicije pojedinaca.

Zajednička pretpostavka većini teza jest da je seljenje nešto što treba izbjegavati, a sjedilaštvo poželjan način života kojem svatko teži. Istraživanja Eskima i lovaca u srednjoj Australiji pokazala su da se oni sele svojevolumeno i rado. Kada su iz birokratskih razloga prisiljeni biti na

jednom mjestu, potajice putuju. Razlog njihova puta nije nedostatak hrane. Upravo dostupnost hrane potiče putovanje, jer im je poznato mjesto na koje se uvijek mogu vratiti ako ne pronađu neko sa sličnim pogodnim okolnostima (Binford 2002, 204-205). Za prelazak na sjedilački način života stoga se mora poklopiti čitav niz uvjeta i dobrih razloga da bi se napustio jedan dobar i produktivan način života. Teško je i rano sjedilaštvo promatrati kroz gustu šumu predrasuda naraslu tijekom 20. stoljeća. U kontekstu neolitizacije mobilnost, pogotovo na godišnjoj ili ↷ cikličkoj razini kao da prestaje. Jedina mobilnost koja se uopće detektira kod „sjedilačkoga stanovništva“ okarakterizirana je kao „transhumantna“ (Zvelebil 1995, 149). O širokom radijusu kretanja i razvijenoj mreži putem koje se odvijala razmjena govore i nalazi morskih puževa i školjaka na nalazištima u srednjoj Europi (Gronenborn 1999). Između sakupljača i zemljoradnika ne dolazi do razmjene egzotičnih predmeta, već onih uporabnih poput glačanog oruđa, mesa i prehrambenih proizvoda, a možda je ključni trenutak za početak transformacije uključivanje živih životinja u sustav razmjene.

Prema distribucijskom sustavu sirovina tijekom boreala, teritorij koji je obuhvaćala jedna mezolitička grupa u srednjoj Europi iznosio je oko 60-80 km, a gustoća stanovništva 0,1 stanovnik po km² (Aroara 1980, 252, Gronenborn 1999, 129-130). Pretpostavlja se da su veće grupe brojile oko 100 članova, a prosječne oko 30 članova (Gronenborn 1999, 130).

Tijekom kasnog mezolitika na nekim je lokalitetima zabilježen mali udio domesticiranih životinja kao što su ovca i koza koje su sigurno „novi elementi“ jer se smatra da ovca i koza nemaju svoje divlje pretke na teritoriju Europe. Za „domestikaciju“, odnosno držanje divlje svinje ima dokaza već iz ranog mezolitika (Gronenborn 1999, 129). Spoznaje o ranoholocenskim lovačko-sakupljačkim zajednicama toliko su se promijenile, a konceptualna podjela između lovaca i sakupljača se toliko stanjila da su se čak postavila pitanja u čemu je uopće razlika između mezolitika i neolitika:

„Ako je mobilnost postglacijalnih lovaca prije logistička nego stambena, korištenje resursa kompleksno, društvena struktura nije egalitarna, koriste keramiku, glačano oruđe i ostale tehnološke inovacije tradicionalno vezane uz neolitik, što je uopće ostalo kao razlika između mezolitika i neolitika?“ (Zvelebil 1986, 168). Istraživanja europskog mezolitika i neolitika i njihovo proučavanje izvan nacionalnih granica pretvorila su neolitičku revoluciju G. Childea u polaganu, tromu i temeljitu refor-

mu načina života i privređivanja. Zemljoradnja se Europom, od Grčke do Švedske širila 2500 godina (oko 100 generacija), a sam proces transformacije traje od 7. do 4. tisućljeća BC u raznim dijelovima Europe. Termin neolitička revolucija zamjenjuje se terminom neolitička tranzicija, transformacija ili čak evolucija. Termin tranzicija u suvremenom shvaćanju odmah asocira na dugotrajnost i smanjenu efikasnost. Dugotrajnost tranzicije također je uvjetovana i činjenicom da je prijelaz na poljoprivredu bio na dobrovoljnoj bazi. Vrlo je malo dokaza o konfliktima među starosjediocima i novim populacijama, a i oni su vjerojatno bili uvjetovani borbom za resurse, a ne prisiljavanjem drugih na promjenu načina života. Primjere spore tranzicije može se pratiti i u nedavnoj prošlosti, primjerice širenje industrijalizacije po Europi, posebice unutar država. Neki krajevi se osuvremenjuju odmah, a neki u potpunosti zadržavaju tradicionalni način života, dok se neki koriste samo određenim elementima „napretka“. Prostorno, unutar regija tranzicija se nije odvijala u kontinuitetu. Vidljivo je to iz nakupina ranoneolitičkih naselja koje su odvojene praznim prostorima. Iako se ne može potpuno isključiti komponenta neistraženosti, u tome se očituje selektivnost ranih zemljoradničkih zajednica (Ammerman 2003, 17).

Stvorila su se dva dominantna suprotstavljena „tabora“ - onih koji lovce i sakupljače promatraju kao „slobodne strijelce“, koji ovisno o svom izboru mogu prihvatiti ili odbaciti zemljoradnju, te onih koji smatraju da je zemljoradnja sama po sebi toliko superiorna, da superiorni postaju i njeni nosioci. Prijelaz se tumači i prilagodbom na situaciju u kojoj je došlo do neravnoteže između izvora hrane i veličine populacije, te da je u oba slučaja neizbježna (Thorpe 1996, 5).

Zbog velike količine mezolitičkih i neolitičkih lokaliteta s izrazito različitim i izmiješanim aspektima mezolitičkoga, odnosno neolitičkoga načina života, najčešće suprotstavljanoj migraciji naspram modelu kontakata moralo se produbiti i proširiti. Tako je nastalo nekoliko modela difuzije zemljoradnje, odnosno neolitizacije, od kojih svaki ima svoje zagovornike i lokalitete koji podupiru baš taj model (Zvelebil 2001, 2):

Keramika se pripisivala a priori pridošlicama, no nedvojbeno je utvrđeno da se keramika proizvodila u određenim dijelovima Europe od strane lovaca i sakupljača, a neki od oblika pokazuju određeni kontinuitet s kasnijim oblicima i ukrasima. Na određenom broju lokaliteta se kontinuitet vidi i u litičkom materijalu (Gronenborn 1999, Zvelebil 1995, 156)

- * migracija stanovništva – izravno i masovno kretanje populacije u prethodno određenu regiju
- * djelomična difuzija – sekvencionalna kolonizacija određene regije malim grupama ili kućanstvima. Odvija se tijekom mnogo generacija, postupnim i polaganim širenjem poljodjelstva stvaranjem naselja „kćeri“
- * dominacija elite – u nove krajeve odlaze samo predstavnici socijalne elite koji postupno preuzimaju kontrolu nad lokalnim stanovništvom i formiraju svoju vlast (očituje se u miješanju gena, genetičkom kontinuitetu s novim slojevima)
- * infiltracija – postupna penetracija malih, uglavnom specijaliziranih grupa u regiju u kojoj vrše djelatnosti koje lokalna zajednica ne zna ili ne može (u genetskom materijalu to je teško uočljivo)
- * „žablji skok“ - male grupe selektivno koloniziraju optimalne regije za eksploataciju stvarajući enklave na području naseljenom lokalnim stanovništvom
- * *frontier mobility* – očituje se u seobama malih razmjera unutar zone kontakta između sakupljača i poljodjelaca preko ustanovljenih socijalnih mreža poput trgovačkog partnerstva, ženidbenih saveza, srodstva itd.
- * kontakt – putem trgovine ili razmjene u ustanovljenim regionalnim ili izvanregionalnim mrežama razmjene dobara koje su služile i kao komunikacijski kanali za razmjenu novosti poput domestikacije životinja i kultivacije bilja.

Širenje novoga

Prema M. Zvelebilu, prijelaz na poljoprivredu u Europi dogodio se unutar autohtonih lovačko-sakupljačkih zajednica kroz kontakte i razmjenu sa zemljoradničkim stanovništvom koji su doveli do stvaranja „rubnih područja“ (*frontier*). Jedno je takvo područje između Balkana (rani neolitik) i srednje Europe (mezolitik) (Zvelebil 2001, 5). Zbog raznih tumačenja i interpretacija termina *rubno područje*, potrebno je detaljnije objasniti njegovo značenje i kontekst u kojem se upotrebljavao. Prije svega zato jer je područje Balkana po svojoj prilici bilo jedno od područja koje se može okarakterizirati kao *frontier*, koji nije bio statičan nego koji se pomicao po Balkanu kao i ljudi koji su ga naseljavali. Izravan utjecaj na stvaranje modela rubnog područja za prijelaz mezolitika

na neolitik imao je F. J. Turner svojom tezom o „*American frontier*“ što je postala točka identifikacije za mnoga povijesna prijelazna razdoblja (Bogucki 1995, 95). Kovanica *frontier* nastaje u okviru engleskih doseljenika u Ameriku, dakle ne nastaje u okviru znanosti (Mazrim 2007). Vrlo brzo ulazi u upotrebu kao stručni termin kojim se označava rubno područje određene populacije, i u povijesti i arheologiji, te se preslikava na ostala razdoblja i geografska područja gdje su se odvijali slični procesi. Rubno područje, *frontier* ima dvije dimenzije, duljinu i širinu, dakle riječ je o prostoru (Webb 2003, 2-3). *Rubno područje* može sadržavati i/ili označavati još jednu dimenziju, a to je vrijeme, dakle može imati značenje vremenske odrednice – „prijelaznog razdoblja“ ili „razdoblja prilagodbe“ uspostave nove vlasti/novog poretka/ konsolidacije na nekom području (Mazrim 2007, 18). U to doba obično ni nema vojske, državne politike ili čak volje matične zajednice za uspostavom potpune vlasti na rubnom području (Webb 2003, 5). *Rubno područje* nije statično nego dinamično i može se pomicati s kretanjem ili populacije ili kulturnih i inih impulsa, ili informacija u prostoru. U američkoj literaturi termin *frontier* upotrebljavan je kako bi se opisao prazni prostor na koji nitko nema pretenzija, nego on pripada došljacima, bez svijesti o vlasništvu nad zemljom ljudi („domorodaca“) koji tamo žive. Indijanci se vrlo rijetko spominju, kao i utjecaj koji je na njih *frontier* izvršio. Analogije između kolonijalnoga osvajanja „američkoga zapada“ i prijelaza s mezolitika na neolitik u Europi postoje već od kraja 19. stoljeća kada Boyd-Dawkins uspoređuje neolitizaciju Britanije s dolaskom engleskih kolonista u Ameriku (Dennel 1985, 116). Osnova tog tumačenja je „akulturacija“, objašnjavanje društvenih promjena kroz poimanje tradicionalnih kultura kao statičkih, koje pasivno primaju elemente vanjske, nove, dominantne kulture. Uzrok su takve percepcije postkolonijalne akulturacije i „pozapadnjavanja“ populacija u osvojenim krajevima, što je naišlo na snažno negodovanje postkolonijalne kritike (Moore 1987, 87). Te su tradicionalne kulture uvijek u podređenom položaju, pasivne; „te zajednice uvijek ili umiru ili preživljavaju, asimiliraju se ili odupiru“ (Clifford 1988, 264). Potpuno druge konotacije nosi u sebi pojam *frontier* koji M. Zvelebil koristi u „*Frontier model*“, odnosno „modelu rubnih područja“. Iako je termin preuzet iz američke povijesti, ne preuzimaju se i negativne konotacije (inferiornost starosjedilaca) koje u sebi taj termin nosi. Upotrebom termina *frontier* želi se naglasiti da između „potpuno neolitičkoga“ i „potpuno mezolitičkoga“ postoji pro-

stor, trodimenzionalna, pomična zona kontakata umjesto crte (linije) razgraničenja.

„*Bogatstvo naše kulturne tradicije u velikoj je mjeri naslijede difuzije, naša napredna društva prihvaćala su ideje mnogih drugih grupa... još je više zadivljujući rast međusobnih kontakata i razmjene...kulture naginju ka sažimanju u kulturu*“ (Childe 1942). Drugačije je gledište iznio C. Renfrew 1973. god. Na temelju „radiokarbonske revolucije“ zaključuje da je difuzionistički okvir propao pred dokazima o starosti nalaza u sjeverozapadnoj Europi (poglavlje 2).

Dinamika vrlo brzoga širenja zemljoradnje na području zapadnog Mediterana objašnjena je svojevrsnim „žabljim skokom“ gdje novopridošlice dolaze na dijelove novih teritorija koji nisu međusobno povezani, te formiraju rubna područja (Zilhão 1993). Ta je teorija možda primjenjiva i za objašnjenje vrlo brzoga širenja zemljoradnje na plodna područja Balkana i dijela srednje Europe (Zvelebil 2001, 5). Model koji su razvili Cavalli-Sforza i Ammerman na temelju tada dostupnih ¹⁴C datuma (Ammerman & Cavalli-Sforza 1971) pokazao je širenje neolitika po Europi brzinom od 1 km godišnje, odnosno otprilike 25 km po generaciji. Za područje srednje Europe i Mediterana smatraju da se mogla odvijati dvostruko brže od europskoga prosjeka (Ammerman & Cavalli-Sforza 1971, 683). Matematičkim modelima pokazano je da se neolitizacija odvijala najbrže vodom – morem i rijekama, odnosno uz obalu i riječnim dolinama (Davison et al. 2006, 650). Prema rezultatima novijih istraživanja i apsolutnih datuma, neolitizacija je zahvatila čitavu Anatoliju i jugoistočnu Europu u vrlo kratkom razdoblju između 6500. i 6200. p.n.e (Mihailović 2007a, 2). Male grupe odabirale su plodna područja za stvaranje svojih enklava, a istovremeno, autohtono stanovništvo u rubnim područjima djelomično prihvaća zemljoradnju. Pretpostavlja se da je autohtono stanovništvo bilo dugotrajno izloženo utjecajima „neolitika“, pogotovo tehnologije, ali ih nisu odmah, zbog „nesposobnosti“, jake tradicije ili nedostatka potrebe, prihvatili. U trenutku kada su spremni prihvatiti inovacije dolazi do snažnih i vidljivih promjena (Mihailović 2007b, 27). Ta kombinacija možda može objasniti početak neolitika na Balkanu i u srednjoj Europi. Oko tisućljeće nakon Grčke, zemljoradničke zajednice pojavljuju se na drugim dijelovima Balkana (Bogucki 1996, 45). Na Balkanu se odvijala adaptacija, kako ljudi, tako i stoke i bilja na umjerenu klimu, a te su adaptacije omogućile daljnje širenje po Europi. Kompleksne zajednice lovaca i sakupljača mogle su pospješiti širenje neolitizacije na Balkanu. Neka genetička

istraživanja pokazuju da većina Europljana ima korijene u paleolitiku. (Richards 2003, 157). *Recentni rezultati datiranja ukazuju na relativno brzo širenje neolitičkih grupa koje osnivaju nova naselja širom Balkana tijekom zadnja dva stoljeća sedmog tisućljeća i kasnije. Predlažemo rezultate s Đerdapa kao reprezentativan pokazatelj transformacijskog procesa koji se odvijao na mjestima gdje je utvrđena jaka prisutnost sakupljača u vrijeme kontakata* (Borić & Price 2013, 3302-3303).

Treba imati na umu i završetak procesa koji poznajemo kao „neolitizacija“. Na koncu, na europskom prostoru potpuno nestaje lovačko-sakupljački način života i strategija preživljavanja i cjelokupno stanovništvo Europe prelazi na više ili manje sjedilačko/zemljoradnički način života. Veliki je trud uložen da se prestane lovce i sakupljače promatrati kao inferiorne divljake koje su kulturni zemljoradnici dotjerali u red kao što su misionari južnoameričke starosjedioce. Pri isticanju uspješnosti i sposobnosti tih zajednica treba biti oprezan da se ne upadne u zamku pretjerivanja koje često služi pretjeranom isticanju novog pristupa. Lovvačko-sakupljačke zajednice imale su svoj evolutivni put, rok trajanja, i u konačnici njihov se način života transformirano u drugi način života.

Percepcija zemljoradničkih društava kao civiliziranih, odnosno kao nosioca prve klice civilizacije se očituje i u institucionalnim i vaninstitucionalnim izjednačavanjima velikih naselja i urbanističkih centara te pokušaja identificiranja prvih pisama na području Balkana u okvirima neolitičke (vinčanske) (Vuković & Vujović 2014) ili eneolitičke (vučedolske) kulture. Time se pokušava ukazati na kontinuitet „uljudenosti“ i pismenosti populacija koje trenutno nastanjuju to područje, što, osim što je potpuno faktografski pogrešno, može imati i posljedice u novim poticanjima nacionalističkih osjećaja. Ti se osjećaji dokazano mogu zlopotrijebiti u poticanjima na antagonizme propagirajući neki prostor kao povijesno etničko homogeni što je prirodno stanje u koje ga treba vratiti (Kaiser 1994). Potreba naroda da se „kolijevka civilizacije“, i pismenosti identificira upravo u njihovom kraju stalna je opasnost i pojava koja mora arheologe držati na oprezu.

Preporučena literatura

Bintliff, J. L. 2011, The Death of Archaeological Theory?, u: L. Bintliff & M. Pearce (eds.) *The Death of Archaeological Theory?*, Oxbow, Oxford, 7–22.

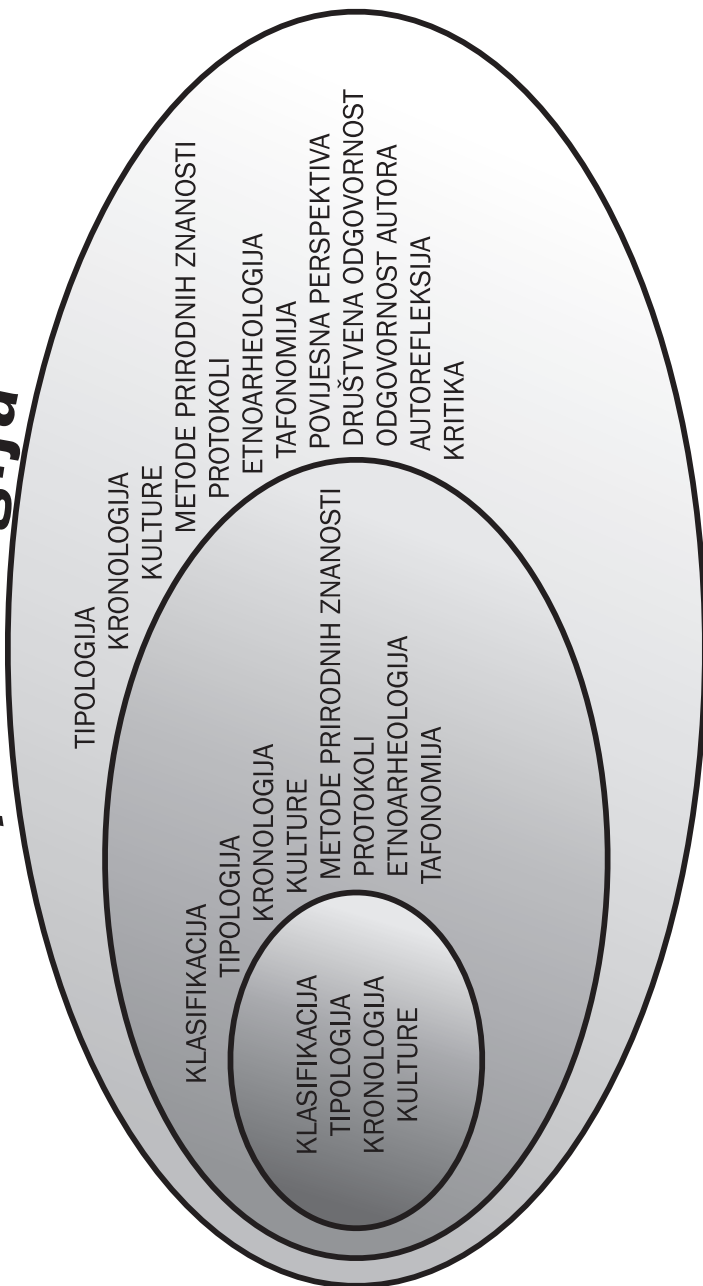
Kohl, P.L. & Fawcett, C. (ur.) 1998. *Nationalism, Politics and the practice of archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.

Myskell, L. (ur.) 1998, *Archaeology Under Fire. Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, Routledge, London, New York.

Pluciennik, M. 1998. Deconstructing „The Neolithic“ in the Mesolithic-Neolithic transition. u: M. R. Edmonds M.R. & C. Richards (ur.) *Social Life and Social Change in north-western Europe*. 62-83.

Rowley Convy, P. 2004. How the West Was Lost. A Reconsideration of Agricultural Origins in Britain, Ireland and Souther Scandinavia. *Current Anthropology* 45 (Supplement) 83-113.

Arheologija

Sl. 8. Razvoj arheologije u posljednjih 150 godina

Literatura

Abadia, O.M. 2002, Towards a Definition of Time in Archaeology: French Prehistoric Archaeology (1850-1900), *Papers from the Institute of Archaeology* 13, 51-63.

Abramiuk, M. A. 2012, *The Foundations of Cognitive Archaeology*, MIT Press, Cambridge (MA).

Acton, A. (ur.), 2013, *Issues in General Science and Scientific Theory and Method: 2013 Edition*, Scholarly Editions, Stanford.

Althusser, L. 1971, Ideology and Ideological State Apparatuses, u L. Althusser (ur.), *Lenin and Philosophy and other Essays*, Monthly Review Press, New York.

Alcock, S.J. & Cherry, J. F 2013, Susan E. Alcock and John F. Cherry with Michael Shanks and Christopher Witmore u: W.L. Rathje, M. Shanks, C. Witmore (ur.) *Archaeology in the Making Conversations through a Discipline*, Routledge, London & New York, 229-247.

Alexandri, A. Buchli, V. Carman, J., Hodder, I., Last, J., Lucas, G., & Shanks, M. 2012, *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*, Routledge, London & New York.

Ammerman, A.J. 2003, Looking back. u: A.J. Ammerman A.J. & P. Biaggi (ur.), *The Widening Harvest. The Neolithic Transition in Europe: Looking back, Looking Forward*. Colloquia and Conference Papers 6, Archaeological Institute of America, Boston.

Ammerman, A.J., Cavalli-Sforza, L.L. 1971, Measuring the Rate of Spread of Early Farming in Europe, *Man* 6, 674-688.

Arnold, B. 1990, The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany, *Antiquity* 64(244), 464-478.

Arnold, J.R. & Libby W.F 1949, Age determinations by radiocarbon content: checks with samples of known age, *Science* 110.

Ashley-Montagu, M.F 1937, Man Makes Himself by V. Gordon Childe, *Antiquity* 27 (3), 534-536.

Bahn, P. 1989, *Bluff Your Way in Archaeology*, Ravette Books, West Sussex.

Bahofem, J.J. 1990, *Matrijarhat*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.

Bailey, G. 1981, Concepts, Time-Scales and Explanations in Economic Prehistory, u: A. Sheridan & G. Bailey (ur.) *Economic Archaeology*, British Archaeological Reports International Series 96, Oxford, 97-117.

Bailey, G. 1983, Concepts of Time in Quaternary Prehistory, *Annual Review of Anthropology* 12, 165-192.

Bailey, G. 2007, Time perspectives, palimpsests and the archaeology of time, *Journal of Anthropological Archaeology* 26, 198-223.

Balter, M. 2006, *The Goddess and the Bull. Çatalhöyük: An Archaeological Journey to the Dawn of Civilization*, Left Coast Press, San Francisco.

Bapty, I. & Yates, T. (ur.) 1990, *Archaeology after Structuralism. Post-structuralism and the Practice of Archaeology*, Routledge, London & New York.

Barkan, E. 1992, *The retreat of scientific racism; changing concepts of race in Britain and the United States between the two wars*, Cambridge University Press, Cambridge.

Barnard, A. 2011, *Povijest i teorija antropologije*, Jesenski i Turk, Zagreb.

Barstow, A. 1978, The Uses of Archaeology for Women's History: James Melaarts Work on the Neolithic Goddess at Çatal Hüyük, *Feminist Studies* 4(3), 7-18.

Belak, S. 2005, *Uvod u znanost*, Visoka škola za turistički menadžment u Šibeniku, Šibenik.

Beteille, A. 1998, The Idea of Indigenous People, *Current Anthropology* 39, 187-191.

Bentley, R.A., Maschner, H.G.D. & Chippindale, C. (ur.) 2007, *Handbook of Archaeological Theories*, AltaMira Press, Walnut Creek.

Bentley, R.A. & Maschner, H.G.D 2007, Introduction, u: R.A. Bentley, H.G.D Maschner, & C. Chippindale (ur.) 2007, *Handbook of Archaeological Theories*, AltaMira Press, Walnut Creek, 1-11.

Bertemes, F. 2011, Prehistoric Archaeology in Central Europe, u: A. Gramsch & U. Sommer (ur.) *A History of Central European Archaeology. Theory, Methods and Practice*, Archaeolingua, Budapest.

Binford, L. R. 1962, Archaeology as anthropology, *American Antiquity* 28 (2), 217 – 225.

Binford, L. R. 1965, Archaeological systematics and the study of culture process, *American Antiquity* 31(2), 203-210.

Binford, L. R. 1968, Some comments on historical versus processual archaeology, *Southwestern Journal of Anthropology* 24, 267-275.

Binford, L. R. 1972, *An Archaeological Perspective*, Seminar Press, New York & London.

Binford, L.R. 1973, Interassemblage variability - the Mousterian and the „functional“ argument, u: C. Renfrew, (ur.) *The Explanation of Culture Change*, Duckworth, 227-254.

Binford, R.L. 1976, Forty-seven trips: a case study in the character of archaeological formation process, u: R. V. S. Wright (ur.), *Stone tools as cultural markers*, Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra, 24-36.

Binford, L.R. 1978, *Nunamiut Ethnoarchaeology*, Academic Press, New York.

Binford, L. R. 1981a, Behavioral Archaeology and the „Pompeii Premise“, *Journal of Anthropological Research*, 37, (3), 195-208.

Binford, L.R. 1981b, *Bones. Ancient Man and Modern Myths*, Academic Press Inc.. Orlando.

Binford, L.R. 1989. The ‚New Archaeology‘ then and now, u: C.C. Lamberg-Karlovsky (ur.), *Archaeological Thought in America*, Cambridge University Press, 50-62.

Binford, L.R. 2001a, *Constructing Frames of Reference: An Analytical Method for Archeological Theory Building Using Ethnographic and Environmental Data Sets*, University Of California Press, Berkeley & Los Angeles.

Binford, L.R. 2001b, Where Do Research Problems Come From? *American Antiquity* 66 (4), 669-678.

Binford, L. R. 2002, *In pursuit of the past – decoding the archaeological record*, University of California, Berkeley.

Binford, L.R. & Binford, S. R. (ur.) 1968, *New Perspectives in Archeology*, Aldine, Chicago.

Binford, S. R. & Binford L.R. 1969, Stone Tools and Human Behaviour, *Scientific American* 220, 70-84.

Binford, L. & Sabloff, J. 1982 Paradigms, systematics and archaeology, *Journal of Anthropological Research* 38, 137–53.

Bintliff, J. 1993, Why Indiana Jones is Smarter Than the Post-Processualists, *Norwegian Archaeological Reveiw* 26(2), 91-100.

Bintliff, J. L. 2011, The Death of Archaeological Theory?, u: L. Bintliff & M. Pearce (ur.) *The Death of Archaeological Theory?*, Oxbow, Oxford, 7–22.

Bintliff, L. & Pearce, M. (ur.) 2011, *The Death of Archaeological Theory?*, Oxbow, Oxford, 7–22.

Boast, R. 2009 in: The Formative Century, 1860–1960, u: Cunliffe, B., Godsen, C. & Rosemary A. J. (ur.) 2009, *The Oxford Handbook of Archaeology*, Oxford University Press, Oxford, 55-70.

Bogucki, P. 1995, The Linear Pottery Culture of Central Europe, u: W.K. Barnett, & J.W. Hoopes (ur.), *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian Institution Press Washington, 89-98.

Borić, D. 2008, First Households and „House Societies“ in Prehistoric Europe, u: A. Jones (ur.) *Prehistoric Europe*, Wiley-Blackwell, 109-143.

Borić, D., Price, D. 2013 Strontium isotopes document greater human mobility at the start of the Balkan Neolithic, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 110 (9), 3298-3303

Boswell, J. 1840, *The life of Samuel Johnson, LL. D.*, Chiswick Press, London.

Braica, S. 1990, Claude Lévi-Strauss: Strukturalna antropologija 2, *Studia ethnologica Croatica* 2, 225 – 226.

Braidwood, R.J. 1958, Vere Gordon Childe, *American Anthropologist* 60 (4), 733-736.

Bulyk N., Lech J. 2009, Karol Hadaczek (1873–1914): the first professor of archaeology on the North-East borderland of the Austro-Hungarian Empire, *Archaeologia Polona* 47, 59-90.

Burmmeister, S. 2000, Archaeology and Migration, *Current Anthropology* 41(4), 539-547.

Budak, N. 1994, *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Budak, N. 2010, Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta, u: N. Budak & V. Katunarić (ur.), *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Burton, J. 1984, Review of Symbols in action by I. Hodder, *Australian Archaeology* 18, 82-83.

Caldwell, J. 1959, The New American Archaeology, *Science* 129 (3345), 303-307.

Caplan, J. 1989, *Postmodernism, Poststructuralism, and Deconstruction: Notes for Historians*, *Central European History* 22 (3/4)

Carmichael, C. 1996. Ethnic Stereotypes in Early European Ethnographies; A Case Study of the Habsburg Adriatic c. 1770-1815, *Narodna umjetnost* 33(2), 197-209.

Ceram, C.W. 2004, *Bogovi, grobovi i znanstvenici*, CID-Nova, Zagreb.

Champion, T. 2009, Childe and Oxford, *European Journal of Archaeology* 12 (1-3), 11-33.

Chapman J. 1994, The origins of farming in South East Europe, *Préhistoire Européenne* 6, 133-156.

Childe, V. G. 1925, *Dawn of European Civilization*, London (reprint iz 2008).

Childe, V. G. 1926, *The Aryans: A study of Indo-European origins*, Dorchester, Dorset Press.

Childe, V. G. 1929, *Danube in Prehistory*, Clarendon Press, London.

Childe, V. G. 1930, *The Bronze Age*, Cambridge University Press, Cambridge.

Childe, V. G. 1933, Is Prehistory Practical, *Antiquity* 7 (28), 410-418.

Childe V. G. 1933, Races, people and cultures in prehistoric Europe, *History* 18 (71), 193-203.

Childe, V. G. 1934a, Anthropology and Herr Hitler, *Discovery* 15, 65-68.

Childe, V. G., 1934e. (prijevod s njemačkog) Minister Dr Frick: the teaching of history and prehistory in Germany, *Nature* 133, 298-299.

Childe, V. G. 1935a, Changing Methods and Aims in Prehistory: Presidential Address for 1935, *Proceeding of Prehistoric Society* (New Series) 1, 1-15.

Childe, V. G. 1935b, *New Light on the Most Ancient East. The Oriental Prelude to European Prehistory*, Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD., London.

- Childe, V. G. 1936, *Man Makes Himself*, Watts, London.
- Childe, V. G. 1942, *What happened in history?*, Penguin, New York.
- Childe, V. G. 1944, *Story of tools*, Cobbet Publishing Co., London.
- Childe, V. G. 1946, Archaeology and anthropology, *American Journal of Southwestern archaeology* 2, 243-251.
- Childe, V. G. 1950, The Urban Revolution, *The Town Planning Review* 21 (1), 3-17.
- Childe, V. G. 1951, *Social Evolution*, Watts, London.
- Childe, V. G. 1956a, Relative chronologies in Old World Archaeologies, A Review, 30, 45-46.
- Childe, V. G. 1956b, *Society and Knowledge*, Harper & Brothers, New York.
- Childe, V. G. 1956c, *Piecing Together the Past: the Interpretation of Archaeological Data*, Routledge & Kegan Paul, London; Praeger, New York.
- Childe, V. G. 1958a, Retrospect, *Antiquity* 32 (126), 69-74.
- Childe, V. G. 1958b, Valediction, *Bulletin of the London Institute of Archaeology* 1, 1-8.
- Childe V. G. 1958c, *The Dawn of European Civilization*, New York.
- Childe, V. G. 1979, Prehistory and Marxism, *Antiquity* 53, 93-95.
- Christenson, A. L. 1989 (ur.), *Tracing Archaeology's Past: The Historiography of Archaeology*, Southern Illinois University Press, Carbondale.
- Clark, G. 1960, *Archaeology and Society*, University Paperbacks, London
- Clark, G. 1969, *World Prehistory: A New Outline*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Clark, G. 1976, *Prehistory since Childe*, *Bulletin of the London Institute of Archaeology* 13, 1-21.
- Clarke, D. L. 1968, *Analytical Archaeology*, Methuen & Co., London.
- Clarke, D. L. 1973, Archaeology, the loss of innocence, *Antiquity* 47, 6-18.
- Colingwood, R. 1946, *The Idea of History*, Clarendon Press, Oxford.
- Colingwood, R. 1964. *Essays in the Philosophy of Art*, Bloomington, University of Indiana Press.
- Coudart, A. 2006, Is archaeology a science, an art or a collection of individual experiments ...?, *Archaeological Dialogues* 13 (2), 132-138.
- Courbin, P. 1989, *What is archaeology? An essay on the nature of archaeological research*, University of Chicago Press, Chicago.
- Crawford, O.G.S. 1921, *Man and his past*, London.
- Crawford, O.G.S. 1953, *Archaeology in the Field*, Phoenix House, London.

Cunliffe, B., Godsen, C. & Rosemary A. J. (ur.) 2009, *The Oxford Handbook of Archaeology*, Oxford University Press, Oxford.

Daniel, G. 1963, *The Idea of Prehistory*, The World Publishing Company, Watts, London.

Daniel, G. 1972, *Megaliths in History*, Thames & Hudson, London.

Daniel, G. 1979, Preface to: Childe, V. G. 1979, Prehistory and Marxism, *Antiquity* 53, 93-95.

Daniel, G. 1981, *Towards a History of Archaeology*, Thames & Hudson, London.

Dark, R. 1995, *Theoretical archaeology*, Cornell University Press, Ithaca, New York.

Darwin, C. 1875, *The variation of animals and plants under domestication*, John Murray, London.

Davison, K., Dolukhanov, P., Graeme, R.S., Shukurov, A. 2006, The role of waterways in the spread of the Neolithic, *Journal of Archaeological Science* 33, 641-652.

Deliège, 2012, *Istorija antropologije, XX vek*, Beograd.

Denby, D. 2005, Herder: culture, anthropology and the Enlightenment. *History of Human Sciences* 18 (1). 55.76.

Derrida, J. 1967, *De la grammatologie*, Les Éditions de Minuit, Pris.

Díaz-Andreu, M. 2009, Childe and the International Congresses of Archaeology, *European Journal of Archaeology* 12 (1-3), 91-122.

Dimitrijević, S. 1969, *Sopotsko-lendelska kultura*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Dunnell, R.C. 1992, Is Scientific Archaeology Possible?, *Metaarchaeology-Boston Studies in the Philosophy of Science* 147, 75-97.

Düring, B. 2011, *The Prehistory of Asia Minor. From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies*, New York.

Dyson, S.L. 2013, *In Pursuit of Ancient Pasts A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Yale University Press, Yale.

Džino, D. 2010. *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Brill.

Eller, C. 2000, *The Myth of Matriarchal Prehistory*, Beacon Press.

Engels, F. 1946, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Naprijed, Zagreb.

Evans, A. 1921, *The Palace of Minos at Knossos*, Volume I, Macmillan and Co., London.

Fagan B. 1994, *In the Beginning. An Introduction to Archaeology*. Harper Collins, New York.

Fagan, B. 2003, *Archaeologists: explorers of the human past*, Oxford University Press, Oxford.

Fagan, B. 2005, *Brief History of Archaeology: Classical Times to the Twenty-First Century*, Routledge, London. New York.

Faulkner, J. 2007, Gordon Childe and Marxist archaeology, *International Socialism* 116, <http://www.isj.org.uk/index.php?id=367%20=116> (pristup 29.09.2014).

Feyerabend, P. 1982, *Against method: outline of an anarchistic theory of knowledge*, Verso, London.

Flannery, K. V. 1982, The Golden Marshalltown, *American Anthropologist* 84(2), 265-278.

Flannery, K. V. 1994, Concluding remarks: Childe and the study of culture process, u: Harris, D. (ur.) 1994, *The Archaeology of V. G. Childe. Contemporary Perspectives*, University Of Chicago Press, Chicago.

Flannery, K. V. 2006, On the Resilience of Anthropological Archaeology, *Annual Review of Anthropology* 35 (1-13).

Foucault, M. 1971. *Riječi i stvari. Arheologija humanističkih nauka*. Nolit, Beograd.

Foucault, M. 1972, *Archaeology of knowledge*, Tavistock,

Foucault, M. 1980, *The History of Sexuality*, Vintage, New York.

Gamble, C. 2014, The anthropology of deep history, *Journal of the Royal Anthropological Institute* 21 (1), 147-164.

Ghiselin, M.T. 1969, *The triumph of the Darwinian method*, University of California Press, Berkeley.

Gibbon, G. 1989, *Explanation in Archaeology*, Blackwell, Oxford.

Giddens, A. 1981, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Volume 1, MacMillan, London.

Giddens, A. 1984, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley.

Giddens, A. 1985, *A Contemporary Critique of Historical Materialism. VI2 2. The Nation – State and Violence*, Polity Press, Cambridge.

Gimbutas, M. 1973, Old Europe c. 7000–3500 BC: The Earliest European Civilization Before the Infiltration of the Indo-European Peoples, *Journal of Indo-European Studies*, 1–21.

Gimbutas, M. 1982, *The Goddesses and Gods of Old Europe*, Thames and Hudson, London & New York.

Gimbutas, M. 1992, The Chronologies of Eastern Europe: Neolithic through Early Bronze Age, u: R. W. Ehrich (ur.) *Chronologies in Old World Archaeology*, vol. 1, University of Chicago Press, Chicago, London, 395–406.

Glikeson, J. S. 2012, *Anthropologists and the Rediscovery of America, 1886-1965*, Cambridge University Press, Cambridge.

Goldstein, I. 1985, O Tomislavu i njegovom dobu, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* 18, 23-55.

Goodrum, M.R. 2008, Questioning Thunderstones and Arrowheads: The Problem of Recognizing and Interpreting Stone Artifacts in the Seventeenth Century, *Early Science and Medicine* 18, 482-508.

Gould, S. 1989, *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History*, New W.W. Norton, New York.

Gräslund, B. 1987, *The Birth of Prehistoric Chronology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Green, S. 1990, Gordon Childe: A biographical sketch, *Australian Archaeology* 30, 19-25.

Gertzen, T. L. & Martin Grötschel, M. 2012, Flinders Petrie, the Travelling Salesman Problem, and the Beginning of Mathematical Modeling in Archaeology, *Documenta Mathematica* extra volume, 199-210.

Greene, K. & Moore, T. 2010, *Archaeology, an introduction*, Routledge, London & New York.

Gronenborn D. 1999, A Variation on a Basic Theme: The Transition to Farming in Southern Central Europe, *Journal of World Prehistory* 13(2),123-210.

Gross, M. 1996, *Suvremena historiografija, Korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb.

Gross, M. 2009. Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti, *Historijski zbornik* 62 (1), 165-195.

Hamilton, N. 1996, The Personal is Political, *Cambridge Archaeological Journal* 6 (2), 282-285.

Halfpenny, P. 1982, *Positivism and Sociology*, Allen & Unwin, Chicago.

Harris, D. (ur.) 1994, *The Archaeology of V. G. Childe. Contemporary Perspectives*, University Of Chicago Press, Chicago.

Hawkes, C. 1954, Archaeological Theory and Method: Some Suggestions from the Old World, *American Anthropologist* 56(2): 155-168.

Hayden, B.A. 1986, Old Europe: Sacred Matriarchy or Complementary Opposition, u: A. Bonnano (ur.) *Archaeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean*, Gruner, Amsterdam, 17-30.

Hays-Giplin, K. & Whitley, D.S. 1998, *Reader in Gender Archaeology*, Routledge, New York.

Heizer, R. 1972, Datiranje daleke prošlosti u arheologiji, u: A. Kroeber (ur.) 1972, *Antropologija danas*, Vuk Karadžić, Beograd.

Hicks, D. & Beaudry, M.C. (ur.) 2010, *The Oxford handbook of Material Culture studies*, Oxford.

Hodder, I. & Orton, C. 1976, *Spatial Analysis in Archaeology*,

Hodder, I. 1977, The Distribution of Material Culture Items in the Baringo District, Western Kenya, *Man* 12 (2), 239-269.

Hodder, I. 1981, Towards a mature archaeology, u: I. Hodder, G. Isaac, & N. Hammond (ur.) *Pattern of the Past*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, I. (ur.) 1982a, *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, I. 1982b, *Symbols in action*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, I. 1982c, *The present past. An introduction to anthropology for archaeologists*, Batsford, London.

Hodder, I. 1985, Post-processual archaeology, u: M. Schiffer (ur.) *Advances in Archaeological Method and Theory* 8. Academic Press, New York.

Hodder, I. 1987, *Archaeology as long term history*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, I. 1990, *The Domestication of Europe*, Blackwell, Oxford.

Hodder, I. 1989, *The Meaning of Things: Material Culture and Symbolic Expression*, Unwin Hyman Ltd. London.

Hodder, I. 1991a. Interpretative Archaeology and its Role, *American Antiquity* 56 (1), 7-18.

Hodder, I. 1991b, Review of Binford's Debating Archaeology, *Journal of Field Archaeology* 18 (3), 383-387.

Hodder 1991c, *Archaeological theory in Europe. The last three decades*, Routledge, London.

Hodder, I. 1995 *Theory and Practice in Archaeology*, Routledge, London.

Hodder, I. 1999. *Archaeological Process: An Introduction*, Oxford

Hodder, I. 2000, Towards Reflexive Method in Archaeology: The Example at Çatalhöyük, u: I. Hodder (ur.), McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge.

Hodder, I. 2001, *Archaeological Theory Today*, Polity Press, Cambridge.

Hodder, I. 2006, *The leopard's tale. Revealing the mysteries of Çatalhöyük*, Thames and Hudson, London.

Hodder, I. 2014, Çatalhöyük: the leopard changes its spots. A summary of recent work. *Anatolian Studies* 64, 1-22.

Hodder, I. & Hutson S. 2003, *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, I., Karlsson, H., Olsen, B. 2009, 40 Years of Theoretical Engagement: A Conversation with Ian Hodder, *Norwegian Archaeological Review*, 41 (1) 26-42.

Hodder, I., & Meskell, L. 2011, A Curious and Sometimes Trifle Macabre Artistry, *Current Anthropology*, 52, 235-263.

Hoffecker, J.F. 2011, *Landscape of Human Mind: Human Evolution and the Archaeology of Thought*, Columbia University Press, New York.

Holton, R. 2001, Talcot Parsons, u: G. Ritzer & B. Smart (ur.) *Handbook of Social Theory*, SAGE.

Hornblower, G. D. 1929, Predynastic figures of women and their successors. *Journal of Egyptian Archaeology* 15, 30-35.

von Humboldt, W. 1905, *Gesammelte Schriften* Band IV, B. Behrs Verlag, Berlin 1905.

Hudson, C.M. 2008, Walter Taylor and the History of American Archaeology, *Journal of Anthropological Archaeology* 27, 192 – 200.

Hunt, L. 2008. *Measuring Time, Making History*, Central European University Press, Budapest-New York.

Izvrješće Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2010, dostupno na <http://www.prs.hr/index.php/izvjesca/izvjesce-2010> (pristup 20.09.2014.)

James, E.O. 1959, *The Cult of the Mother-Goddess: An Archaeological and Documentary Study*. Prager, New York.

Janeković Römer, Z. 1999, O pisanju povijesti i znanju o prošlosti, u: I. Goldstein, N. Stančić, M. Strecha (ur.), *Zbornik Mirjane Gross*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Johnson, A. 2004, *Processual archaeology: exploring analytical strategies, frames of reference, and culture process*, Praeger, Westport.

Johnson, M. 2006, On the nature of theoretical archaeology and archaeological theory, *Archaeological Dialogues* 13(2), 117-132.

Johnson, M. 2010, *Archaeological Theory. An Introduction*, Wiley-Blackwell.

Jones, S. 1997, *The Archaeology of Ethnicity*, Routledge, New York.

Jones, A. 2008, Introduction, u: A. Jones (ur.), *Prehistoric Europe: theory and practice*, Blackwell, Oxford, 1–14.

Kehoe, A.B. 1998, *The Land of Prehistory: A Critical History of American Archaeology*, Routledge, London. New York.

Kintigh, K.W., Altschul, J.H., Beaudry, M.C., Drennan, R.D., Kinzig, A.P., Kohler, T.A., Limp, W.F., Maschner, H.D.G., Michener, W.K., Puketat, T.R., Peregrine, P., Sabloff, J.A., Wilkinson, T.J., Wright, H.T. & Zeder, M.A. et al. 2014. Grand challenges for archaeology, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 879-880.

Klaić, V. 1875, Tomislav, prvi kralj hrvatski (914–927), *Hrvatska lipa*, 21, 170–172.

Kohl, P.L. & Fawcett, C. (ur.) 1998. *Nationalism, Politics and the practice of archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Kossina, G. 1911, *Die Herkunft der Germanen; zur methode der Siedlungsarchäologie*.
- Krekovič, E. & Bača, M. 2013, Marxism, Communism and Czechoslovak Archaeology, *Anthropologie* 51 (2), 261-270.
- Kristiansen, K. 1984, Ideology and material culture, u: M.J.T. Spriggs (ur.), *Marxist Perspectives in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 72-100.
- Kristiansen, K. 2000, *Europe Before History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kristiansen, K. 2009, The discipline of Archaeology, u: Cunliffe, C. Gosden & R.A. Joyce (ur.) *The Oxford handbook of archaeology*, Oxford University Press, Oxford, 3-46.
- Klejn, L.S. 2001, Metaarchaeology, *Acta Archaeologica* 72 (1), Suppl. 3.
- Knapp, B. (ur.). 1992, *Archaeology, Annales, and ethnohistory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kroeber, A. (ed.) 1972, *Antropologija danas*, Vuk Karadžić Beograd.
- Kukuljević-Sakcinski, I. 1879, Tomislav, prvi kralj hrvatski, *Radovi JAZU* 58, 1-52.
- Kuhn, S. 1974, *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd.
- Kuznar, L.A. 1997, *Reclaiming a Scientific Anthropology*, AltaMira Press, Walnut Creek.
- Lamberg-Karlovsky, C.C. (ur.) 1989, *Archaeological Thought in America*, Cambridge University Press. Cambridge.
- Leach, E.R. 1957, The Epistemological Background to Malinowski's Empiricism, u: R. Firth (ur.) *Man and Culture. An Evaluation of the World of Bronislaw Malinowski*, Routledge & Kegan Paul, London 119-139.
- Leach, E.R. 1973, Concluding address, u: C. Renfrew (ur.) *Explanation of change*, Duckworth, London, 761-777.
- Leone, M. 1971, Review on the New Perspectives in Archaeology, *American Antiquity* 36(2), 220-222.
- Leone, M. 1978, Time in American Archaeology, u: C. L. Redman et al. (ur.) *Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*, Academic Press, 25-36.
- Leone, M. 1982a, Childe's Offspring, u: I. Hodder (ur.) *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 179-184.
- Leone, M. 1982b, Some Opinions about Recovering Mind, *American Antiquity* 47 (4), 742-760.
- Leone, M. 1998, Symbolic, Structural, and Critical Archaeology, u: D.S. Whitley (ur.), *Reader in Archaeological Theory, Post-Processual and Cognitive Approaches*, Routledge, New York, 49-68.
- Lévi Strauss, C. 1978, *Divlja misao*, Nolit, Beograd.
- Lévi Strauss, C. 1988, *Strukturalna antropologija 2*, Školska knjiga, Zagreb.

Lozny, L.R. 2011, *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, Springer Science & Business Media.

Lubbock, J. 1913, *Pre-Historic Times, As Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages*, London.

Lucas, G. 2002, *Critical approaches to fieldwork: contemporary and historical archaeological practice*, Routledge, London & New York.

Lucas, G. 2005, *The Archaeology of Time*, Routledge, London and New York.

Lucas G. 2012, *Understanding the Archaeological Record*, Cambridge University Press, Cambridge.

Maca, A. 2010, Then and Now: W. W. Taylor and American Archaeology, u: A. Maca, W. Folan & J. Reyman (ur.), *Prophet, Pariah and Pioneer. Walter W. Taylor and Dissension in American Archaeology*, University Press of Colorado.

Malafouris, L. & Renfrew, C. 2010, *The cognitive life of things. Recasting the boundaries of the mind*, McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge.

Malinowski, B. 1979, *Argonauti Zapadnog Pacifika*, XX. vek, Beograd.

Mallett, M. 1990, A weaver's view of the Çatal Hüyük controversy, *Oriental Rug Review* 5(6), 32-39, dostupno na <http://www.marlamallett.com/ch.htm> (pristup 29.09.2014.).

Malmer, M.P. 1963, Metodproblem inomjernaldernas Konsthistoria, *Acta Archaeologica Lundensia* 3.

Marx, K. 1972, *The ethnological notebooks of Karl Marx. (Studies of Morgan, Phear, Maine, Lubbock)*, Van Gorcum, Assen.

Marx, K. & Engels, F. 1846, *The German Ideology*, dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/> (pristup 20.09.2014.)

Marx, K. & Engels, F. 1974, *Komunistički manifest*, August Cesarec, Zagreb.

Mazrim, R. 2007, *The Sangamo Frontier. History and Archaeology in the Shadow of Lincoln*, Chicago University Press, Chicago and London.

Mellaart, J. 1962, Excavations at Çatal Hüyük, first preliminary report, 1961, *Anatolian Studies* 12, 41-65

Mellaart, J. 1967, *Catal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia*, McGraw-Hill, New York.

Mellaart, J. 1989, *Goddess from Anatolia*, Eskenazi.

Merton. R.K. 1968, *Social Theory and Social Structure*, Free press, New York.

McGuire, R. H. 2006, Marx, Childe, and Trigger, u: R. Williamson (ur.) *The Works of Bruce G. Trigger: Considering the Contexts of His Influences*, McGill University Press, Montreal 61-79.

McGuire, R. H. 2007, Llegint i Malinterpretant V. Gordon Childe a l'America del Nord, Cota Zero, *Revista D'arqueologia i Ciència* 22, 32-43 (prijevod autora na engleski).

McNair, B. 1980, *Method and Theory of V. Gordon Childe*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

Meskel, L. M., & Nakamura, C. 2005, *Çatalhöyük figurines. Archive report on the Catalhöyük season 2005*, dostupno na <http://www.catalhoyuk.com> (pristup 29.09.2014).

Milisauskas, S. 2011, Historical Observations on European Archaeology, u: S. Milisauskas (ur.) *European Prehistory, a Survey*, Springer, New York, 7-21.

Miller, D. & Tilley, C. (ur.) 1984, *Ideology, power and prehistory*, Cambridge University Press, Cambridge.

Milojčić, V. 1956, Die erste präkeramische bäuerliche Siedlung der Jungensteinzeit in Europa, *Germania* 34, 208-210.

Meskel, L. 1995, Goddesses, Gimbutas and 'New Age' archaeology, *Antiquity* 69, 74-86.

Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, www.mvpei.hr (pristup 20.09.2014.).

Molbech, C. 1834. *Om nordisk historiographie*. Maanedsskrift for Litteratur 11: 420-493 (reprint u „Kort udsigt over den nordiske og danske historiographie“ u: Molbech, C. 1854, Blandede Skriftevol. 3, Gyldendal, Copenhagen, 1-90)

Montelius O. 1899, Prehistoric Chronology, *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 29 (3/4), 308-310.

Moore, H. 1982, The interpretation of spatial patterning in settlement residues, u: I. Hodder (ur.) *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 74-80.

Moore, J.D. 2002, *Uvod u antropologiju. Teorije i teoretičari kulture*, Jesenski i Turk, Zagreb.

Morgan, L. 1981, *Drevno društvo: istraživanja čovekovog razvoja od divljaštva i varvarstva do civilizacije*, Prosveta, Beograd.

Myskell, L. (ur.) 1998, *Archaeology Under Fire. Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, Routledge, London, New York.

Müller, S. 1884. *Mindre Bidrag til den Forhistoriske Archaeologis Methode*, *Aarbøger*, 11-216.

Munslow, A. 2006, *The Routledge Companion to Historical Studies*, Taylor & Francis.

Murray, T. 2007, *Milestones in Archaeology – A Chronological Encyclopedia*, ABC CLIO.

Novakovič, P. 2002, Archaeology in five states-A peculiarity or just another story at the crossroads of „Mitteleuropa“ and the Balkans: A case study of Slovene archaeology, u: P.F. Biehl, A. Gramsch & A. Marciniak (ur.) *Archäologien Europas/Archaeologies of Europe: Geschichte, Methoden und Theorien/History, Methods and Theory*, Waxmann. Münster, New York, NY, München, Berlin.

Olsen, B. 2002, *Od predmeta do teksta*, Geopoetika, Beograd.

Olsen, B. 2010, *In Defence of Things*. Archaeology and the ontology of objects, AltaMira Press, Lanham.

Orwell, G. 1983 (1949), *Tisuću devetsto osamdeset četvrta, August Cesarec, Zagreb*.

Palavestra, A. 2009, Structuralisme en archéologie, *Etnoantropološki problemi* 4(2), 137 – 148.

Palavestra, A. Tri detektiva i nova arheologija, dostupno na <http://goo.gl/ZTA8oc> (pristup 15.09.2014.).

Palavestra, A. & Porčić, M. 2008, Archaeology, Evolution and Darwinism. *Etnoantropološki problemi* 3 (3), 81-100.

Parker Pearson, M. 1982, Mortuary Practices, society adn ideology: and ethnoarchaeological study, u: I. Hodder (ur.) *Symbolic and structural archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 99-113.

Parsons, T. 1970, *The Social System*, Routledge & Kegan Paul, London.

Patterson, T.C. & Orser, C.E. 2004, *Foundations of Social Archaeology: Selected Writings of V. Gordon Childe*, AltaMira Press, Lanham

Peace, W. J. 1988, Vere Godon Childe and American Anthropology, *Journal of Anthropological Research* 44 (4), 417-433.

Pearce, M. 2011, Have rumours of the „Death of Theory“ been exaggerated? u: J. Bintliff & M. Pearce (ur.), *The Death of Archaeological Theory?* Oxbow Books, Oxford, 80-89.

Perković, Z. 1995, *Croatia Rediviva* Pavla Rittera Vitezovića, *Senjski zbornik* 22, 225-236.

Piggott, S. 1959a, *Approach to Archaeology*, Harvard University Press, Cambridge (MA).

Piggott, S. 1959b, The Radiocarbon Dates from Durrington Walls, *Antiquity* 33 (132), 289-290.

Pitt-Rivers, A. 1906, On the Evolution of Culture, *Proceedings of the Roal. Institution* 7, 496-520

Pluciennik, M. 1998, Deconstructing „The Neolithic“ u: the Mesolithic-Neolithic transition. u: M. R. Edmonds M.R. & C. Richards (ur.) *Social Life and Social Change in north-western Europe*. 62-83.

Pluciennik, M. 2008, Hunter-Gatheres to Farmers, u: A. Jones (ur.) *Prehistoric Europe*, Wiley-Blackwell.

Porčić, M. 2013, Oglad iz teorijske arheologije: da li postoje arheološke kulture?, *Etnoantropološki problemi* 8(3), 633-655.

Pringle, H. 2006, *The Master Plan: Himmler's Scholars and the Holocaust*, Hachette Books.

Raab, L.M. & Goodyear, A.C. 1984, Middle Range Theory in Archaeology: A Critical review of Origins and Applications, *American Antiquity* 49 (2), 255-268.

Rački, F. 1871, Kada i kako se hrvatska kneževina preobrazi u kraljevinu, *Radovi JAZU* 58, 70-89.

Radcliffe Brown A.R. 1965, *On Social structure, in Structure and Function in Primitive Society*, The Free Press, New York.

Rathje, W.L. Shanks, M., Witmore, C. (eds.) 2013. *Archaeology in the Making Conversations through a Discipline*, Routledge, London & New York.

Ravetz, A. 1959, A Note on V. G. Childe, *The New Reasoner* 10, 56-66.

Rebay-Salisbury, K.C. 2011, Thoughts in Circles: Kulturkreislehre as a Hidden Paradigm in Past and Present Archaeological Interpretations, u: B. W. Roberts & M. Vander Linden (ur.) *Investigating Archaeological Cultures Material Culture, Variability, and Transmission*, Springer, 41-59.

Renfrew, C. 1973. Monuments, mobilization and social organization in Neolithic Wessex, u: C. Renfrew (ur.) *The explanation of culture change: models in prehistory*, Duckworth, London, 539-558.

Renfrew, C. 1977, Ancient Europe is older than we thought, *National Geographic*, 614-623.

Renfrew, C. 1980, The great tradition versus the great divide: archaeology as anthropology?, *American Journal of Archaeology* 84, 287-298.

Renfrew, C. 1983, Divided we stand: aspects of archaeology and information, *American Antiquity* 48 (1), 9-16.

Renfrew, C. Concluding remarks: Childe and the study of culture process, u: D. Harris (ed.), *The Archaeology of V. G. Childe. Contemporary Perspectives*, University Of Chicago Press, Chicago.

Renfrew, C. 2010, *Prapovijest: nastanak ljudskog uma*, Alfa, Zagreb.

Renfrew, C. & Bahn, P. 1996, *Archaeology, Theories, Methods and Practice*, Thames & Hudson, London, New York.

Van Reybrouck, D. 2012, *From Primitives to Primates: A history of ethnographic and primatological analogies in the study of prehistory*, Sidestone Press.

Rorty, R.M. (ur.) 1967, *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*, University of Chicago Press.

Rowley Cony, P. 2004, How the West Was Lost. A Reconsideration of Agricultural Origins in Britain, Ireland and Souther Scandinavia, *Current Anthropology* 45 (Supplement) 83-113.

Rowley-Conwy, P. 2006, The concept of prehistory and the invention of the terms ‚prehistoric‘ and ‚prehistorian‘: the Scandanavian origin, 1833-1850, *European journal of archaeology*, 9 (1), 103-130.

Rowley Convy, P. 2007, *From Genesis to Prehistory. The archaeological Three Age System and its contested reception in Denmark, Britain, and Ireland*, Oxford University Press, Oxford.

Rouse, I. 1958, Vere Gordon Childe 1892-1957, *American Antiquity* 24.

Saussure, F. de 2000, *Tečaj opće lingvistike*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Schiffer, M. 1976. *Behavioral Archaeology*, Academic Press, New York.

Schiffer, M. 1985, Is there a „Pompeii Premise“ in Archaeology?, *Journal of Anthropological Research* 41 (1), 18-41.

Shanks, M. 1998, The life of an artifact in interpretative archaeology, *Fennoscandia archaeologica* 15.

Shanks, M. 2005, *Classical Archaeology of Greece. Experiences in the discipline*, Routledge, London and New York.

Shanks, M. 2007, Post Processual archaeology and after, u: C. Chippindale and H. Maschner (ur.) *Handbook of Archaeological Method and Theory*, AltaMira Press, Walnut Creek.

Shanks, M, Hodder, I. 1995, Processual, Postprocessual, and Interpretive archaeologies u: I. Hodder, M. Shanks, A. Alexandri, V. Buchli, J. Carman, J. Last, & G. Lucas (ur.) *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*, Routledge.

Shanks, M. & Tilley, C. 1987a, *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.

Shanks, M. and Tilley, C. 1987b, *Social Theory and Archaeology*, Polity Press, Cambridge.

Schmadael, L. D. 2012, *Dictionary of Minor Planet Names*, Springer.

Schmidt R.J. 1956, Cultural Nationalism in Herder, *Journal of the History of Ideas* 17(3), 407-417.

Séfériadès, M. 2007, Complexity of the processes of Neolithization: Tradition and modernity of the Aegean world at the dawn of the Holocene period (11-9 kyr), *Quaternary International* 167/168, 177-185.

Sherrat, A. 1989, V. Gordon Childe. Archaeology and Intellectual History, *Past & Present* 125, 151-185

Sherrat, A. 1992, What can archaeologists learn from Annalists?, u: B. Knapp (ur.) *Archaeology, Annales, and ethnohistory*, Cambridge University Press, Cambridge, 135-143.

Skledar, N. 2009, *Uvod u sociologiju kulture*, Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Krčelić“, Zaprešić.

Sklenár, K. 1983, *Archaeology in Central Europe: The First 500 Years*, Martin's Press, New York.

- Skoko, B. 2014, *Hrvatski velikani*, Večernji list, Zagreb.
- Smičiklas, T. 1882, *Poviest Hrvatska I*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Smith, A., 1952, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Sv. 1, Kultura, Zagreb.
- Smith, M.E. 2009, V. Gordon Childe and the Urban Revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies, *Town Planning Review* 80, 3-29.
- Spriggs, M. J. T. 1984 „Another Way of Telling: Marxist Perspectives in Archaeology“, u: M.J.T. Spriggs (ur.), *Marxist Perspectives in Archaeology*, Series, Cambridge University Press, Cambridge, 1-9.
- Sprockhoff, E. 1938, *Die nordische Megalithkultur, Handbuch der Urgeschichte Deutschlands*, Bd. 3., Hamburg, Leipzig.
- Steiner, G. 1977, *Language and silence : essays on language, literature, and the inhuman*, Atheneum, New York.
- Steel, D. 2010, A Combined and Uneven Development Approach to the European Neolithic, *Critique of Anthropology* 30 (2), 131-151.
- Steward, J. 1953, Review of Social evolution V. G. Childe, *American Anthropologist* 55(2), 240-241.
- Steward, J. 1981, *Teorija kulturne promene: metodologija višelinjske evolucije*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Swanson, E.H. J.R. 1959, Theory and history in American Archaeology, *Southwestern Journal of Anthropology* 15 (2), 120-124.
- Šeper, M. 1944, Prapoviestne glinene figure, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 24(25).
- Šišić, F. 1925, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Matica Hrvatska, Zageb.
- Taylor, W.W. 1948, *A Study of Archaeology*, Memoir of the American Anthropological Association 69.
- Taylor, W.W. 1969, Review of New Perspectives in Archeology edited by Sally R. Binford and Lewis R. Binford, *Science* 165, 382–384.
- Taylor, W.W., 1972, Old wine and new skins: a contemporary parable. u: Leone, M.P. (ur.), *Contemporary Archaeology*. Southern Illinois University Press, Carbondale, pp. 28–33
- Težak-Gregl, T. 2011, *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Leykam International, Zagreb.
- Thomas, J.T. 2009, Childeish Ideas, *Believer* 7 (7), 29-36.
- Thomson, J.W. 1942, *A History of Historical Writing*, Macmillan, New York.
- Thorpe, I.J. 1996, *The origins of agriculture in Europe*, Routledge, London and New York.

Trigger, B. 1980, *Gordon Childe: Revolutions in Archaeology*, Columbia University Press, New York

Trigger, B. 1984, Childe and Soviet archaeology, *Australian Archaeology* 18 (1), 1-16.

Trigger, B. 1994, Childe's relevance to the 1990s u: D. Harris (ur.) *The Archaeology of V. G. Childe*, University Of Chicago Press, Chicago, 9-35.

Trigger, B. 1998, *Archaeology and Epistemology: Dialoguing across the Darwinian chasm*, American Journal of Archaeology 102, 23.

Trigger, B. 2003, *Artifacts and Ideas; Essays in Archaeology*, Trancastion Publishers.

Trigger, B. 2006, *A history of archaeological thought*, Cambridge University Press, Cambridge.

Trigger, B. 2007, *Understanding Early Civilizations. A Comparative Study*, Cambridge University Press, Cambridge.

Tringham, R. 1983, V. Gordon Childe 25 years after: his relevance for the archaeology of the eighties. *Journal of Field Archaeology* 10, 85-100

Tylor, E. 1929, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art & Custom*, John Murray, London.

Ucko, P. 1968, *Anthropomorphic figurines; of predynastic Egypt and neolithic Crete with comparative material from the prehistoric Near East and mainland Greece*, Royal Anthropological Institute, London.

Vander Linden, M., Roberts, B.W. 2011, A Tale of Two Countries: Contrasting Archaeological Culture History in British and French Archaeology, u: B. W. Roberts & M. Vander Linden (ur.) *Investigating Archaeological Cultures Material Culture, Variability, and Transmission*, 23-41.

Vuković, J & Vujović, M. 2014, Od informacije do poruke: arheologija i mediji u Srbiji, *Etnoantropološki problemi* 9 (3), 2014.

Watkins, T. 2012, James Mellaart Appreciation, Antiquity, dostupno na <http://antiquity.ac.uk/tributes/mellaart.html> (pristup 29.09.2014).

Watson, P. J. 2007, Processualism and after, u: R.A. Bentley, H.D.G. Maschner and C. Chippindale (ur.) *Handbook of Archaeological Theories*, AltaMira Press, Walnut Creek 29-38.

Vayson, A. 1921, Le fonds commun aux industries de la pierre, *L'anthropologie* 31, 345-347.

Vayson, A. 1922, Étude des outillages en pierre, *L'anthropologie* 32, 1-38.

Webb, W. P. 2003, *The Great Frontier*, University of Nevada Press, Las Vegas.

Welford G., Osborne J., Scott, Ph. 2005, *Research in Science Education in Europe*, Taylor & Francis, London.

Wells, H.G. 1920, *The Outline of History*, Garden City Books.

Wells, H.G. 1925, *The Outline of History Volume II*, Garden City Books.

Wiley, G.R. & Philips, P., 1958, *Method and Theory in Archaeology*, University of Chicago Press, Chicago.

Williams, T. & Koriech, H. 2013, Interview with Mike Parker Pearson, *Papers from the Institute of Archaeology, University College London* 11.

White, L.A. 1959, *The evolution of culture*, New York, McGraw-Hill.

Whitley, D.S. (ur.) 1988, *Reader in Archaeological Theory, Post-Processual and Cognitive Approaches*, Routledge, New York,

Wylie, M. A. 1982, Epistemological issues raised by a structuralist archaeology, u: I. Hodder (ur.) *Symbolic and structural archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 39-45.

Zvelebil, M. 1986, *Hunters in transition*, Cambridge University Press, Cambridge.

Zvelebil, M. 1995, Farmers, our ancestors and the identity of Europe. u: P. Graves-Brown, S. Jones, & C.Gamble (ur.) *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities*. Routledge, London, New York, 145-163.

Zvelebil, M. 2001, The agricultural transition and the origins of Neolithic society in Europe, *Documenta Praehistorica* 28, 1-26.

Zvelebil, M. & Lillie, M. 2000, Transition to agriculture in eastern Europe, u: D. Price (ur.), *Europe's first farmers*, Cambridge University Press, Cambridge, 57-93.

Arheologija je nedisciplinirana empirijska disciplina.

David Clarke, 1973.

Ja ne kopam da bih "potvrdio svoj status". Radim to jer je arheologija još uvijek najzabavnija stvar koju možeš raditi odjeven.

Kent Flannery, 1982.

Razlika između terenskih i teorijskih arheologa jest u tome što terenski iskopavaju smeće, a teorijski ga pišu.

Paul Bahn, 1989.

ISBN: 978-953-175-532-0

9 789531 755320

